

ระบอบอุปถัมภ์ที่กระทบต่อความอยู่รอดของชุมชนแออัด
กรณีศึกษา ชุมชนหัวรถจักรตมแดง เขตบางซื่อ

THE IMPACT OF PATRON-CLIENT RELATION ON THE SURVIVAL OF
SLUM COMMUNITY : A CASE OF HUA ROT CHAK TUM DAENG
COMMUNITY, BANGSUE

ยาร์ดเฟอรัน นุสธาทิปานา
YARDFERUN NUSATHAPANA

วิทยานิพนธ์นี้ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.)

สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปทุมธานี

สงวนลิขสิทธิ์ในชื่อและภาพปกของวิทยานิพนธ์นี้

พ.ศ. 2545

ISBN 974-324-023-3

ระบบอุปถัมภ์ที่กระทบต่อความอยู่รอดของชุมชนแออัด
กรณีศึกษา ชุมชนห้วยจรดักตึกแดง เขตบางซื่อ

THE IMPACT OF PATRON-CLIENT RELATION ON THE SURVIVAL OF
SLUM COMMUNITY : A CASE OF HUA ROT CHAK TUEK DAENG
COMMUNITY, BANGSUE

หยาดพิรุณ นุตสถาปนา
YARDPIRUN NUTSATHAPANA

เลขหมู่.....
เลขทะเบียน..... 44113
วัน, เดือน, ปี..... 13 0 ค.ศ. 2545

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการวางแผนชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อม
บัณฑิตวิทยาลัย
สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง
พ.ศ.2545
ISBN 974-324-023-3

THE IMPACT OF PATRON-CLIENT RELATION ON THE SURVIVAL OF SLUM
COMMUNITY : A CASE OF HUA ROT CHAK TUEK DAENG COMMUNITY, BANGSUE

YARDPIRUN NUTSATHAPANA

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT
OF THE REQUIREMENT FOR THE DEGREE OF
MASTER OF URBAN AND REGIONAL PLANNING
IN URBAN AND ENVIRONMENTAL PLANNING
SCHOOL OF GRADUATE STUDIES
KING MONGKUT'S INSTITUTE OF TECHNOLOGY LADKRABANG

2002

ISBN 974-324-023-3

COPYRIGHT 2002

SCHOOL OF GRADUATE STUDIES

KING MONGKUT'S INSTITUTE OF TECHNOLOGY LADKRABANG

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ระบบอุปถัมภ์ที่กระทบต่อความอยู่รอดของชุมชนแออัด
นักศึกษา	กรณีศึกษา ชุมชนห้วยจรดจกรตึกแดง เขตบางซื่อ
รหัสประจำตัว	นางสาวหยาดพิรุณ นุตสถาปนา
ปริญญา	40063009
สาขาวิชา	การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต
พ.ศ.	การวางแผนชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อม
อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์	2545
	ผศ.ดร.นพดล สหชัยเสรี

บทคัดย่อ

เนื้อหาของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ นำเสนอถึงระบบอุปถัมภ์ที่มีผลกระทบต่อชุมชนแออัด ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และกายภาพ โดยกำหนดกรอบการศึกษาไว้ที่ระดับความสัมพันธ์ในชุมชน ที่มีผลต่อความอยู่รอดของชุมชน ทั้งในด้านความมั่นคงปลอดภัย การมีสิทธิในที่ดินที่อยู่อาศัย บริการขั้นพื้นฐานที่เพียงพอ รายได้ และผลตอบแทนทางด้านจิตใจ รวมทั้งศึกษาการใช้ทรัพยากรของระบบอุปถัมภ์และการใช้ธรรมรัฐในการสร้างความสมดุลของความสัมพันธ์ในชุมชนเพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาของชุมชนแออัด

สำหรับวิธีการวิจัยนั้นใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การศึกษาระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนและศึกษาเปรียบเทียบ 2 กิจกรรม ได้แก่ ศูนย์ชุมชนห้วยจรดจกรตึกแดง ซึ่งมีอยู่เดิมภายในชุมชนและกิจกรรมสหกรณ์ผลิตดอกไม้จันทน์ชุมชนห้วยจรดจกรตึกแดงที่ยังไม่มีในชุมชนแต่เป็นกิจกรรมที่มาจากความต้องการของชุมชน โดยได้วิเคราะห์ถึงความสำเร็จของกิจกรรมที่มีอยู่เดิมและวิเคราะห์ความพร้อมของชุมชนต่อระบบธรรมรัฐ

จากการศึกษาพบว่าชุมชนแห่งนี้มีความเข้มข้นของระบบอุปถัมภ์อยู่ในระดับสูง และเมื่อเปรียบเทียบกิจกรรม 2 รูปแบบก็เห็นได้ชัดเจนว่ากิจกรรมศูนย์ชุมชนไม่ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ เนื่องจากมีความไม่เสมอภาคในระบบอุปถัมภ์แฝงอยู่มากและไม่ได้นำธรรมรัฐมาปรับใช้อย่างถูกต้องเหมาะสม ขณะที่กิจกรรมสหกรณ์ได้รับความสนใจและเข้าร่วมจากชาวบ้านในชุมชนอยู่ในระดับที่สูงกว่าแสดงให้เห็นถึงความพร้อมของชาวบ้านในการส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์แนวราบได้ งานวิจัยชิ้นนี้จึงได้เสนอแนวทางแก้ปัญหาที่เกิดจากระบบอุปถัมภ์ที่มีอยู่และสนับสนุนให้มีการปรับใช้ธรรมรัฐในชุมชนเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนได้ในท้ายที่สุด

Thesis Title	The Impact of Patron-client relation on the Survival of Slum Community : A case of Hua Rot Chak Tuek Daeng Community, Bangsue
Student	Miss Yardpirun Nutsathapana
Student ID.	40063009
Degree	Master of Urban and Regional Planning
Programme	Urban and Environmental Planning
Year	2002
Thesis Advisor	Assist. Prof. Dr. Nopadon Sahachaisaeree Ph.D.

ABSTRACT

This thesis will present the patron-client system that affects slum communities in economic, social and physical aspect. The framework of this study will be pointed to the relationship among slum societies that influence to the survival of communities in the following aspects: stabilities, the right to the ownership of land, the adequate fundamental utilities, physical and mental compensation and income, including the study of resources' usage in patron-client system and the application of good governance in creating equilibrium of communities' relationship resulting to enhancing the development in slum communities.

The qualitative method had been used to conduct this research. The study can be divided to 2 parts. First is the study of the system of relationship within community. Second is the comparative study of 2 activities in Hua Rot Chak Tuek Daeng Community Center, the existing one, and Sandalwood's leaf production cooperative activity in the same community, not existing one but it is the activity that will match community demand. The study will analyze the achievement of the existing activity and the readiness of the community to good governance.

Regarding on the study's result, there is high concentration in patron-client system. After comparing both activities, it is suffice to say that the activity in community center is not so successful as expected, resulting from much hidden inequality in patronizing system and lacking of suitable application of good governance.

As cooperative activity can match the people's interest higher than the first one, it shows that they are ready for promoting the horizon relationship.

In summary, this thesis has pointed that, in order to solve the problem in patron-client system, the application of good governance in community should be in action. This will eventually lead to the development in community.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้อย่างดี ด้วยการได้รับคำปรึกษาและข้อเสนอแนะจาก ผศ.ดร.นพดล สหชัยเสรี อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ รวมถึง ผศ.ดร.ยงธนิศร์ พิมลเสถียร และ ดร.นันทนา ศิริประภาศิริ คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ร่วมที่ให้การชี้แนะและคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยชิ้นนี้เป็นอย่างมาก

ขอขอบคุณ พ่อ แม่ พี่สาว และน้องสาว ที่ให้กำลังใจมาโดยตลอด

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สำนักงานเขตบางซื่อ การเคหะแห่งชาติ กรมธนารักษ์ และชาวบ้าน ในชุมชนหัวรถจักรตึกแดงที่เอื้อเฟื้อข้อมูลเป็นอย่างดี รวมทั้ง อ๋อง แอนนี่ เบ และน้องที่ช่วยกันเก็บ ข้อมูลในชุมชน ตลอดจนพี่บอล พี่ยัณห์ พี่เล็ก ป้อม และบ๊อง ที่ช่วยให้รูปเล่มวิทยานิพนธ์สมบูรณ์ มากขึ้น และบัณฑิตวิทยาลัยที่ให้ทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ สุดท้ายขอขอบคุณเพื่อนๆ ทุกคนที่คอยกระตุ้นเตือนและเป็นกำลังใจจนงานวิจัยเสร็จสมบูรณ์

คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบแก่ผู้มีพระคุณทุกท่าน

หยาดพิรุณ นุตสถาปนา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	I
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	II
กิตติกรรมประกาศ.....	IV
สารบัญ.....	V
สารบัญตาราง.....	VIII
สารบัญภาพ.....	IX
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย.....	4
1.3 สมมติฐานการวิจัย.....	4
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากงานวิจัย	5
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรม.....	6
2.1 ทฤษฎี แนวคิด และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	6
2.1.1 โครงสร้างอำนาจชุมชน (Power Structure).....	7
2.1.2 ระบบอุปถัมภ์ (Patron-Client System)	16
2.1.3 ธรรมรัฐ (Good Governance)	26
2.1.4 การมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation)	32
2.2 ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย.....	41
บทที่ 3 ระเบียบวิธีการวิจัย.....	47
3.1 วิธีการวิจัย.....	47
3.2 ข้อจำกัดการเก็บข้อมูล.....	51
บทที่ 4 ประวัติและสภาพปัจจุบันของชุมชน	52
4.1 อาณาเขตและที่ตั้ง.....	52
4.2 ประวัติชุมชน.....	52

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
4.3 สภาพปัจจุบันของชุมชน.....	55
4.4 สภาพการถือครองที่ดิน.....	55
4.5 โครงสร้างประชากร.....	56
4.6 ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจและสังคม.....	57
4.7 กิจกรรมภายในชุมชน.....	57
4.8 ปัญหาภายในชุมชน.....	61
บทที่ 5 บทวิเคราะห์ระบบอุปถัมภ์ภายในชุมชน.....	62
5.1 โครงสร้างอำนาจชุมชนหัวรถจักรตีกแดง.....	62
5.2 ความสัมพันธ์ภายในชุมชนหัวรถจักรตีกแดง.....	64
5.2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำในชุมชน.....	65
5.2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน.....	68
5.2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายนอกกับผู้นำในชุมชน.....	77
5.3 วิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์โดยรวมของชุมชน.....	79
5.3.1 การใช้ทรัพยากรของระบบอุปถัมภ์ในชุมชน.....	82
5.3.2 ระบบอุปถัมภ์ที่มีผลกระทบต่อชุมชน.....	83
5.3.2.1 ผลกระทบทางด้านบวกของระบบอุปถัมภ์ในชุมชน.....	87
5.3.2.2 ผลกระทบทางด้านลบของระบบอุปถัมภ์ในชุมชน.....	87
5.4 การศึกษาธรรมรัฐในชุมชน.....	88
5.4.1 วิเคราะห์ความสำเร็จของกิจกรรมภายในชุมชน.....	89
5.4.2 วิเคราะห์ความพร้อมของชุมชนที่มีต่อธรรมรัฐ.....	92
5.4.3 แนวทางการปรับให้ธรรมรัฐในชุมชน.....	96
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	98
บรรณานุกรม.....	102

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ภาคผนวก แบบสอบถาม.....	107
คำถามส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานภายในชุมชน.....	108
คำถามส่วนที่ 2 วัดระดับความสัมพันธ์และความต้องการของชุมชน.....	110
คำถามส่วนที่ 3 วัดระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีอยู่ในชุมชน.....	111
คำถามส่วนที่ 4 วัดระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมใหม่.....	111
ประวัติผู้เขียน.....	112

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 แสดงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงระบบอุปถัมภ์.....	23
2.2 แสดงแบบแผนของลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ เปรียบเทียบกับ ความสัมพันธ์ส่วนตัวและความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือแบบข้อยกตลง.....	25
2.3 แสดงการประยุกต์ใช้รูปแบบการจัดการแบบมีส่วนร่วมในบริการพื้นฐาน.....	38
3.1 แสดงตัวแปรและเครื่องมือการวิจัย.....	48
4.1 แสดงสภาพการถือครองที่ดิน/บ้านภายในชุมชน.....	56
4.2 แสดงจำนวนประชากรในชุมชนหัวรถจักรตีแดงในปี 2540.....	56
4.3 แสดงประชากรจำแนกตามระดับการศึกษา.....	57
4.4 แสดงการมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านการเมืองของชุมชน.....	59
5.1 แสดงการเปรียบเทียบระดับการศึกษาใน 3 เขตชุมชน.....	76
5.2 แสดงการเปรียบเทียบการจัดการกับปัญหาของชุมชน.....	76
5.3 แสดงความหมายของค่าเฉลี่ย.....	85
5.4 แสดงระดับความต้องการของชุมชน ณ ปัจจุบัน.....	86
5.5 แสดงการเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านใน 2 กิจกรรม.....	94

สารบัญภาพ

แผนที่	หน้า
4.1 แสดงพื้นที่ศึกษา.....	53
4.2 แสดงกรรมสิทธิ์ที่ดิน.....	54
ภาพที่	
2.1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ (Patron – Client Relationship).....	17
2.2 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในการสร้างให้เกิดธรรมรัฐ.....	28
2.3 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย.....	45
2.4 แสดงกรอบการวิจัย.....	46
4.1 แสดงโครงสร้างกรรมการของแต่ละเขต.....	58
4.2 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคณะกรรมการชุมชน 3 เขต.....	58
5.1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำในชุมชนกับบุคคลภายนอกชุมชน.....	64
5.2 แสดงความสัมพันธ์ภายในชุมชนปัจจุบัน.....	81

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนแออัดได้เกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับแนวความคิดพัฒนาประเทศที่มุ่งจะให้ประเทศไทย อุตสาหกรรมตั้งแต่ในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจมาก ทั้งด้านอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม แต่เป็นการขยายตัวในวงจำกัดเฉพาะในเมืองหลวงและตามหัวเมืองที่เป็นจังหวัดใหญ่ การพัฒนาภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ ประสบความสำเร็จ แม้ตามแผนการพัฒนายจะขยายการพัฒนาไปสู่ภาคชนบทบ้าง แต่ก็ยังเป็น ลักษณะการส่งเสริมการดึงดูดทรัพยากรจากชนบทมาพัฒนาความเจริญในเมืองมากกว่า ส่งผลให้ กรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลางความเจริญทุกอย่าง แตกต่างกับชนบทอย่างสิ้นเชิงที่ต้องเผชิญ ปัญหา ทั้งเรื่องการครอบครองที่ดิน การผลิต ปัญหาภัยธรรมชาติ ความยากจน จากเหตุผล ดังกล่าวทำให้เป็นแรงกดดันให้ชาวชนบทอพยพเข้าสู่เมืองเพื่อแสวงหาชีวิตที่ดีกว่า โดยเข้าพัก อาศัยในที่อยู่อาศัยราคาถูก ซึ่งอาจอยู่ในรูปของการไปอยู่อาศัยกับคนบ้านเดียวกันในชุมชนแออัด การเช่า การบุกรุกที่ใหม่ เป็นต้น ประกอบกับการขยายตัวของเมืองในช่วงนั้นไม่มีการวางผังเมือง รองรับ จึงทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองเป็นไปตามยถากรรม ขาดมาตรการในการควบคุมการใช้ ที่ดินของเมือง เอกชนเจ้าของที่ก็แสวงหาผลประโยชน์ หากำไรตามความพอใจของตนในรูปแบบ ต่างๆ โดยปราศจากตัวบทกฎหมายที่ถูกต้องและทันสมัย เมืองจึงกลายเป็นแหล่งที่ขาดความเป็น ระเบียบยากต่อการพัฒนา ทำให้จำนวนชุมชนแออัดมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งในช่วงต่อมาไม่ใช่เกิด จากคนที่อพยพเข้ามาเท่านั้น ยังเกิดจากคนในกรุงเทพมหานครเองด้วย เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจที่ บีบรัดมากขึ้น มีปัญหาในเรื่องที่อยู่อาศัย จึงต้องไปอยู่ในชุมชนแออัดมากขึ้น และชุมชนแออัดบาง แห่งก็กลายเป็นแหล่งเสื่อมโทรมในที่สุด

สำหรับคำว่า “ชุมชนแออัด” ตามความหมายรวมแล้ว อาจกล่าวได้ว่าเป็นสถานที่หรือ กลุ่มของสถานที่ที่อยู่อาศัย ที่มีอาคารหนาแน่นเก่าแก่ ขรุขระทรุดโทรม และเสื่อมสภาพ ไม่เหมาะที่จะ ใช้เป็นที่อยู่อาศัย เป็นบริเวณที่มีผู้อยู่อาศัยอย่างหนาแน่น มีสภาพไม่ถูกสุขอนามัย ซึ่งเป็น อันตรายต่อสุขภาพ ความปลอดภัย ตลอดจนปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม

สาเหตุมูลฐานของการเกิดชุมชนแออัดนั้น ประกอบด้วย 4 ประการ

1. ความจำเป็นในการอยู่อาศัยที่ว่า ปัจจุบันพื้นฐานของการดำรงชีวิตจำเป็นต้อง มีที่อยู่อาศัย

2. รายได้ของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไม่อยู่ในภาวะที่จะหาที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองในสภาพที่เหมาะสมได้

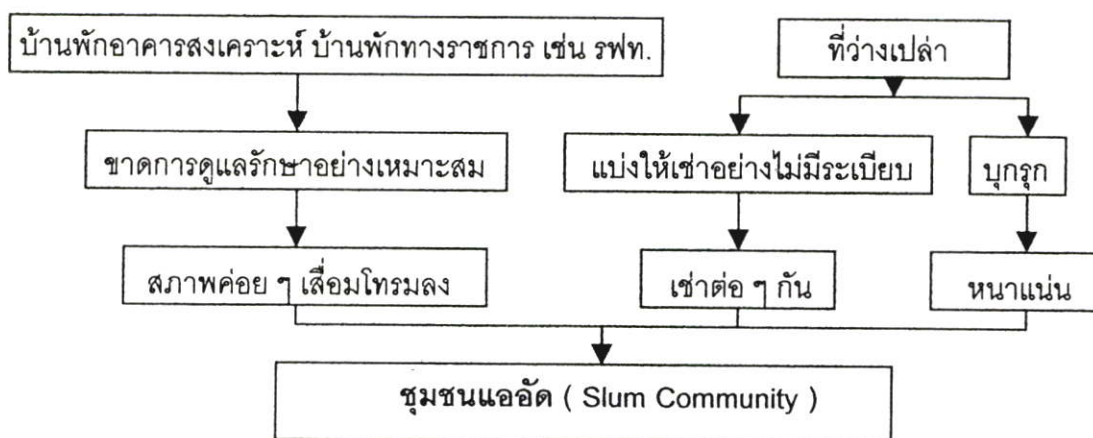
3. บริการจากรัฐในด้านการให้ความช่วยเหลือและสาธารณูปโภค สาธารณูปการที่ไม่สามารถสนองต่อจำนวนประชากรได้อย่างเพียงพอ

4. อัตราส่วนของประชากรต่อพื้นที่ ที่เพิ่มมากขึ้นจนเกิดความแออัดและมีผลโดยตรงต่อการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม

จากสาเหตุมูลฐานดังกล่าว อาจมีประเด็นเพิ่มเติมที่ก่อให้เกิดชุมชนแออัดก็คือ

1. การเพิ่มของประชากรซึ่งเกิดจากการเกิดใหม่
2. การเพิ่มของประชากรจากการอพยพเข้าสู่เมืองศูนย์กลาง ทั้งการอพยพชั่วคราวเฉพาะในฤดูแล้ง และการอพยพถาวร
3. การเพิกเฉยและละเลยของเจ้าของที่ดิน ซึ่งมักจะพบทั้งในที่ดินของรัฐและเอกชนในลักษณะของการปล่อยให้ละเลยให้เกิดชุมชนแออัดที่ละน้อย จนในที่สุดเข้าสู่สภาวะปัญหาที่แก้ไขได้ยาก

แผนผังการกลายเป็นชุมชนแออัดโดยทั่วไป

ชุมชนแออัดได้กลายเป็นปัญหาของเมืองทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และความมั่นคงทางการเมือง ทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเองมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อชุมชนแออัดจึงเป็นเหตุให้เจ้าหน้าที่เหล่านั้นไม่พร้อมหรือเต็มใจให้บริการด้านต่างๆ แก่ชุมชนแออัด ไม่ว่าจะเป็นบริการด้านสาธารณูปโภคและด้านกฎหมาย เช่น ไฟฟ้า ประปา ปัญหาทะเบียนราษฎร และอื่นๆ กล่าวคือชุมชนแออัดถูกปิดกั้นโอกาส และสิทธิการรับบริการด้านต่างๆ จากภาครัฐหรือได้รับก็เพียงเล็กน้อยไม่เต็มที่ ซึ่งแตกต่างไปจากคนในสังคมเมืองโดยทั่วไป ส่งผลให้เกิดการสะสมปัญหาเหล่านี้เรื่อยมาและพร้อมที่จะระเบิดขึ้นมาเมื่อถึงขีดสุด นั่นคือ ปัญหาการไร้ที่อยู่อาศัย ปฏิบัติการต่างๆ

ทั้งหมดจะแสดงออกมาพร้อมกันจนกลายเป็นปัญหารุนแรงระดับการเมืองและความมั่นคงของประเทศได้ในที่สุด

นอกจากนี้จากปัญหาภายในชุมชนแออัดเองที่เกิดจากความด้อยหรือไร้โอกาสของคนในชุมชน เช่น ปัญหาด้านการศึกษา ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านค่านิยม และวัฒนธรรมที่ผิดๆ ได้ส่งผลให้เกิดปัญหาด้านอาชญากรรม ยาเสพติด และปัญหาอื่นๆ อีกมากมายตามมา

การแก้ปัญหาด้วยการไล่ที่ชุมชนแออัดอาจไม่ใช่แนวทางแก้ไขที่ถูกต้อง โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่กันมานานหลายสิบปี การกระทำดังกล่าวอาจทำให้เกิดปัญหาบานปลายขึ้นจนไม่สามารถควบคุมได้ ดังนั้นรัฐบาลจึงพยายามแก้ปัญหาด้วยการพัฒนาชุมชนแออัดไม่ให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ภัยร้ายแรงอื่นๆ ตามมา แต่เนื่องจากลักษณะของบ้านชั่วคราวในชุมชนแออัดตั้งอยู่บนที่ดินเอกชนทำให้เกิดการเก็งกำไรในตลาดโดยไม่ขึ้นกับระเบียบข้อบังคับของรัฐบาล แม้ว่าการเคหะแห่งชาติจะได้เข้ามาปรับปรุงสภาพแวดล้อมของชุมชนแออัดในที่ดินเอกชน แต่ก็ไม่อาจแก้ไขลักษณะการอยู่อาศัยแบบชั่วคราวของชุมชนได้ นั่นคือ ในขณะที่มีการปรับปรุงสภาพทางเท้า ทางระบายน้ำ น้ำใช้ และการป้องกันอัคคีภัย แต่การถือครองที่ดินก็ยังไม่มีความมั่นคง หน่วยงานของรัฐก็ไม่มีกลไกทางกฎหมายในอันที่จะป้องกันการไล่ที่ ไม่ว่าจะชุมชนเหล่านั้นจะตั้งมานานเพียงไรก็ตาม

การพยายามแก้ไขปัญหของภาครัฐและเอกชนที่ผ่านมา ไม่ค่อยจะประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ส่วนหนึ่งเป็นเพราะยังขาดความเข้าใจถึงความต้องการที่แท้จริงของชาวชุมชนแออัด ที่จะนำไปสู่การปรับปรุงที่พักอาศัยของตนและนำไปสู่การพัฒนาชุมชนแออัดให้มีระดับคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในระดับที่ทำให้ชุมชนสามารถคงอยู่ได้โดยไม่ต้องหวาดระแวงกับปัญหาการรื้อร้างไล่ที่ หรือปัญหาทางด้านสังคมอื่นๆ อาจสรุปความต้องการดังกล่าวได้ดังนี้

1. ความเป็นเจ้าของในที่ดินและที่พักอาศัยของตนเอง นั่นคืออำนาจในการถือครองที่ดิน
2. ความมั่นคงปลอดภัย จากการไม่ถูกรื้อร้างไล่ที่
3. บริการขั้นพื้นฐานที่จำเป็น เช่น ไฟฟ้า ประปา ที่คนในชุมชนเข้าถึงบริการดังกล่าว จากรัฐไม่เท่าเทียมกับคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม
4. รายได้ และจากข้อนี้เองที่ทำให้โครงการพลตของรัฐต้องล้มเหลว เนื่องจากโครงการดังกล่าวมักตั้งอยู่ในพื้นที่ชานเมือง ที่ห่างไกลจากแหล่งงาน ส่งผลให้พวกเขาต้องกลับมาสู่ชุมชนเดิมที่เคยอยู่ และขายสิทธิ์ดังกล่าวไป
5. ด้านจิตวิทยาสังคม ได้แก่ การเป็นที่ยอมรับในสังคม

ด้วยเหตุนี้ความอยู่รอดของชุมชนจึงต้องประกอบด้วยตัวแปร 5 ประการดังกล่าว แต่การสนองตอบความต้องการให้ครบทุกข้ออาจไม่สามารถบรรลุผลได้โดยง่าย เนื่องจากหลายๆ อย่าง

ไม่สามารถได้มาตามระบบ แต่จะได้มาจากนอกระบบเป็นส่วนมาก อาทิ บ้านเลขที่ หรือทะเบียนบ้านที่จะทำให้ผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัด สามารถเข้าโรงเรียนและใช้ประโยชน์จากบริการสาธารณะอย่างอื่นได้นั้น โดยมากมักจะได้อาศัยในระหว่างที่มีการเลือกตั้ง แม้ว่าเทศบาลจะกำหนดให้บ้านนั้นต้องสร้างอย่างถูกต้องก่อนได้รับเลขที่บ้านก็ตาม ปัญหาหลักที่สำคัญของชุมชนแออัดคือ ความไม่มั่นคงในการอยู่อาศัยทั้งการไล่ออกจากเอกชนหรือการเวนคืนเพื่อพัฒนาสาธารณูปโภคของรัฐโดยเฉพาะชุมชนที่อยู่อาศัยในลักษณะการเช่าที่ดิน แม้ว่าจะมีสัญญาเช่าถูกต้อง แต่สัญญาเช่าจะเป็นลักษณะปีต่อปี ซึ่งผู้อยู่อาศัยจะไม่มั่นใจว่าจะอยู่ได้นานเท่าใด และเจ้าของที่ส่วนใหญ่มีโอกาสจะบอกเลิกสัญญาเมื่อใดก็ได้ จากปัญหาความไม่มั่นคงด้านการอยู่อาศัยส่งผลกระทบต่อไปยังด้านการพัฒนาชุมชนที่ทำให้ขาดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

การอยู่รวมกันเป็นชุมชน โดยเฉพาะชุมชนแออัดนั้น ระบบการติดต่อสัมพันธ์กันภายในชุมชนยังคงมีความสัมพันธ์ในรูปแบบพ่อกับลูก (patron-client system) หรือระบบอุปถัมภ์ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การใกล้ชิดกับบุคคลผู้มีอิทธิพลจึงหมายถึงการอยู่รอด การรู้จักคนทั้งในและนอกชุมชน จึงเป็นหัวใจสำคัญของการคงอยู่ของชุมชน รูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นแนวตั้ง คือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้กับผู้รับโดยมีผลประโยชน์ หรือผลตอบแทนที่คาดว่าจะเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนในความสัมพันธ์นั้น และความสัมพันธ์ในรูปแบบนี้จะเจริญเติบโตที่สุดในชุมชนที่มีอายุพอสมควร

สำหรับกลุ่มเป้าหมายของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้แก่ ชุมชนห้วยจรดิกตึกแดง เขตบางซื่อ โดยต้องการศึกษาให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของโครงสร้างอำนาจและระบบอุปถัมภ์ที่เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ชุมชนแออัดดำรงอยู่ได้ และก่อให้เกิดการพัฒนาได้ในลำดับต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างอำนาจของชุมชนโดยมีระบบอุปถัมภ์เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างอำนาจนอกระบบที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และกายภาพ
2. เพื่อศึกษาการใช้ทรัพยากรของระบบอุปถัมภ์ และการใช้ธรรมชาติในการสร้างความสมดุลของความสัมพันธ์ในชุมชน เพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาของชุมชนแออัด

1.3 สมมติฐานการวิจัย

1. โครงสร้างอำนาจชุมชนมีผลต่อการตัดสินใจของคนในชุมชน รวมทั้งความอยู่รอดของชุมชนด้วย
2. สถานภาพทางสังคมเป็นตัวกำหนดความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร โดยทรัพยากรจะเป็นตัวแปรสำคัญ ในการสร้างการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำ และคนในชุมชน

3. ความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการเป็นวิธีการที่จะได้มาซึ่งทรัพยากรที่จำเป็นแก่ชุมชน
4. ระบบอุปถัมภ์ไม่ก่อให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ที่มีพลังในลักษณะของความสัมพันธ์แนวราบ เป็นเหตุให้สถาบันตัวแทนล้มเหลว
5. การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการคงอยู่ของชุมชน

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากงานวิจัย

1. เข้าใจหลักการพื้นฐานของการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนที่สามารถนำมาเป็นแนวทางในการประกอบการแก้ปัญหาชุมชนเมือง
2. สามารถดึงเอาผลกระทบด้านดีของระบบอุปถัมภ์หรือความสัมพันธ์นอกระบบมาเป็นปัจจัยช่วยในการพัฒนาชุมชน โดยอาศัยหลักกรรมรัฐสร้างความสมดุลในความสัมพันธ์นั้น
3. ทราบถึงวิธีการได้มาซึ่งอำนาจทางการเมืองจากความสัมพันธ์นอกระบบ
4. นำผลการศึกษาที่ได้มาเป็นส่วนประกอบสำคัญในการวางนโยบายด้านผังเมืองได้

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรม

2.1 ทฤษฎี แนวคิด และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องระบบอุปถัมภ์ที่กระทบต่อความอยู่รอดของชุมชนแออัด กรณีศึกษาชุมชนห้วยจรดักตึกแดง เขตบางซื่อ นั้น มีรากฐานความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในเชิงโครงสร้างสังคมภายในชุมชน ซึ่งจะเกี่ยวข้องถึงความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนด้วย โครงสร้างสังคมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นลักษณะทางสังคมที่แสดงถึงความไม่เสมอภาค โดยลักษณะดังกล่าวจะมีความแตกต่างกันออกไปตามบริบทของแต่ละพื้นที่

สำหรับแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างสังคมและลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั้น อาจอธิบายได้ด้วยแนวคิด 4 กลุ่ม ดังนี้

โครงสร้างอำนาจชุมชน (Power Structure) เป็นแนวคิดแรกที่ต้องศึกษาเนื่องจากเป็นเรื่องของระบบอำนาจและอิทธิพลที่มีบทบาทต่อความเป็นไปของชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นต่างๆ ที่อยู่ในชุมชน โดยที่โครงสร้างอำนาจชุมชนจะเป็นเรื่องที่ทำให้ความสำคัญที่ชนชั้นนำว่าเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญมากในชุมชน ชนชั้นนำในชุมชนอาจไม่ใช่บุคคลภายในชุมชน แต่มาจากบุคคลภายนอกเนื่องจากมีปัจจัยด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาในเรื่องระบบความสัมพันธ์ที่มีผลต่อการคงอยู่ของชุมชน โครงสร้างอำนาจชุมชนจึงเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องคำนึงถึง

ระบบอุปถัมภ์ (Patron – Client System) เป็นแนวคิดที่สานต่อมาจากแนวคิดโครงสร้างอำนาจเนื่องจากในสังคมไทยมีความสัมพันธ์ในลักษณะผู้ให้กับผู้รับโดยมีเรื่องผลประโยชน์อำนาจเข้ามาเกี่ยวข้องในความสัมพันธ์นั้นมาตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งในปัจจุบัน ความสัมพันธ์เช่นนี้ยังคงมีอิทธิพลอยู่มากทั้งที่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างขององค์กรต่างๆ ที่นำโครงสร้างสมัยใหม่มาใช้แล้วก็ตาม โดยเฉพาะในชุมชนที่ไม่มีความแข็งแกร่งในตัวเองจะปรากฏลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวเด่นชัดมาก งานวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาในเรื่องความสัมพันธ์ที่มีผลต่อความคงอยู่ของชุมชนแออัด ซึ่งมันมีความอ่อนแออยู่ในตัวเองอยู่แล้ว ดังนั้นระบบอุปถัมภ์จึงเป็นแนวคิดที่สำคัญในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ธรรมรัฐ (Good Governance) เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่คาดว่าจะสามารถนำมาใช้อธิบายความเป็นไปของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ถูกต้องได้ เนื่องจากหลักธรรมรัฐสามารถนำมาใช้ได้กับชุมชนในทุกระดับของสังคมในการนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยครั้งนี้ในการ

หาแนวคิดที่จะนำมาสนับสนุนให้เกิดความสมดุลในความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนในท้ายที่สุด

การมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation) เป็นวิถีทางที่จะปรับปรุงความสามารถของคนนอกระบบให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการของรัฐบาล นอกเหนือจากการเลือกตั้ง ซึ่งจะสร้างความสมดุลในการต่อรองความสัมพันธ์ทางการเมือง ระหว่างรัฐกับประชาชน การมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นลักษณะความสัมพันธ์ในแนวราบ เป็นการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างคนในชุมชนในการสร้างพลังให้เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักกรรมรัฐ ดังนั้นจึงเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่คาดว่าจะมีผลกระทบโดยตรงต่อชุมชน

2.1.1 โครงสร้างอำนาจชุมชน (Power Structure)

การศึกษาโครงสร้างอำนาจในชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชนชั้นนำ และระหว่างชนชั้นนำกับประชาชน หรืออีกนัยหนึ่งต้องรู้ว่าชนชั้นนำได้อำนาจมาอย่างไร ใช้ทรัพยากรทางการเมืองอะไรเป็นฐาน ลักษณะการรวมตัวของกลุ่มชนชั้นนำมีเอกภาพหรือไม่ และโครงสร้างอำนาจเป็นปิรามิด (pyramida) หรือพหุนิยม (pluralism) ดังนั้นการเข้าใจในแนวคิดเรื่องอำนาจ และโครงสร้างอำนาจจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการศึกษาโครงสร้างอำนาจชุมชน

Robert A. Dahl (1961 : 342-343) อ้างโดยสมจิต ปัญญาศักดิ์ (2528 : 63) มองแนวคิดเรื่องอำนาจในลักษณะเป็นภาวะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม ในลักษณะบุคคลที่มีอำนาจสามารถใช้อิทธิพลหรืออำนาจครอบงำ บุคคลที่ไม่มีอำนาจให้ปฏิบัติตามที่บุคคลมีอำนาจต้องการ ดังนั้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะ A มีอำนาจมากกว่า B หมายความว่า A สามารถทำให้ B ทำในสิ่งที่ B ไม่ต้องการจะทำ โดยที่ B ไม่สามารถขัดขืนได้ เช่นเดียวกับ Robert Prethus (1962) อ้างโดยสมจิต ปัญญาศักดิ์ (2528 : 63) ที่มองอำนาจในลักษณะเป็นมิติทางสังคม (social dimension) กล่าวคือ มนุษย์จะมีอำนาจก็ต่อเมื่ออยู่ในความสัมพันธ์กับผู้อื่น ดังนั้นอำนาจจึงเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม บั้เจกบุคคลแต่ละคนจะมีอำนาจไม่ได้ถ้าเขาไม่ได้อยู่ในสังคมและอำนาจต้องเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะกลุ่ม หรือคณะบุคคลในลักษณะโครงสร้างหรือสถาบัน จึงทำให้อำนาจมีพลังในการบังคับผู้อื่นให้ยอมตาม

อำนาจ หมายถึง ความสามารถที่จะมีอิทธิพลเหนือพฤติกรรมผู้อื่นหรือความสามารถที่จะป้องกันผู้อื่นไม่ให้มีอิทธิพลเหนือตน อิทธิพลเกิดขึ้นจากการกระทำของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มบุคคลทำให้ผลสัมฤทธิ์เกิดขึ้นจริง (Rose, 1967 : 46) จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ (2515 : 28-29) ได้ขยายความหมายของแนวคิดอำนาจ เพื่อให้ครอบคลุมถึงกิจกรรมของชุมชนคือ ความสามารถที่จะบรรลุข้อตกลงใจร่วมกันในกิจกรรมที่กำลังดำเนินอยู่และที่ชุมชนมีความสามารถที่จะกระทำได้นั้นคือการเผชิญหน้ากันระหว่างกลุ่มอำนาจต่างๆ ผลของการใช้อำนาจที่เห็นอกกว่าจะแสดงถึงชัย

ชนะของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด แต่ไม่จำเป็นที่อำนาจจะตกอยู่ที่ฝ่ายชนะเท่านั้น ทั้งสองฝ่ายอาจจะยังคงมีอำนาจ แต่ความสามารถที่จะกระทำได้ของฝ่ายหนึ่งอาจมีมากกว่าของอีกฝ่ายหนึ่ง

ตามทฤษฎีอำนาจ (Power Theory) อำนาจเกิดจากสมมุติฐาน ดังนี้

1. อำนาจเกิดจากกระบวนการจัดระเบียบสังคมภายในสังคม สมาชิกไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ไม่อาจกระทำได้โดยลำพัง ดังนั้นสังคมจึงเป็นที่มาของอำนาจรวม
2. อำนาจเกิดภายในความสัมพันธ์ของสังคมหรือองค์กรสังคม อำนาจไม่เคยเป็นทรัพย์สินสมบัติของผู้ใดผู้หนึ่ง
3. อำนาจจะปรากฏอยู่และสามารถนำไปใช้ได้ตราบเท่าที่มีความสัมพันธ์ทางสังคม หรือองค์การทางสังคมอยู่
4. สมาชิกผู้ใช้อำนาจภายในความสัมพันธ์สังคม หรือภายในองค์การสังคมอาจปฏิบัติในฐานะองค์ประกอบอิสระ หรือในฐานะส่วนผูกพันขององค์การ
5. ปริมาณของอำนาจที่ผู้กระทำ (Actor) ใช้ในสถานการณ์หนึ่ง อาจถูกกำหนดโดยทรัพยากรที่มีอยู่และการต่อต้านการใช้อำนาจบุคคลอื่น
6. อำนาจใช้กับบทบาทในปฏิสัมพันธ์ต่างๆ เช่น ในแนวนอน หรืออาจเป็นแนวตั้งก็ได้
7. อำนาจเกิดขึ้นจากกระบวนการจัดระเบียบสังคม อำนาจจึงเป็นลักษณะของวงวัฏจักรต่อเนื่อง (dynamic)

และภายในสังคมอำนาจมีแนวโน้มที่จะแบ่งปันออกไปอย่างไม่เสมอภาคกันระหว่างสมาชิกในสังคม ด้วยเหตุผลต่างๆ ดังต่อไปนี้ เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดอำนาจทางสังคม คือ

1. เนื่องจากความแตกต่างกันในการควบคุมแหล่งที่มาหรือวิธีการผลิต
2. เนื่องจากในการดำรงตำแหน่งมีการแบ่งอำนาจตามสิทธิและหน้าที่ชอบธรรม (Authority)
3. เนื่องจากมีอำนาจควบคุมช่องทางเข้าออกของทรัพยากรหรือข่าวสารในสังคม
4. เนื่องจากคุณสมบัติส่วนตัวของปัจเจกชนที่เหนือบุคคลอื่น เช่น ภูมิปัญญา มูลเหตุจูงใจ ผึกฝนอบรมมาตั้งแต่อดีต
5. เนื่องจากได้รับการมอบหมายหรือเป็นตัวแทน
6. เนื่องจากการสร้างสมและการใช้กลวิธีเกี่ยวกับอุดมการณ์ หรือการมีบารมี เพื่อสนับสนุนความชอบธรรมของผู้นำ

French and Raven (1959 : 154-160) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มาของอำนาจ คือ

1. รางวัล (reward)
2. การบังคับ (coerciveness)

3. ได้มาโดยถูกต้องตามกฎหมาย (legitimate)

4. ได้มาจากการอ้างอิง (reference)

จากความเป็นผู้เชี่ยวชาญ (expertise)

Vago (1989 : 169-170) ได้แยกอำนาจออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. Force หมายถึง การใช้อำนาจต่อร่างกายและทรัพย์สินที่บุคคลหรือกลุ่มคน บังคับให้กระทำให้อยู่ใต้อิทธิพลให้ตาย อาจเป็นด้านเงินทองหรือชีวิต

2. Authority หมายถึง อำนาจที่ได้มาโดยถูกต้องตามกฎหมายที่มีผลต่อการตัดสินใจ การสั่งให้ผู้อื่นกระทำ Authority มี 3 อย่างคือ

- Traditional เป็นอำนาจประเพณี เช่น อำนาจของพระ อำนาจของ เจ้าชาย อำนาจของผู้นำเก่า เป็นต้น
- Bureaucratic เป็นอำนาจจากระบบราชการ ซึ่งได้มาจากความสามารถส่วนตัวที่หามาได้ภายหลัง
- Charismatic เป็นอำนาจที่มีลักษณะเฉพาะตัว เช่น เป็นคนใจบุญ ไม่เห็นแก่ตัว เป็นต้น

3. Influence คือ อำนาจที่แสดงถึงความสามารถที่มีผลต่อการตัดสินใจ หรือการกระทำของผู้อื่น

จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ (2515 : 30) ได้แยกลักษณะของอำนาจในแง่ต่างๆ ที่เป็นที่มาของทรัพยากรอำนาจที่ปัจเจกบุคคลจะพึงมีจากลักษณะต่างๆ ดังนี้

1. บุคคลจะมีอำนาจ หากว่าเขาผู้นั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างโครงการสำคัญ โครงการนั้นให้สำเร็จขึ้นมา ในกรณีนี้เขาอาจจะเป็นผู้ที่ตัดสินใจให้เกิดขึ้น ในที่สุดหรือไม่ก็ตาม แต่ในสายตาของบุคคลอื่นถือว่าเขาเป็นบุคคลที่มีส่วนสำคัญมาก

2. บุคคลจะมีอำนาจ หากว่าบุคคลสำคัญอื่นๆ หรือประชาชนทั่วไปปรับฟัง หรือทำตามความคิดเห็น หรือข้อเสนอแนะของเขาซึ่งมีอยู่หลายประการ อาทิการได้รับความยินยอมนับถือ ความเป็นผู้ใกล้ชิดกับเรื่องราวที่ผู้อื่น ต้องการทราบหรือการที่ผู้อื่นสำนึกในบุญคุณ

3. บุคคลจะมีอำนาจ หากว่าการบริจาคมเงินของเขาทำให้การริเริ่มทำงานใดๆ ในชุมชนได้รับผลสำเร็จ

4. บุคคลจะมีอำนาจ หากว่าผู้นั้นได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลกลางอย่างแข็งแรง ไม่ว่าจะจากทางราชการ หรือนอกสายงานก็ตาม ทำให้อำนาจที่บุคคลเหล่านี้มีอยู่เดิมมีน้ำหนักมากขึ้น

อำนาจของแต่ละบุคคลจำเป็นต้องสานกันเข้าเป็นโครงสร้างของสมาคม กลุ่มพรรคพวก หรือองค์กรจึงจะเกิดผล นั่นคือการที่บุคคลแต่ละคนที่มีผลประโยชน์อย่างเดียวกัน ย่อมจะสามารถ

รวมกลุ่มกันเพื่อให้สามารถดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ และการนำเอาคุณค่าและผลประโยชน์ที่สัมพันธ์กันมารวมกันได้นั้นย่อมจะเกิดระบบอำนาจ ซึ่งเป็นระบบย่อยของระบบอำนาจชุมชน ในชุมชนหนึ่งจะประกอบด้วยระบบอำนาจย่อยหลายระบบ บ้างก็ทำงานร่วมกัน บ้างก็ทำงานแข่งขันกัน (Hunter, 1953 : 2-5)

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดเรื่อง "อิทธิพล" ที่มีความใกล้เคียงกับอำนาจ และมักจะเกี่ยวโยงถึงกันเสมอ อิทธิพล (Influence) ตามความหมายของระดม วงษ์น้อย (2527 : 10) หมายถึง ศักยภาพแห่งความสามารถเฉพาะตัวบุคคลในการที่จะสามารถโน้มน้าวให้คนอื่นเปลี่ยนแปลง ทศนคติ ความคิดเห็น ทั้งนี้โดยปราศจากการบังคับขู่เข็ญและการใช้กำลัง

อิทธิพลเป็นเรื่องแสดงสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคล อิทธิพลจะเกิดขึ้นได้โดยมีอำนาจหนุนหลังอยู่ ลักษณะของการใช้อิทธิพล อาจแสดงได้ 4 ลักษณะ ดังนี้

1. ใช้อิทธิพลในลักษณะข่มขู่คุกคาม เช่น ใช้คำสั่ง
2. ใช้อิทธิพลในลักษณะชี้แจงให้ตระหนักถึงหลักเหตุผลและข้อเท็จจริง โดยการอ้างอิงหลักการ อำนาจหน้าที่
3. ใช้อิทธิพลลักษณะชักชวนโดยใช้อำนาจอ้างอิง
4. การใช้อิทธิพลโดยการบิดเบือนข่าวสารข้อมูล

แม้อำนาจและอิทธิพลจะแตกต่างกันในแนวความคิดดังกล่าวข้างต้น แต่ในทางเป็นจริงหรือการปฏิบัติ เราแบ่งแยกทั้งสองสิ่งออกจากกันยากมาก ทั้งอำนาจและอิทธิพลมีความเกี่ยวข้องกับเราอย่างใกล้ชิด บางครั้งแบ่งแยกไม่ได้ว่าเป็นอำนาจหรืออิทธิพล ซึ่งสองสิ่งนี้เสริมซึ่งกันและกัน คนมีอำนาจมักมีอิทธิพล แต่คนมีอิทธิพลบางคนบางครั้งก็ไม่จำเป็นต้องมีอำนาจ และบางครั้งนักรัฐศาสตร์ยังรวมสองคำนี้เป็นอย่างเดียวกัน เพราะทั้งสองสิ่งเป็นนามธรรมสูงมากวัดค่อนข้างยาก

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นเรื่องระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ดังนั้นแนวคิดเรื่องอำนาจและอิทธิพลจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเสริมความเข้าใจเพิ่มเติมในเรื่องความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในโครงสร้างอำนาจของชุมชน ซึ่งเป็นประเด็นที่สำคัญในการศึกษาครั้งนี้

สำหรับการศึกษาในกรอบโครงสร้างสังคมไทยนั้น โยชิฟูมิ ทามาตา (2537 : 75-95) อ้างโดยอมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์ (2539 : 315-341) ได้ใช้แนวคิดหลักทั้งสอง คือ เรื่องอิทธิพล และอำนาจในการอธิบายความสัมพันธ์ในระบบการเมืองการปกครองไทยระหว่างข้าราชการกับพ่อค่านักธุรกิจและระหว่างข้าราชการกับนักการเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ นี้มีลักษณะเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ ข้าราชการจะเป็นผู้มีอำนาจเหนือพ่อค้า นักธุรกิจ และนักการเมือง แต่หากพิจารณาถึงลึกลงไปจากความสัมพันธ์ที่เป็นทางการแล้ว ข้าราชการหาได้มีอำนาจเหนือพ่อค่านักธุรกิจมากนัก ข้าราชการต้องพึ่งพิงพ่อค่านักธุรกิจ

ในการจัดงานหรือกิจกรรมอื่นๆ ที่อยู่ในความรับผิดชอบ ข้าราชการจึงไม่ใช่ผู้อุปถัมภ์เสมอไป ผลประโยชน์ร่วมกันทำให้ทั้งสองฝ่ายต่างพึ่งพิงช่วยเหลือกันและกัน พ่อค้านักธุรกิจอาจได้รับอภิสิทธิ์บางอย่างหรือกระทำการที่ผิดกฎหมายโดยที่ข้าราชการไม่ใช่อำนาจหน้าที่เข้าไปดำเนินการ โดยเหตุแต่เพียงว่าข้าราชการเคยได้รับความช่วยเหลือในด้านเศรษฐกิจจากนักธุรกิจมาก่อน ทามาตาได้ระบุว่าความรู้สึกของการเป็นหนี้บุญคุณ การตอบแทนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ทำให้ทั้งสองฝ่ายต้องประนีประนอมกันและในท้ายที่สุดนักธุรกิจจะมีอิทธิพลครอบงำข้าราชการ

นอกจากนี้นักธุรกิจยังมีอิทธิพล ซึ่งเป็นอำนาจที่ไม่เป็นทางการเข้าครอบคลุมนักการเมืองด้วยการใช้อิทธิพลของตนช่วยเป็นหัวคะแนนให้กับนักการเมืองและมีกรณีต่างๆ อีกไม่น้อยที่นักธุรกิจได้ใช้อิทธิพลของตนเพื่อเข้ามามีบทบาทโดยตรงทางการเมืองด้วยการเข้ามาเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยสรุปคือการจะเข้าใจการเมืองการปกครองของสังคมไทย รวมทั้งในระบบโครงสร้างของชุมชนด้วยนั้นจำเป็นต้องเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจและอิทธิพลในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ

จากกรอบแนวคิดและรายละเอียดที่เกี่ยวกับการศึกษาอำนาจข้างต้น พอจะสรุปได้ว่าในที่สุดแล้วอำนาจ คือ การครอบงำของบุคคลหรือองค์การต่อบุคคลอื่นที่ยินยอมภายใต้สภาวะ หรือเงื่อนไขอันหนึ่งที่เอื้ออำนวยต่อการครอบงำ ซึ่งจะนำไปสู่การทำ ความเข้าใจในเรื่องของโครงสร้างอำนาจชุมชนในลำดับต่อไป

โครงสร้างอำนาจเป็นองค์ประกอบที่มีลักษณะเป็นแบบแผนของความสัมพันธ์และรูปแบบของอำนาจอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตาม เช่น โครงสร้างอำนาจของชุมชนเป็นแบบแผนของความสัมพันธ์ภายในโครงข่ายของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งอาจเป็นโครงสร้างขนาดใหญ่หรือเล็กและอาจเป็นโครงสร้างอำนาจแบบผูกขาด หรือการกระจายอำนาจก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของชุมชน และระดับความเจริญทางเศรษฐกิจ โดยทั่วไปแล้วบุคคลที่อยู่ในโครงสร้างอำนาจคือชนชั้นนำของชุมชนนั่นเอง (Kent, 1964 : 110) โครงสร้างอำนาจอาจจำแนกแบ่งกลุ่มตามข้อมูลประวัติศาสตร์ และหลักการใช้อำนาจออกเป็น 5 กลุ่ม

1. โครงสร้างอำนาจแบบผูกขาดหรือเผด็จการโดยบุคคลคนเดียว : การใช้อำนาจในชุมชนมีผู้ปกครองสูงสุดเพียงคนเดียว มีอำนาจสิทธิ์ขาด ใช้อำนาจโดยการออกคำสั่ง สามารถให้คุณให้โทษแก่ผู้ใต้ปกครองได้ ผู้ใต้ปกครองไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ และไม่มีการแข่งขันทางการเมือง โครงสร้างอำนาจชุมชนประเภทนี้ ได้แก่ สังคมบุพกาล สังคมนอกอารยธรรม และระบบกษัตริย์ในยุคต้นของประวัติศาสตร์ ซึ่งปัจจุบันยังมีหลงเหลืออยู่ในทวีปแอฟริกาและหมู่เกาะต่างๆ ที่ห่างไกล

2. โครงสร้างอำนาจแบบผูกขาด หรือเผด็จการโดยกลุ่ม : การใช้อำนาจในชุมชนหรือสังคมมีผู้ปกครองสูงสุดเพียงผู้เดียวมีอำนาจครอบคลุมทุกหน่วยย่อยของสังคม โดยผ่านกลุ่ม

ที่รองรับอำนาจซึ่งมีการผสมผสานหรือความร่วมมือในแนวตั้ง ผู้ปกครองสูงสุดเป็นตัวแทนกลุ่มที่รองรับอำนาจเป็นกลุ่มทางการเมือง หรือกลุ่มผลประโยชน์ การใช้อำนาจต่อผู้ใต้ปกครองจะใช้อำนาจผ่านกลุ่มที่รองรับอำนาจโดยกฎหมาย ระเบียบ คำสั่ง ซึ่งประชาชนผู้ใต้ปกครองไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ และไม่มีส่วนร่วมในการแข่งขันทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ ความขัดแย้งทางการเมืองเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มที่รองรับอำนาจ เพื่อช่วงชิงการครอบครองอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของชุมชน เช่น ระบบการเมืองการปกครองของไทยในปัจจุบัน เป็นต้น

3. โครงสร้างอำนาจแบบพหุนิยม : โครงสร้างชุมชนมีความหลากหลาย โดยแบ่งเป็นกลุ่มจำนวนมาก แต่ละกลุ่มมีอำนาจการปกครองภายในกลุ่มอย่างเป็นธรรม มีการผสมผสานหรือความร่วมมือในแนวนอน แต่ละกลุ่มมีการคานอำนาจกันและมีจุดร่วมของความร่วมมือ การต่อรองผลประโยชน์ทางการเมือง และเศรษฐกิจ ส่วนประชาชนผู้ใต้ปกครองไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ และไม่มีส่วนร่วมในการแข่งขันทางการเมืองและเศรษฐกิจ

4. โครงสร้างอำนาจแบบหลากหลาย : โครงสร้างสังคมจะแบ่งออกเป็นหลายกลุ่มมีอิสระต่อกัน ไม่มีการผสมผสานหรือให้ความร่วมมือ ทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอยู่ในทางการเมืองและเศรษฐกิจ

5. โครงสร้างอำนาจชุมชนที่ไม่ปรากฏ คือยังไม่ถูกค้นพบแต่มีความขัดแย้งและแข่งขันสูงมากที่สุด

สนม อุไรรัตน์ (2531 : 46-48) ได้สรุปลักษณะของโครงสร้างอำนาจไว้ ดังนี้

1. เป็นรูปปิรามิด เป็นระบบที่รวมศูนย์อำนาจไว้ยอด ชนชั้นนำจำนวนน้อยมีสิทธิในอำนาจเด็ดขาด ต่อรองไม่ได้
2. เป็นรูปคล้ายปิรามิด ในการบริหารจัดการในชุมชนมวลชนพอที่จะต่ององได้
3. เป็นรูปปิรามิดจัดช่วงชั้น ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายกลุ่มขึ้นอยู่กับว่าส่วนใด กลุ่มใดจะมีอำนาจ และกิจกรรม
4. เป็นรูประฆัง เป็นแบบที่มีความหลากหลายแต่ละกลุ่มสามารถขึ้นมามีอำนาจสูงสุดได้
5. เป็นรูปปิรามิดแตกแยก ซึ่งประกอบด้วยประชาชนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ มีอำนาจแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด

ลักษณะโครงสร้างอำนาจชุมชนเป็นประเด็นที่น่านำมาพิจารณา Charles M. Bonjean and David M. Olson (1964 : 108-178) อ้างโดยสมจิต ปัญญาศักดิ์ (2528 : 68) ได้กล่าวถึงลักษณะ 4 ประการที่มีผลต่อการกำหนดลักษณะโครงสร้างของชนชั้นนำในชุมชน คือ

1. ความเป็นชอบธรรม (Legitimacy) ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้ว โครงสร้างชนชั้นนำก็คือ โครงสร้างอำนาจอันชอบธรรมนั่นเอง (Authority structure) ซึ่งสามารถดูได้จากการที่ประชาชนยอมรับ ก็แสดงว่ามีความชอบธรรม

2. ความเป็นเห็นได้อย่างชัดเจน (Visibility) ของชนชั้นนำซึ่งถือตำแหน่งในทางการเมืองและสังคม แต่บางครั้งผู้นำอาจไม่ปรากฏอย่างชัดเจน ดังนั้นผู้นำในชุมชนจะมีอยู่ 3 พวก คือ พวกที่เห็นได้อย่างชัดเจน (visible leader) ซึ่งประชาชนโดยทั่วไปยอมรับและเป็นผู้ตัดสินใจเลือกว่าใครเป็นผู้นำ ผู้นำที่อยู่เบื้องหลัง (concealed leader) เป็นผู้นำที่ผู้ตัดสินใจยอมรับว่าเป็นผู้นำ แต่ประชาชนโดยทั่วไปไม่ยอมรับ ผู้นำสัญลักษณ์ (symbolic leader) ซึ่งประชาชนโดยทั่วไปยอมรับว่าเป็นผู้นำ แต่ผู้ตัดสินใจที่เราศึกษาไม่ได้ตัดสินใจให้เป็นผู้นำ ดังนั้นการศึกษาโครงสร้างอำนาจจึงจำเป็นต้องดูว่าใครเป็นผู้นำที่เห็นได้ชัดเจนและพยายามแยกออกจากบุคคลอื่นด้วย

3. ขอบเขตของอิทธิพล (Scope of Influence) ของผู้นำซึ่งเป็นไปได้ว่า ผู้นำแต่ละคนแต่ละกลุ่มอาจมีพื้นที่ของการตัดสินใจต่างกัน เช่น ในพื้นที่นั้นหรือในประเด็นนั้น บุคคลหนึ่งมีอำนาจแต่ในอีกพื้นที่หนึ่งนั้น อีกกลุ่มมีอำนาจ

4. ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของผู้นำ (Cohesiveness) ดูว่าลักษณะโครงสร้างอำนาจนั้น กลุ่มผู้นำมีเอกภาพไหม มีความขัดแย้งกันมากไหม

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจในไทยนั้นพบว่า โดยมากเป็นการศึกษารูปแบบอำนาจในโครงสร้างสังคมใหญ่และมุ่งเน้นไปที่ทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองเป็นสิ่งสำคัญ การวิจัยนี้มุ่งไปที่โครงสร้างอำนาจระดับชุมชนเป็นประเด็นหลักจึงต้องอาศัยการศึกษาข้อมูลที่มีความเกี่ยวข้องกันในแง่ที่ว่าชุมชนเป็นฐานที่สำคัญในการกำหนดความเป็นไปของระบบสังคม เศรษฐกิจ การเมืองในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย

Riggs (1966 : 171-173) กล่าวถึง โครงสร้างอำนาจในสังคมไทยว่า คนไทยมักให้การยกย่องผู้มีตำแหน่งสูงและยอมอยู่ใต้อำนาจในการแสดงความคิดเห็น คนไทยถือว่าการไม่สุภาพที่จะแสดงความคิดเห็นโต้แย้งผู้มีอำนาจสูง กล่าวคือระบบค่านิยมอย่างหนึ่งของสังคมไทยจะยึดความเกรงใจและการเคารพนับถือผู้ที่เหนือกว่าด้วยความถ่อมตนและเชื่อฟังอำนาจ การยอมรับอำนาจที่สูงกว่าถูกมองว่าเป็นลักษณะธรรมดาและเป็นสิ่งที่เฉพาะของสังคมไทย ซึ่งสิ่งนี้เป็นลักษณะของวัฒนธรรมไทยที่พบเห็นโดยทั่วไป

จะเห็นได้ว่าลักษณะวัฒนธรรมไทยเอื้ออำนวยต่อการเกิดอำนาจนิยมในทุกสถาบันของไทย เริ่มต้นตั้งแต่สถาบันครอบครัวและสถาบันต่างๆ ในสังคมไทยมีระดับลักษณะอำนาจนิยมค่อนข้างสูงและแต่ละสถาบันต่างเกื้อหนุนซึ่งกันและกันในการก่อให้เกิดวัฒนธรรมแบบอำนาจนิยมโดยครอบครัวเป็นหน่วยมูลฐานเบื้องต้นแรกสุดที่ทำหน้าที่ในการอบรมบ่มนิสัยให้กับเด็กที่จะออกไปสู่สังคม

งานวิจัยครั้งนี้เน้นศึกษาในเรื่องความสัมพันธ์ในชุมชนแออัดเป็นสำคัญ ดังนั้นการศึกษาจากกรอบสังคมไทยโดยกว้างแล้วค่อยมาสู่ระดับชุมชนจะทำให้การศึกษาเกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น ลักษณะและตัวอย่างโครงสร้างอำนาจในชุมชนของสังคมไทยโดยเฉพาะในสังคมชนบทจะมีความคล้ายคลึงกับความสัมพันธ์ในชุมชนแออัดมาก เนื่องจากมีรากฐานความสัมพันธ์มาจากความสัมพันธ์ส่วนตัวเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้การศึกษาวิเคราะห์บุคคลที่เป็นผู้นำในท้องถิ่นหรือชุมชนเพื่อนำมาโยงถึงการศึกษาวเคราะห์ในเรื่องโครงสร้างอำนาจของชุมชนจึงเป็นเรื่องที่ควรให้ความสำคัญในการศึกษาครั้งนี้

Keyes (1970 : 92-127) นักวิชาการชาวตะวันตกอธิบายว่าในชุมชนท้องถิ่นมีแหล่ง 2 แหล่งที่ก่อให้เกิดลักษณะผู้นำท้องถิ่น คือ ลักษณะโครงสร้างสังคมภายในชุมชนและแหล่งภายนอกในระดับชาติ ซึ่งทั้งสองแหล่งนี้จะเป็นตัวแปรที่ทำให้เกิดลักษณะผู้นำท้องถิ่น 3 ประเภท คือ

1. ผู้นำซึ่งเกิดจากภายในชุมชน หมายถึง ผู้สูงอายุที่มีความรู้ ประสบการณ์ และชาวบ้านให้การนับถือมาก
2. ผู้นำที่เกิดจากการเป็นสมาชิกมาจากกลุ่มภายนอก หรือผู้นำที่มาจากภายนอกชุมชน เช่น นักการเมือง ข้าราชการ พ่อค้า เป็นต้น
3. ผู้นำที่เกิดจากการเชื่อมช่องว่างระหว่างผู้นำประเภทที่ 1 และ 2 โดย Keyes ใช้คำว่า Synaptic leaders ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่ประจำอยู่ในท้องถิ่น เช่น เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เกษตรตำบล พัฒนาการตำบล ผู้นำประเภทนี้เป็นผู้ทำหน้าที่ตัวเชื่อมระหว่าง ชาวชนบทในหมู่บ้านกับกิจกรรมหรือสังคมภายนอก

Desai (1996 : 234) กล่าวถึงชนชั้นนำในชุมชนแออัดว่าชนชั้นนำท้องถิ่นจะควบคุมทรัพยากรทางการเมืองมากกว่าคนจนส่วนใหญ่ในชุมชน ด้วยเหตุนี้คนรวยที่มีสถานภาพทางสังคมดี ๆ ทั้งหลายในชุมชนจึงพยายามเข้าสู่ระบบตัวแทนในตำแหน่งคณะกรรมการชุมชนเพื่อเข้าถึงทรัพยากรนั้น เป็นสาเหตุให้สถาบันตัวแทนล้มเหลวและนอกจากนี้ในชุมชนแออัดกลุ่มที่มีบทบาทมาก ก็คือผู้นำชุมชน ซึ่งจะเป็ตัวกลางในการติดต่อกับบุคคลภายนอก เช่น ผู้นำทางการเมือง NGOs เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ช่องทางในการติดต่อกับสลัม ก็คือ ผู้นำ และคนรวย รวมทั้งผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมสูงในชุมชน

อย่างไรก็ตาม การมองโครงสร้างอำนาจชุมชน ไม่ควรจำกัดศึกษาเฉพาะชนชั้นนำ และความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำเท่านั้น เพราะโดยความเป็นจริงแล้วโครงสร้างอำนาจในชุมชนเป็นแบบแผนของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ หลายๆ ส่วนในชุมชน คือ โครงสร้างอำนาจของสถาบันของสังคม หรือสถาบันราชการ โครงสร้างอำนาจของสถาบันในท้องถิ่นหรือชุมชน องค์กร หรือสมาคม หรือกลุ่มในชุมชนที่มีอำนาจในการต่อรอง บุคคลที่มีอำนาจสูงสุด ซึ่งประชาชนระบุว่า มีอำนาจมากในชุมชนและบุคคลซึ่งในกลุ่มผู้นำยอมรับว่าเป็นผู้ตัดสินใจสำคัญ แต่กระนั้นก็ตามใน

บรรดาส่วนต่างๆ เหล่านี้ โครงสร้างอำนาจของสถาบันในสังคม เช่น สถาบันราชการ สถาบันการเงิน สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา สถาบันสื่อมวลชน และสถาบันอาชีพ จะมีบทบาทมากในการใช้อิทธิพลครอบงำโครงสร้างอำนาจชุมชน

โดยทั่วไปนักวิชาการมองอำนาจชุมชนเป็น 2 ลักษณะ คือ โครงสร้างแบบผูกขาดอำนาจ กับโครงสร้างแบบพหุนิยม ชุมชนไหนจะมีลักษณะโครงสร้างแบบไหนก็ขึ้นอยู่กับลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และลักษณะทางกายภาพของชุมชน แต่บางครั้งลักษณะโครงสร้างมิได้กำหนดจากภายในชุมชน แต่ความสัมพันธ์ทางโครงสร้างอำนาจถูกกำหนดจากภายนอกชุมชน อาจเป็นหน่วยงานหรือชุมชนอื่นๆ ที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองมากกว่า โดยความสัมพันธ์กับภายนอกนี้จะทำให้ความสัมพันธ์ภายในชุมชนเปลี่ยนไปและมีผลต่อโครงสร้างอำนาจในชุมชนโดยตรง

ชุมชนแออัดมีลักษณะของการเป็นอำนาจนิยมค่อนข้างสูง ชนชั้นนำมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของคนในชุมชนมาก เนื่องมาจากวัฒนธรรม ทศนคติของคนในชุมชนที่จะให้ความไว้วางใจต่อผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าทั้งด้านฐานะ สถานภาพทางสังคม และอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย โดยเชื่อว่าชนชั้นนำในชุมชนจะเป็นตัวกลางที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับผู้ที่มีอำนาจภายนอกชุมชนได้ เพื่อที่จะสามารถทำให้ความต้องการของคนในชุมชนบรรลุผลได้ ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำ กับบุคคลภายนอกที่มีอำนาจต่อการคงอยู่ของชุมชน เช่น เจ้าของที่ดิน เจ้าหน้าที่รัฐ ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น ในลักษณะช่วยเหลือและแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

จากประเด็นนี้เองที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำขึ้น นั่นคือ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำในชุมชนกับบุคคลภายนอกชุมชนที่มีอำนาจอิทธิพลเหนือชุมชนโดยตรง ความสัมพันธ์ดังกล่าวอาจเข้าใจได้ว่าชนชั้นนำในชุมชนจะเป็นตัวกลางในการเชื่อมความสัมพันธ์และผลประโยชน์ระหว่างบุคคลภายนอกกับคนในชุมชนทำให้สามารถพบความสัมพันธ์ได้อีกลักษณะหนึ่งคือ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำกับคนในชุมชน

ความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะเป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้ง คือ มีผู้นำที่สามารถมีอิทธิพลเหนือการตัดสินใจของคนในชุมชนในเรื่องที่เกี่ยวกับความเป็นไปของชุมชนรวมทั้งการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกเพื่อประโยชน์ของชุมชน จะเห็นได้ว่าเกิดความไม่เสมอภาคในความสัมพันธ์ดังกล่าว นั่นคือ ชนชั้นนำจะมีสิทธิในการครอบครองทรัพยากรของชุมชนมากกว่าคนในชุมชน รวมทั้งสามารถนำเอาทรัพยากรดังกล่าวไปแลกเปลี่ยนกับบุคคลภายนอกได้ตามวิจรรย์ญาณของตนส่งผลให้ผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมสูงภายในชุมชนต้องการเข้าสู่ระบบตัวแทนชุมชนเพื่อการเข้าถึงทรัพยากรในชุมชน ด้วยเหตุนี้เองจึงอาจกล่าวได้ว่าระบบตัวแทนของชุมชนที่มาจากความสัมพันธ์แนวตั้งประสบความสำเร็จและนำไปสู่ระบบอำนาจผูกขาดในที่สุด

งานวิจัยชิ้นนี้สอดคล้องกับลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจ นั่นคือลักษณะอำนาจที่เป็นองค์ประกอบหลักของโครงสร้างอำนาจจะยังคงอยู่ในชุมชนตราบเท่าที่มันจะสามารถรักษาชุมชนให้คงอยู่ได้ตามความต้องการของเหล่าสมาชิกภายในชุมชน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ โครงสร้างอำนาจนั้นจะคงอยู่ได้ก็เนื่องมาจากการที่ในชุมชนมีระบบอุปถัมภ์ดำรงอยู่ ระบบอุปถัมภ์ระหว่างนักการเมือง ข้าราชการ และผู้นำชุมชน ได้ช่วยกำหนดอำนาจของผู้นำชุมชนในการได้มาซึ่งผลประโยชน์ทางกายภาพที่จะนำมาสู่ชุมชน ด้วยเหตุนี้แนวคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์จึงเป็นส่วนที่สำคัญในการที่จะนำมาใช้ศึกษาชุมชน โดยเฉพาะในสังคมไทยในลำดับต่อไป

2.1.2 ระบบอุปถัมภ์

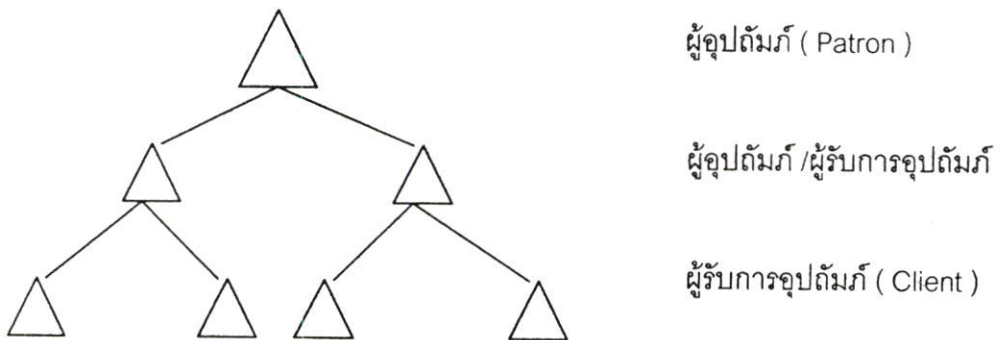
James C. Scott (1977) อ้างโดยอมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์ (2539 : 47) ได้นิยามความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ว่าเป็นความสัมพันธ์คู่ระหว่างคน 2 คน ที่เป็นกลไกของความสัมพันธ์ในลักษณะที่บุคคลหนึ่งจะมีสถานภาพทางสังคม และเศรษฐกิจ (ผู้อุปถัมภ์) ที่จะใช้อิทธิพลและทรัพยากรของตนในการช่วยปกป้องคุ้มครองหรือให้ผลประโยชน์หรือทั้งสองอย่างแก่บุคคลที่มีสถานภาพต่ำกว่า (ผู้รับอุปถัมภ์) ผู้ซึ่งจะต้องตอบแทนโดยการให้การสนับสนุนและให้ความช่วยเหลือตลอดจนให้บริการผู้อุปถัมภ์ อาจแสดงได้โดยแผนภาพที่ 1 และความแตกต่างของลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์นั้นสามารถแยกออกได้ 3 ประเภท

1. ความไม่เท่าเทียมกันในแง่ของทรัพยากร อำนาจ และสถานภาพ
2. ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่สืบทอดในรูปแบบของการตอบแทนกันและกันที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์แนบแน่นมากขึ้น รวมทั้งสร้างความไว้วางใจ รักใคร่ระหว่างคู่สัมพันธ์
3. ความสัมพันธ์ที่ยืดหยุ่นไม่เฉพาะเจาะจงในแง่ความต้องการและทรัพยากรของคู่สัมพันธ์ รวมไปถึงลักษณะของการแลกเปลี่ยน อาจจะแตกต่างกันมากในเวลาที่แตกต่างกัน โดยความสัมพันธ์จะคงอยู่ตราบเท่าที่ทั้ง 2 ฝ่ายสามารถที่จะให้การตอบแทนซึ่งกันและกันได้

Anthony Hall (1970) อ้างโดยอมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์ (2539 : 27-28) ได้ให้คำจำกัดความ ผู้อุปถัมภ์ (patron) ว่าเป็นคำที่มาจากภาษาสเปน หมายถึงบุคคลผู้มีอำนาจ สถานภาพ ฉันทานุมัติ (sanction) และอิทธิพล คำนี้อาจใช้เรียกนายจ้างหรือผู้สนับสนุนการจัดพิธีกรรมต่างๆ และแม้กระทั่งนักบุญองค์อุปถัมภ์โดยที่บุคคลเหล่านี้จะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับผู้ที่มิอำนาจต่อยกกว่าหรือเป็นผู้รับอุปถัมภ์ (client) ที่ต้องการความช่วยเหลือและการปกป้องผู้อุปถัมภ์ให้ประโยชน์โดยหวังจะได้ผลประโยชน์ตอบแทนในรูปของสินค้า ความภักดี การสนับสนุนทางการเมือง และบริการในรูปแบบต่างๆ จากผู้รับอุปถัมภ์ของตน ความสัมพันธ์ในเชิงตอบแทนซึ่งกันและกันนี้อาจออกมาในรูปแบบที่เป็นสัญญาแบบทางการที่มีการกำหนดสิทธิและข้อ

ผูกพันของทั้งสองฝ่ายอย่างชัดเจน เช่นในกรณีของความสัมพันธ์ระหว่างชาวเผ่าต่างๆ ในแอฟริกา ตะวันออก หรืออาจออกมาในรูปที่เป็นทางการน้อยกว่า มีความยืดหยุ่นมากกว่า เช่นในกรณีของ สังคมแถบละตินอเมริกา โดยทั่วไปความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองฝ่ายคือ ผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ ฝ่ายหลังมักจะเป็นผู้เสียเปรียบเพราะโดยคำจำกัดความแล้ว ผู้รับอุปถัมภ์เป็นผู้ที่อ่อนแอ กว่าทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมือง แม้ว่าผู้อุปถัมภ์อาจจะต้องอาศัยผู้ได้รับอุปถัมภ์ของตนอย่าง เป็นกลุ่มเป็นก้อนในบางสถานการณ์ เช่น การหาเสียงเลือกตั้ง หรือในกรณีพิพาทที่มีการแบ่งเป็น พวกเป็นก๊กเป็นเหล่า

ดังนั้นหลักการสำคัญๆ ของการอุปถัมภ์อาจสรุปได้ดังนี้ คือ ความสัมพันธ์เป็นการส่วนตัวระหว่างสองบุคคล ซึ่งมีลักษณะที่เชื่อมโยงระหว่างพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ที่มีได้แยกออกจากกัน กล่าวคือมิได้เป็นการตกลงกันเป็นสัญญาในการที่จะร่วมมือกันในทางใด ทางหนึ่งแต่รวมไปถึงการคุ้มครองครอบครัวยุโดยผู้อุปถัมภ์ เช่น เมื่อมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแล้ว มักจะมีความผูกพันไปจนถึงการสร้างฐานอำนาจในท้องถิ่นให้แก่ผู้อุปถัมภ์ ในบางครั้งมักปรากฏว่าผู้รับการอุปถัมภ์เป็นฝ่ายเสียเปรียบแต่ผู้รับการอุปถัมภ์ก็ไม่สามารถตัดขาดจากความสัมพันธ์ได้ เพราะเหตุว่ามีหนี้บุญคุณติดอยู่ กฎของการกตัญญูกตเวทีย หรือ generalized norm of reciprocity นี้เป็นตัวช่วยให้ความสัมพันธ์แบบนี้คงอยู่เป็นเวลานาน

ภาพที่ 2.1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ กับผู้รับการอุปถัมภ์ (Patron – Client Relationship)

Lande (1966 : 144) ได้แสดงลักษณะของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ว่ามีลักษณะพิเศษที่สำคัญ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ในทรัพย์สินร่วมกัน โดยแต่ละคนต่างช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตามทรัพย์สินอาจเป็นของบุคคลคนเดียวหรืออยู่ในความควบคุมของบุคคลคนเดียว
2. เนื่องจากลักษณะของปฏิสัมพันธ์ของแต่ละคู่สัมพันธ์แตกต่างกัน จึงมีการให้ประโยชน์เป็นพิเศษต่อบางคนมากกว่าคนอื่นๆ เช่น ผู้อุปถัมภ์คนหนึ่งให้ประโยชน์แก่ผู้รับการ

อุปถัมภ์หรือลูกน้อง ก. มากกว่าลูกน้อง ข. แต่ให้ประโยชน์แก่ลูกน้อง ข. มากกว่าคนนอกที่ไม่ใช่ลูกน้องหรือผู้รับการอุปถัมภ์ เป็นต้น

3. เนื่องจากความสัมพันธ์เช่นนี้มีลักษณะเปราะบาง เพราะขึ้นอยู่กับตัวบุคคลมากกว่าหลักการ ดังนั้นการที่จะรักษาเสถียรภาพของความสัมพันธ์ไว้ได้ก็จะต้องมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่อกันอยู่อย่างต่อเนื่อง

4. เนื่องจากความสัมพันธ์แบบนี้ประกอบด้วยบุคคลเพียง 2 คน ดังนั้นผลประโยชน์ที่แลกเปลี่ยนกันจึงเป็นผลประโยชน์ที่เฉพาะเจาะจงเป็นการส่วนตัว

Eisenstadt and Roniger (1984 : 48-49) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เกิดขึ้นในชุมชนว่า มีลักษณะของความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการ ดังนี้

1. ความสัมพันธ์แบบเชิงอุปถัมภ์จะเป็นแบบแพร่กระจาย
2. การปฏิสังสรรค์ของความสัมพันธ์ตั้งอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนในเวลาเดียวกันของชนิดที่แตกต่างของทรัพยากร เครื่องมือและเศรษฐกิจโดยการค้าจุนปปกป้อง ในขณะที่อีกฝ่ายตอบแทนด้วยความจงรักภักดี
3. การแลกเปลี่ยนทรัพยากรจะอยู่ในรูปของ package-deal
4. ความสัมพันธ์กันเป็นแบบความเชื่อถือซึ่งกันและกัน
5. ความสัมพันธ์แบบใกล้ชิดเป็นตัวแปรสำคัญในการสร้างข้อผูกพันซึ่งกันและกัน
6. ในเวลาเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้ใต้อุปถัมภ์ไม่ได้เป็นทางการแต่ไม่มีรูปแบบที่มีความสัมพันธ์เชิงแรงมาก
7. ความสัมพันธ์เป็นแบบยาวนานและด้วยความสมัครใจ
8. ความสัมพันธ์ตั้งอยู่บนฐานความไม่เท่าเทียมกันของอำนาจระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้ใต้อุปถัมภ์

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบการเมืองนั้น ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบนี้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางการเมือง ซึ่งมีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากโครงสร้างทางการเมืองแบบกลุ่มคือ

1. ระบบนี้ขึ้นอยู่กับตัวผู้นำแต่เพียงผู้เดียว (ผู้อุปถัมภ์) ผู้นำเป็นผู้รวบรวมลูกน้อง (client) หรือผู้รับการอุปถัมภ์
2. การก่อตัวและโครงสร้างของระบบ มีผู้อุปถัมภ์หรือผู้นำเป็นจุดศูนย์กลาง ไม่ใช่กลุ่มเป็นจุดศูนย์กลาง ผู้อุปถัมภ์ (patron) หรือผู้นำเป็นคนก่อให้เกิดความสัมพันธ์
3. ความสัมพันธ์ในระบบเป็นความสัมพันธ์ในทางตั้งและระหว่างบุคคล 2 คน ในความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ และผู้รับการอุปถัมภ์หรือลูกน้องนี้ (patron-client) ถ้าจะมีความรู้สึกร่วมกันระหว่างผู้รับการอุปถัมภ์หรือลูกน้องก็เป็น เพราะว่าเขาต่างก็ถือว่ามีนายคนเดียวกัน

4. ผลประโยชน์ที่ทำให้ผู้อุปถัมภ์และลูกน้องมีความสัมพันธ์ต่อกันเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวที่เฉพาะเจาะจงมากกว่าผลประโยชน์ร่วมแบบกลุ่ม วัตถุประสงค์ที่ผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์คงความสัมพันธ์ต่อกันไว้ ได้แก่การแสวงหาผลประโยชน์ของแต่ละคน

5. ผลประโยชน์ที่แต่ละคนแสวงหาผันแปรไปตามความแตกต่างทางฐานะ อำนาจ เช่น ผู้อุปถัมภ์ต้องการอำนาจและชื่อเสียงเกียรติยศ ส่วนผู้รับการอุปถัมภ์ต้องการความคุ้มครองและเงิน เป็นต้น ดังนั้นถ้าผู้อุปถัมภ์อยากมีอำนาจมีเกียรติก็จำเป็นต้องมีบริวาร

6. สายใยแห่งความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์แต่ละคนขึ้นอยู่กับ การตอบแทนซึ่งกันและกัน โดยแต่ละฝ่ายต้องพยายามทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าเขามีค่าควรแก่ การที่จะเป็นผู้อุปถัมภ์หรือผู้รับการอุปถัมภ์ แต่ถ้าอีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าลงทุนไปไม่คุ้มก็อาจถอนตัว ออกจากการเป็นผู้อุปถัมภ์ หรือเป็นผู้รับการอุปถัมภ์ได้ โดยผู้รับการอุปถัมภ์อาจจะผละไปหาผู้ อุปถัมภ์คนใหม่และผู้อุปถัมภ์ก็เลิกให้ผลประโยชน์แก่ผู้รับการอุปถัมภ์คนนั้น

7. ความสัมพันธ์แบบนี้มีการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงสูง และมีความไม่มั่นคงสูง ผู้อุปถัมภ์คนหนึ่งอาจมีผู้รับการอุปถัมภ์เพิ่มขึ้นมากมายหลังจากที่เขาได้ตำแหน่งสำคัญที่ควบคุม ผลประโยชน์ ซึ่งสามารถแจกจ่ายได้มาก แต่ถ้าเขาตกอับออกจากตำแหน่งไป จำนวนบริวารก็จะ ลดลงอย่างรวดเร็วตามไปด้วย ดังนั้นผู้อุปถัมภ์จะมีบริวารมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความมั่งคั่ง และอำนาจของเขาจะมีมากน้อยเพียงใด

8. ความสัมพันธ์แบบนี้มักจะประกอบไปด้วย การมีผู้รับการอุปถัมภ์หรือลูกน้อง มากมายหลายชั้น ตั้งแต่ผู้ใกล้ชิดผู้อุปถัมภ์มากที่สุดไปถึงผู้ที่อยู่จกกันเคยกันเพียงเล็กน้อย ผู้รับการ อุปถัมภ์ หรือลูกน้องที่ใกล้ชิดผู้อุปถัมภ์ หรือเจ้านายมากๆ มักจะมีลูกน้องของตนเองด้วย ดังนั้น เขาจึงเป็นผู้อุปถัมภ์ย่อยๆ เช่นกัน จึงเป็นทั้งผู้อุปถัมภ์และลูกน้องอีกคนหนึ่ง อย่างไรก็ตามเนื่อง จากความสัมพันธ์แบบนี้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล 2 คนที่จะต้องมีการพบปะติดต่อกันอย่าง ใกล้ชิด ดังนั้นผู้ที่จะมาเป็นผู้รับการอุปถัมภ์ก็ต้องแน่ใจว่าเขาสามารถเข้าถึงผู้อุปถัมภ์ได้ ใน กรณีนี้ลูกน้องที่เป็นผู้ใกล้ชิดเจ้านายจะมีอิทธิพลมากเพราะเขาสามารถทำการติดต่อกับเจ้านาย แทนลูกน้องคนอื่นๆ ได้ เช่นนัดหมายให้พบกัน ฯลฯ

เครือข่ายของระบบอุปถัมภ์ได้กลายมาเป็นวิธีการที่พรรคการเมืองใช้ในการหาคะแนน เสียงในชนบท ผู้รับอุปถัมภ์ในทางการเมืองมักจะถูกพรรคการเมืองใช้ให้เป็นหัวคะแนน โดยอาจให้ ผลตอบแทนแก่ผู้รับอุปถัมภ์ เช่น การสัญญาในการปฏิรูปที่ดินเพื่อแลกเปลี่ยนกับคะแนนเสียง เป็นต้น

ในแง่มุมด้านการแสดงบทบาทของผู้อุปถัมภ์ต่อผู้รับการอุปถัมภ์นั้น สุกิจ เจริญรัตนกุล (2529 : 28) เห็นว่าสามารถแสดงออกในบทบาทการให้กำลังใจและการสนับสนุนทางจิตวิทยาดัง ต่อไปนี้

1. เมตตาและกรุณา คือ เป็นความเห็นอกเห็นใจ ความสงสาร สนับสนุนให้ผู้ได้ อุปถัมภ์อยู่ดีกินดีมีความสงสารเห็นใจต่อผู้น้อย การให้ความช่วยเหลือผู้อยู่ได้บังคับบัญชาเวลา ประสบความทุกข์ยากให้ความช่วยเหลือความอนุเคราะห์ผู้อุปถัมภ์ต้องมีความผ่อนปรนให้ความช่วยเหลือและเป็นผู้ใจบุญ ดังนั้นผู้อุปถัมภ์ต้องมีภาระผูกพันในการต้องช่วยเหลือผู้ได้อุปถัมภ์ เพราะความเป็นผู้นำ

2. กำลังใจ เป็นการสร้างขวัญสำหรับประชาชนโดยอาจเป็นลักษณะของการออกไปพบปะหรือเยี่ยมเยียน โดยอาจไปร่วมในการประชุมหรือโครงการต่างๆ ของประชาชน กำลังใจจะเป็นอำนาจหรือพลังทำให้คนมีความเชื่อมั่นในตนเอง ความรู้สึกของผู้ได้อุปถัมภ์มีความรู้สึกถึงคุณค่าของตัวเองจะต้องเกิดขึ้นโดยบุคคลที่มีสถานะอยู่ในระดับสูง การกระทำที่ก่อให้เกิดเป็นกำลังใจแก่ผู้รับการอุปถัมภ์ ได้แก่

- 2.1 ความช่วยเหลือทางปฏิบัติ
- 2.2 คำชมเชย
- 2.3 หลีกเลี่ยงการกระทำไม่ถูกต้อง
- 2.4 การปกป้องจากสิ่งที่ไม่ดี
- 2.5 ปรากฏตัวในเวลาที่เหมาะสม

3. ความเกรง เป็นความรู้สึกยำเกรง สุภาพอ่อนน้อม และถ่อมตน ความเกรงเป็นสิ่งที่ป้องกันการเรียกร้องขอความเมตตาอย่างไม่มีสิ้นสุดของผู้อยู่ได้อุปถัมภ์เป็นสิ่งที่สามารถจัดระเบียบกลุ่มคน โดยไม่ต้องอาศัยวิธีบังคับ ความเกรงนี้จะใช้ในสองลักษณะ คือ

3.1 ลักษณะความเกรงหรือความกลัว เป็นลักษณะสุภาพอ่อนน้อมที่ผู้อยู่ได้อุปถัมภ์พยายามเอาใจผู้อุปถัมภ์เพื่อแสดงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด

3.2 ความรู้สึกที่เกิดจากการที่ไม่สามารถตอบสนองความพอใจ หรือความดี

ในความเห็นของ อคิน รพีพัฒน์ (2523 : 39) ผู้อุปถัมภ์ต้องดำเนินบทบาทต่อผู้ได้อุปถัมภ์ดังนี้ เป็นคุณสมบัติส่วนตัวและตั้งอยู่บนรากฐานของความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีต่อกัน ผู้อุปถัมภ์ต้องสามารถให้ความช่วยเหลือและคุ้มครองได้ ยืนเคียงบ่าเคียงไหล่เวลามีภัย ความถูกผิดไม่ใช่สิ่งสำคัญระหว่างพวกกันเอง เป็นหัวใจไม่ยอมให้ใครมาลบหลู่ ลูบคม เข้มแข็งไม่แพ้ใคร ใจกว้าง กล้าได้ กล้าเสีย มีเพื่อนฝูงมาก ดังนั้นผู้อุปถัมภ์ต้องมีคุณค่าและความหมายของ ลูกพี่ นักเลง เพื่อนที่ดี ซึ่งสิ่งเหล่านี้มาจากความสัมพันธ์ส่วนตัว สิ่งที่มาของความสัมพันธ์ส่วนตัวคือ ความใกล้ชิด โดยอาจเป็นวิธีโดยการไปมาหาสู่กันอย่างสม่ำเสมอ การเป็นเพื่อนร่วมงาน เพื่อนนักเรียนหรือเพื่อนร่วมกลุ่ม จนถึงการเป็นญาติพี่น้อง

ในขณะที่ฐานทรัพยากรของผู้รับอุปถัมภ์พึงมีในการตอบแทนผู้อุปถัมภ์นั้น ธีรยุทธ บุญมี (2522 : 7-9) ได้แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. การตอบแทนด้านแรงงาน หรือด้านวัตถุ
2. การตอบแทนด้านหน้าที่ทางทหาร หรือการต่อสู้
3. การตอบแทนเชิงพิธีกรรมทางศาสนา
4. การตอบแทนด้านการเมือง

จากแนวคิดต่างๆ ข้างต้นสามารถสรุปประเด็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็น สองนัย คือ

1. ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนสองกลุ่ม ผู้อุปถัมภ์จะให้ความคุ้มครองช่วยเหลือเมื่อผู้ใต้อุปถัมภ์ได้รับความเดือดร้อนและคอยแจกจ่ายผลตอบแทนอย่างเป็นธรรม ในขณะที่ผู้ใต้อุปถัมภ์จะต้องให้ความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดี ให้การรับใช้
2. ระบบอุปถัมภ์แสดงให้เห็นถึงการเอาเปรียบของเจ้านายที่มีต่อลูกน้อง หมายถึงเจ้านายจะให้สิ่งที่เป็นนามธรรมแก่ลูกน้อง เช่น การยกย่อง การคุ้มครอง และหรือการให้เช่าที่ทำกิน การให้กู้ยืมเงินตรา ส่วนลูกน้องต้องรับใช้ แรงงาน ต้องจ่ายค่าเช่าที่ หรือดอกเบี้ยในราคาสูง ทั้งนี้ผู้ที่เป็นลูกน้อง กลับไม่รู้สึกรู้ว่าถูกขูดรีด กลับรู้สึกว่าการถูกขูดรีด กลับรู้สึกว่าการตนเองได้รับความช่วยเหลือและจะต้องตอบแทนบุญคุณ

ในกรณีของสังคมไทยนั้น ระบบอุปถัมภ์นั้นมีอยู่ในประวัติศาสตร์ของไทยมาโดยตลอด อคิน รพีพัฒน์ (2521) อ้างโดยพงษ์ศักดิ์ ศุภรสุต (2539 : 23) กล่าวว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในการจัดระเบียบสังคมไทยโดยมีลักษณะเป็นแบบลูกพี่-ลูกน้อง (Senior-Junior) ซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์และความสัมพันธ์แบบนี้เป็นรากฐานของการจัดกลุ่มที่เรียกว่า กลุ่มอุปถัมภ์ (Patron – client system) กลุ่มอุปถัมภ์เป็นกลุ่มที่มีการจัดสมาชิกของกลุ่มลดหลั่นเป็นขั้นตามปกติ จะมีผู้นำคนหนึ่งและมีลูกน้องจำนวนหนึ่ง ผู้นำสามารถผูกพันความจงรักภักดีของลูกน้องไว้โดยการจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่ลูกน้องได้อย่างเป็นที่น่าพอใจทั่วหน้า ผู้นำดังกล่าวอาจเป็นข้าราชการ พ่อค้า หรือชาวนาที่ร่ำรวยก็เป็นได้

หุ่นจำลองที่ดีของระบบอุปถัมภ์คือ ครอบครัว ดังนั้นผู้นำกลุ่มอุปถัมภ์ที่ดีเปรียบเสมือนเป็นหัวหน้าครอบครัว ผู้ที่มีหน้าที่ปกป้องบุตรธิดา แจกจ่ายผลประโยชน์ให้แก่บุตรธิดาโดยทั่วหน้า ซึ่งได้ก่อให้เกิดลัทธิพ่อปกครองลูกของไทย ลัทธินี้เห็นได้ชัดในระบบราชการที่ผู้ใหญ่มักไม่กระจายอำนาจการตัดสินใจให้ผู้ใต้บังคับบัญชาแต่ผู้ใหญ่จะให้การคุ้มครองเมื่อผู้ใต้บังคับบัญชาทำผิด

ส.ศิริรักษ์ (2527) อ้างโดยพงษ์ศักดิ์ ศุภรสุต (2539 : 25) ได้อธิบายว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้มีรากฐานจากสังคมไพร่ เมื่อระบบมูลนายยกเลิกไปแล้วแต่ความสัมพันธ์แบบนี้หาได้ยกเลิกไปด้วยไม่ กลับพัฒนารูปแบบใหม่ คือมีการเอาเปรียบกันโดยไม่รู้ตัว นั่นคือ มันเกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของที่ดินกับชาวนาที่เช่าที่ดินและพัฒนาสู่ชาวนากับชาวนา

ชาวนากับนายทุน และยิ่งมีความแตกต่างทางชนชั้นชาวนาเท่าไรความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ก็ยิ่งดำรงคงอยู่หนาแน่น และความสัมพันธ์นี้ได้เปลี่ยนพื้นฐานที่ขึ้นอยู่กับศาสนา สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ยิ่งกระแสทุนนิยมมากขึ้นเท่าใดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ก็หนาแน่นมากขึ้นเท่านั้น

Hank (1975 : 192-195) เชื่อว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่สถานเข้าด้วยกันโดยระบบอุปถัมภ์ ทุกคนในสังคมไทยต่างเป็นผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ในขณะเดียวกัน โดยHankได้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องระบบบริวารและแวดวงที่ขยายอำนาจในการอธิบายสังคมไทยอย่างครอบคลุม

บริวาร (entourage) คือ กลุ่มคนที่ห้อมล้อมบุคคลหนึ่งร่วมกัน ข้อสังเกตคือสัมพันธภาพเป็นแบบปัจเจกบุคคลมากกว่าเป็นแบบกลุ่ม เป็นการพึ่งพาผู้อุปถัมภ์เพื่อความอยู่รอดและผลประโยชน์พิเศษต่างๆ

กลุ่มบริวารจะดำรงอยู่ตราบเท่าที่ผู้อุปถัมภ์ยังสามารถที่จะสนองตอบผลประโยชน์ต่างๆ ให้ได้ เมื่อผู้อุปถัมภ์ตายลงหรือจำเป็นที่จะต้องลดการช่วยเหลือ กลุ่มบริวารจะแยกย้ายกันไปและผู้ที่มีอิทธิพลที่สุดในกลุ่มผู้รับอุปถัมภ์ก็จะรับเอาสิ่งที่เหลืออยู่ต่อจากผู้อุปถัมภ์เดิม ในเวลาที่มีปัญหาในกลุ่มบริวารก็จะเกิดขึ้นและพร้อมที่จะแยกตัวออกไปตั้งกลุ่มใหม่ต่อไป

แวดวง คือ (circle) บรรดาผู้ที่อยู่ในส่วนขยายของกลุ่มบริวาร ในเวลาที่ผู้อุปถัมภ์ต้องการตัวผู้รับอุปถัมภ์ของเขา มาช่วยงานอาจปรากฏว่าลูกน้องของผู้รับอุปถัมภ์ของเขาอาจมาช่วยงานแทน คำสั่งการทำงานชิ้นหนึ่งอาจถูกส่งต่อไปยังลูกน้องของลูกน้องๆๆ ไปเรื่อยๆ กระบวนการทั้งหมดของการเรียกใช้หรือการเข้าอาสาช่วยงานนี้ก่อให้เกิดส่วนขยายของกลุ่มบริวารมากขึ้นและเกิดเป็นข่ายแวดวงในที่สุด

ธีรยุทธ์ บุญมี (2522) อ้างโดยณัฐวุฒิ จินากุล (2538 : 15) มีแนวคิดคล้าย Hank เขาได้ใช้ตัวแบบความสัมพันธ์แบบวงใน (core) ซึ่งเป็นความผูกพันแบบอุปถัมภ์อย่างแน่นแฟ้นชนิดร่วมเป็นร่วมตาย ส่วนแบบรอบนอก (periphery or support) ผูกพันด้วยวัตถุและบริวารเป็นหลัก และพบว่าภายใต้ผู้อุปถัมภ์ที่มีฐานะดีทำให้ผู้รับอุปถัมภ์แบบความสัมพันธ์รอบนอกขยายตัวอย่างรวดเร็ว ลักษณะนี้ถ้าดูกลุ่มธุรกิจกลุ่มใหญ่จะมีกลุ่มวงในใหญ่และถาวรเพราะมีการแลกเปลี่ยนสม่ำเสมอ ส่วนข้าราชการ นักการเมือง มีความสัมพันธ์แบบวงในขนาดเล็กและบริวารผูกพันด้วยวัตถุ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจึงเป็นไปอย่างรวดเร็ว เมื่อผู้อุปถัมภ์หมดอำนาจ บริวารก็เปลี่ยนกลุ่มอย่างรวดเร็วซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ ธีรยุทธ์ บุญมีกล่าวว่ามี 3 ปัจจัย คือ

1. การก่อตัวของระบบราชการใหม่ การปฏิรูประบบราชการของไทยหรือการก่อตั้งระบบราชการของระบบอาณานิคมไปประเทศอื่นๆ ระบบราชการที่มีการขยายตัวทั้งในแนวนอนคือมีการขยายหน่วยงานย่อยๆ ออกไปมากมายตามความจำเป็นของหน่วยงานนั้น หรือจะด้วยการต้องการตำแหน่ง อำนาจ หรืองบประมาณ เป็นต้น และการขยายตัวในแนวตั้งมีการเพิ่มตำแหน่งหรือมีการปรับเพดานตำแหน่งให้สูงขึ้น หรืออาจมีการเพิ่มบางตำแหน่งและหลักในการ

บริหารที่ยึดถือลำดับตำแหน่งตามสายงาน ทำให้ปัจจุบันหน่วยงานราชการจึงเป็นองค์กรที่มีความเหนียวแน่น ทำให้ราชการไม่อยู่ในฐานะที่ต้องพึ่งพิงนายทุนเสมอไป

2. การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบพาณิชย หรือทุนนิยมอย่างรวดเร็วทำให้ระบบการซื้อขายกันในตลาดมีเสถียรภาพและใช้กลไกราคาเป็นตัวตัดสินใจและตกลงกัน การผูกพันก็มีเฉพาะเรื่องที่ทำกาติดต่อกันและสิ้นสุดเมื่อข้อตกลงเป็นที่เรียบร้อยตามสัญญา โดยเฉพาะกระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งก็มีผลต่อความสัมพันธ์ดังกล่าว

3. การเกิดของพรรคการเมือง หลังจากที่ประเทศได้อาณานิคมได้รับอิสรภาพจากประเทศอาณานิคมหรือช่วงที่ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งจะสังกัดในพรรคการเมืองต่างๆ ผู้แทนราษฎรเหล่านี้มีอำนาจในการตัดสินใจ ตลอดจนการบริหารราชการแผ่นดินและพรรคการเมืองก็แสวงหาสมาชิกเพื่อเป็นการหาฐานอำนาจนั่นเอง

และธีรยุทธ์ บุญมี ได้สรุปแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงระบบอุปถัมภ์ ดังนี้

ตารางที่ 2.1 แสดงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงระบบอุปถัมภ์

คุณลักษณะ	แบบดั้งเดิม	แบบสมัยใหม่
1. ความต่อเนื่องถาวร	ยาวนานกว่า	ช่วงสั้นกว่า
2. ขอบเขตการเปลี่ยนแปลง	อเนกประสงค์หลายด้าน	แคบขึ้น
3. ฐานทรัพยากร	ท้องถิ่น ส่วนตัว	จากภายนอก จากตำแหน่ง
4. ดุลระหว่งการแลกเปลี่ยน เชิงวัตถุ / เชิงจิตใจ	เชิงจิตใจสูงกว่าเชิงวัตถุ	เชิงวัตถุสูงกว่าเชิงจิตใจ
5. การควบคุมทรัพยากรท้องถิ่น	เกือบเป็นการผูกขาด	ไม่ค่อยเป็นการผูกขาด

ที่มา : ธีรยุทธ์ บุญมี (2532) อ้างโดยสมหญิง สุนทรวงษ์ (2532 : 21)

Jeremy H. Kemp (1982) อ้างโดยอมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์ (2539 : 244-246) เห็นว่าการจะเข้าใจสังคมไทยในแนวคิดแบบอุปถัมภ์นั้นควรจะต้องมีการจัดประเภทของความสัมพันธ์ โดยให้ปลายข้างหนึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจโดยสิ้นเชิง และปลายอีกข้างหนึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ

ความสัมพันธ์แบบแบ่งเป็น 2 ขั้วนี้ อาจถือเป็นรูปแบบอุดมคติ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่แท้จริงจะอยู่ช่วงกลางระหว่าง 2 ขั้วนี้ แต่จะเป็นจุดใดนั้นขึ้นอยู่กับรายละเอียดของข้อมูล แต่จะเห็นได้ชัดว่าเป็นจุดที่อยู่ใกล้ขั้วอำนาจอย่างสุดโต่งอันเป็นจุดที่นายจะบีบบังคับเอาบริการมากที่สุดจากไพร่ และไพร่ก็จะทำเช่นเดียวที่ ได้รับจากนายในทำนองเดียวกัน จุดนี้จะเป็นจุดที่อยู่ห่างจากความสัมพันธ์แบบเครือญาติเพราะมีลักษณะของความสัมพันธ์ที่หวังผลประโยชน์จากกัน

และกัน แต่ในสังคมไทยลักษณะของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์มักจะมีการอ้างอิงหรือใช้สำนวนของเครือญาติ การใช้ศัพท์ทางเครือญาติในสังคมไทยเป็นไปอย่างกว้างขวางเพื่อสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวที่จะช่วยลดการแข่งขันหรือเอาวัดเอาเปรียบกัน

Hans-Dieter Bechstedt (1992) อ้างโดยอมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์ (2539 : 261-298) ได้ขยายความแนวคิดของ Kemp ให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น โดย Bechstedt ได้กล่าวย่ำว่าความคิดในเรื่องระบบอุปถัมภ์แบบดั้งเดิมก็ยังคงปรากฏให้เห็นได้ในชนบทไทยหรือในระบบราชการ Bechstedt เห็นว่าอย่างน้อยรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์นั้นยังคงอยู่ในความคิดของคนไทย การรับรู้ถึงการคงอยู่ของระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์จะปรากฏให้เห็นได้จากการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ยังคงเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่แพร่หลายภายในระบบราชการทหารและพลเรือนรวมทั้งนักการเมืองด้วย เครือข่ายของระบบอุปถัมภ์ยังเป็นลักษณะเด่นที่ชนชั้นนำในระบบราชการได้รักษาและคงไว้ซึ่งกลุ่มบริวารผู้ติดตามด้วยความจงรักภักดี แม้ว่าจะระบบศักดินาจะถูกล้มไปแล้วก็ตาม Bechstedt ได้แสดงให้เห็นถึงแบบแผนของลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์เปรียบเทียบกับความสัมพันธ์ส่วนตัวและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หรือแบบข้อตกลง ดังตารางที่ 2.2

ภายใต้ความซับซ้อนของสังคมสมัยใหม่ Wolf (1966 : 16) มองว่าความสัมพันธ์ของญาติ ครอบครัวยุคใหม่และเพื่อนยังคงมีอยู่และซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ที่สำคัญคือทำให้สังคมสมัยใหม่ยังคงอยู่ได้ ในเรื่องระบบอุปถัมภ์นั้นเกิดขึ้นจากความ เป็นเพื่อนที่มีการตอบแทนกันอย่างเท่าเทียมกันนั้นได้เสียสมดุล นั่นคือความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันหมดไปกลายเป็นความสัมพันธ์ที่ฝ่ายหนึ่งมีทรัพยากรมากกว่าจะอุปถัมภ์คู่สัมพันธ์อีกฝ่ายหนึ่งได้ การแลกเปลี่ยนยังคงเป็นอยู่ในวงเล็กๆ ที่ยังคงมีพื้นฐานของการรู้จักกันเป็นส่วนตัว นอกจากนี้การจัดองค์กรสมัยใหม่นั้นที่จริงแล้วหาได้เป็นตัวหลักของการจัดระเบียบสังคมแบบสมัยใหม่ที่ทุกๆ สังคมมักจะยึดถือเหมือนกันหมด แต่เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในรูปแบบต่างๆ ต่างหากที่ทำให้องค์กรนั้นอยู่ได้ เช่น ระบบพรรคพวก (cliques) กลุ่มแตกแยก (factions) เป็นต้น การจัดระเบียบทางสังคมไม่สามารถมองจากรูปแบบที่เป็นทางการเท่านั้น ต้องค้นหาความสัมพันธ์ที่มีลักษณะของความเป็นกันเองส่วนตัวที่เป็นกลไกเชื่อมส่วนต่างๆ เข้าหากันและทำให้สังคมหรือองค์กรนั้นคงอยู่ได้

ในสังคมไทย เส้นสายของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์สามารถเชื่อมโยงบุคคลที่มีสถานภาพต่ำไปจนถึงบุคคลระดับชาติโดยไม่จำเป็นต้องผูกติดอยู่กับระบบราชการที่ค่อนข้างเข้มงวดเกินไป ในขั้นต้นของการพัฒนาอุตสาหกรรม ผู้อุปถัมภ์ตามประเพณีอาจสามารถช่วยเหลือผู้รับอุปถัมภ์ของตนในการติดต่อกับระบบราชการ ทั้งนี้โดยเหตุที่เจ้าของที่ดิน (ผู้อุปถัมภ์) มีความสามารถที่จะติดต่อกับเจ้าหน้าที่ซึ่งมีฐานะเท่าเทียมกันหรืออาจเป็นเพราะตนเองเป็นผู้รับ

อุปถัมภ์ของผู้อุปถัมภ์ที่มีอำนาจมากกว่าต่อๆ กันไปจนถึงระดับชาติ อย่างไรก็ตามในที่สุดแล้วผู้อุปถัมภ์ตามประเพณีที่มีบทบาทหลายๆ ด้าน เช่น ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองจะถูกแทนที่โดยผู้อุปถัมภ์ที่มีอำนาจเฉพาะด้านและจำกัดอยู่เฉพาะในระบบราชการ หรือองค์กรต่างๆ เช่น เจ้าหน้าที่ของรัฐบาล และครู เป็นต้น

ตารางที่ 2.2 แสดงแบบแผนของลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์

เปรียบเทียบกับความสัมพันธ์ส่วนตัว และความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือแบบข้อตกลง

ความสัมพันธ์ส่วนตัว (ชาวบ้าน เพื่อน ญาติสนิท ฯลฯ)	ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้และผู้รับอุปถัมภ์	ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หรือ ความสัมพันธ์ตามข้อสัญญา
- คู่สัมพันธ์ที่มีฐานะเท่าเทียมกัน	- คู่สัมพันธ์ที่มีฐานะไม่เท่าเทียมกัน - การแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุล - ความสัมพันธ์ในแนวตั้ง	
- ผลประโยชน์และข้อผูกพันร่วมกัน	- ผลประโยชน์ร่วมกัน แต่ผลประโยชน์และข้อผูกพันไม่เท่าเทียมกัน	- การกดขี่ขูดรีด
- ความรู้สึกห่วงใย นอกเหนือจากความสัมพันธ์เชิงกลไก (instrumental ties) - ความสัมพันธ์ส่วนตัวแบบตัวต่อตัว - ความสัมพันธ์เชิงซ้อนที่กระจัดกระจาย เช่น ในแง่ของเศรษฐกิจ การเมืองและเครือญาติ เป็นต้น - ข้อผูกพันในการสนองตอบซึ่งกันและกัน และผูกมัดโดยหลักศีลธรรม การมีบุญคุณ ความชอบธรรมตามประเพณี - ความสัมพันธ์ยืนนาน และมีเสถียรภาพสูง - พื้นฐานทรัพยากรภายในท้องถิ่น	- ความสัมพันธ์เชิงกลไกอย่างแท้จริง - ความสัมพันธ์แบบเป็นทางการไม่เป็นส่วนตัว - ความสัมพันธ์ที่จำกัดเฉพาะเรื่อง - ความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ - ไม่มีความผูกพันทางศีลธรรม - มีการแลกเปลี่ยนทางการเงิน - มีการคิดคำนวณข้อได้เปรียบเสียเปรียบ - ความสัมพันธ์ยืนนานน้อยกว่า และมีเสถียรภาพน้อย - พื้นฐานทรัพยากรจากภายนอก	

ที่มา : Hans-Dieter Bechstedt (1992) อ้างโดยอมรา พงศาพิชญ์ และปริษา คุวินทร์พันธุ์ (2539 : 269)

ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในชุมชนแออัด ซึ่งเป็นชุมชนย่อยหนึ่งในสังคมไทย ยังคงมีความสัมพันธ์ในลักษณะดั้งเดิมค่อนข้างสูงโดยเฉพาะในชุมชนที่ตั้งมานาน เนื่องจากจากรากฐาน

ความสัมพันธ์เป็นความสัมพันธ์แบบคนใกล้ชิดที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันมาจากอดีต แต่ลักษณะของสังคมแบบใหม่ที่เน้นการแลกเปลี่ยนในเศรษฐกิจแบบตลาดก็มีผลต่อความสัมพันธ์ในชุมชนเช่นเดียวกัน สามารถแยกลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชนได้ 2 ลักษณะ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนเองที่มีลักษณะความสัมพันธ์แบบดั้งเดิม คือ เน้นด้านจิตใจมากกว่าวัตถุ
2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับบุคคลภายนอกชุมชนที่มีลักษณะเน้นในเรื่องผลประโยชน์มากกว่าด้านจิตใจ

การวิจัยครั้งนี้จะอาศัยความเกี่ยวข้องของระบบอุปถัมภ์กับการอยู่รอดของชุมชน ในการแสดงให้เห็นประเด็นความสัมพันธ์ว่าเป็นส่วนสำคัญในการรักษาชุมชนให้คงอยู่ กล่าวคือ ความสัมพันธ์ที่มีผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์นั้นจะเป็นการแลกเปลี่ยนทรัพยากรกันในรูปแบบของความสัมพันธ์นอกระบบ นั่นคือ ผู้อุปถัมภ์ต้องการทรัพยากรในชุมชน เช่น การสนับสนุนทางการเมือง ความร่วมมือในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ในขณะที่ชุมชนต้องการความมั่นคงในที่อยู่อาศัย การเสมอภาคในการเข้าถึงบริการพื้นฐานเช่นคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคมที่ความสัมพันธ์แบบทางการไม่สามารถก่อให้เกิดผลลัพธ์ดังกล่าวได้ ดังนั้นความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการจึงมีบทบาทที่เด่นชัดขึ้น โดยทั่วไปลักษณะความสัมพันธ์จะเป็นแนวดิ่ง คือ มีผู้ให้ที่มีฐานทรัพยากรและอำนาจเหนือกว่าผู้รับ ซึ่งการแลกเปลี่ยนนั้นจะเกิดขึ้นเมื่อผู้อุปถัมภ์เห็นว่าผู้รับอุปถัมภ์มีผลประโยชน์ตามที่เขาต้องการ ด้วยเหตุนี้ความแลกเปลี่ยนจึงไม่ได้เกิดบนพื้นฐานความเท่าเทียมกันในการต่อรองผลประโยชน์

2.1.3. ธรรมรัฐ (Good Governance)

ธรรมรัฐเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาของประเทศโลกที่สามและกำลังเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในเอเชีย, แอฟริกา และละตินอเมริกา ตั้งแต่ศตวรรษ 1980 เป็นต้นมาพื้นที่เมืองถูกนำมาเป็นประเด็นสำคัญในการพูดถึง เนื่องจากตลอด 10 ปีที่ผ่านมาได้เกิดปรากฏการณ์ 3 ประการขึ้น

1. การเคลื่อนย้ายของประชากรจากชนบทเข้าสู่เมือง
2. การประเมินถึงความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจของเมือง
3. การให้ความสำคัญในการสร้างสถาบันท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา

การมุ่งประเด็นมาที่ ธรรมรัฐของประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายนั้น เนื่องมาจากในปัจจุบันหลายประเทศในโลกที่สาม มีความต้องการความช่วยเหลือวิชาการ และผู้เชี่ยวชาญ เพื่อการพัฒนาและคุณภาพชีวิตของคนในประเทศ และความช่วยเหลือจากองค์กรต่างๆ มักจะมีบทบาทชุกโยอยู่เบื้องหลังกระบวนการปกครองในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย

ในประเทศไทย Good Governance ธีรยุทธ บุญมี แปลว่า “ธรรมรัฐ” ขณะเดียวกันทีดีอาร์ไอ ใช้คำว่า “ธรรมาภิบาล” และมีนักวิชาการอีกหลายคนกำลังคิดค้นคำๆ นี้อยู่ สำหรับคำแปล

จากภาษาอังกฤษก็คือผลลัพธ์ของการจัดการกิจกรรมซึ่งบุคคลและสถาบันทั้งในภาครัฐและภาคเอกชนมีผลประโยชน์ร่วมกัน ได้กระทำลงในหลายทาง มีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องที่อาจนำไปสู่การผสมผสานผลประโยชน์ที่หลากหลายและขัดแย้งกันได้ ส่วนของทางธนาคารโลกได้ให้นิยามว่าลักษณะและวิถีทางของการที่อำนาจได้ถูกใช้ในการจัดการทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศเพื่อการพัฒนา

Harpham and Boateng (1997 : 66-67) ได้ให้ความหมายของ **ธรรมรัฐ** หรือ Good Governance ว่า คือการมี Action Space หรือ พื้นที่ที่ใช้ในการแสดงปฏิสัมพันธ์กันระหว่างรัฐและประชาชน ดังแผนภาพที่ 2 โดยที่รัฐจะมีหน้าที่ในการเป็นผู้อำนวยความสะดวกให้กับกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ในประชาสังคมได้มีส่วนร่วมในการจัดการบริหารทรัพยากรภายในเมืองของพวกเขา ซึ่งจะนำไปสู่การกระจายอำนาจจากรัฐบาลไปสู่ประชาชนในระดับรากหญ้าส่งผลให้มีประสิทธิภาพในการจัดการและสร้างประชาธิปไตยได้ในที่สุด

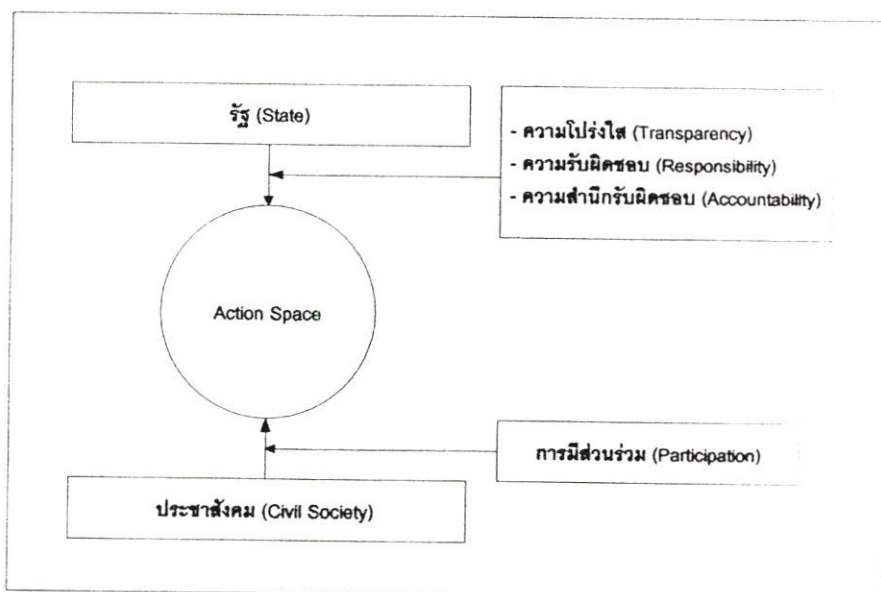
ธรรมรัฐเป็นกระบวนการที่มีพลวัตอย่างมาก Paproski (1993) อ้างโดย Harpham and Boateng (1997 : 65) ได้ชี้ให้เห็นว่า ธรรมรัฐเป็นระบบของสังคม วัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันท่ามกลางตัวแสดงที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาสังคม ลักษณะของระบบที่หลากหลายนำไปสู่กิจกรรมของอำนาจ การบังคับใช้อำนาจนั้นให้ถูกต้องตามกฎหมายในการกระจายบริการสาธารณะไปยังกลุ่มต่างๆ ในสังคม

Action space ระหว่างรัฐบาลและประชาสังคมเป็นสิ่งที่สำคัญมากของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ซึ่งต่างกับอดีตที่องค์กรให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศจะทำการหรือและตกลงกับภาครัฐในนโยบายการพัฒนามากกว่าหรือกับประชาชน ทำให้ประชาชนและกลุ่มต่างๆ ในสังคมไม่มีโอกาสร่วมในการพัฒนา แนวคิดของธรรมรัฐก็คือให้มีการขยาย Action space ระหว่างรัฐและประชาสังคมให้มากขึ้น โดยกระบวนการดังกล่าวต้องมีความโปร่งใส (Transparency) มีความรับผิดชอบ (Responsibility) มีความสำนึกรับผิดชอบ (Accountability) และการมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation)

จากความหมายข้างต้นจะเห็นได้ว่าตัวแสดงที่มีบทบาทสำคัญที่ควรได้รับความสนใจสูงสุด ก็คือ ประชาสังคม (civil society) ไพนุลย์ วัฒนศิริธรรม (2539) อ้างโดยชูชัย ศุภวงศ์ และยวดี คาคาการณ์ไกล (2541 : 162) ให้ความหมายประชาสังคมว่า คือสังคมที่ประชาชนทั่วไปมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชน โดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการ และกิจกรรมอันหลากหลายที่ประชาชนจัดขึ้น หรือหมายถึงส่วนของสังคมที่ไม่ใช่ภาครัฐ (ที่ดำเนินงานโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมาย) และไม่ใช่ภาคธุรกิจ (ที่ดำเนินงานโดยมุ่งหวังกำไร)

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2538) อ้างโดยชูชัย ศุภวงศ์ และยวดี คาคาการณ์ไกล (2541 : 74) ให้ความหมายประชาสังคมว่าหมายถึงเอกชนหรือภาคสังคมที่ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของรัฐ มีความชอบ

ธรรมในตัวของมันเอง โดยคิดกันว่าทำอย่างไรจะให้รัฐถอยออกไปจากสังคม ลดการแทรกแซง ลดการเข้ามาเข้าไปในสังคม ประชาสังคมให้ความหมายของการมีส่วนร่วมในฐานะพลเมือง (Citizen) ไม่ใช่ในฐานะราษฎร (Subject) หรือผู้อยู่ภายใต้กฎหมาย หรือไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินที่รอรับการบริการของรัฐเท่านั้น เพราะฉะนั้น Civil Society จึงมีนัยของพลเมือง (Citizen) ซึ่งต้องมีส่วนร่วม

ภาพที่ 2.2 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน ในการสร้างให้เกิดความเป็นธรรมรัฐ

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2538) อ้างโดยชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณโกศล (2541 : 93) กล่าวว่า ประชาสังคม หมายถึงกลุ่มองค์กรที่เป็นพลังนอกระบบรัฐ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันขึ้นมาโดยจะไม่หวังกำไรหรือหวังกำไรก็ตามที่ต้องการมีบทบาทร่วมกับรัฐในการที่จะจัดระเบียบการปกครอง การพัฒนา จัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน

ชูชัย ศุภวงศ์ (2541) อ้างโดยชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณโกศล (2541 : 165) ให้ความหมายและแนวคิดของประชาสังคมว่า หมายถึงการที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนที่ยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกันซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civic consciousness) ร่วมกัน มารวมกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกันเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic Network)

แนวคิดประชาสังคมเจริญมากขึ้นในสังคมไทยตามลำดับ เนื่องจากการขยายตัวของชนชั้นกลางอย่างไม่หยุดยั้ง การเกิดขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อสาธารณประโยชน์ และองค์กรชุมชน

ชนท้องถิ่นจำนวนมากใน 2 ทศวรรษที่ผ่านมา พัฒนาการของกระบวนการประชาธิปไตยที่ผ่านมา และที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ความสำเร็จประสิทธิภาพและความไม่โปร่งใสของรัฐ ตลอดจนสังคมไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมข้อมูลข่าวสารเป็นสังคมเปิดทำให้ผู้คนในสังคมไทยมีเสรีภาพทางความคิด มีอิสระในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร มีความสัมพันธ์เชิงแนวราบมากขึ้น ซึ่งต่างกับรัฐเผด็จการทั้งหลายที่มีความสัมพันธ์กับประชาชนในสังคมเป็นแนวดิ่ง หรือแม้แต่รัฐประชาธิปไตยที่รัฐมีความเข้มแข็ง แต่สังคมไม่เข้มแข็ง ขาดการมีส่วนร่วม แนวคิดประชาสังคมจึงไม่มีโอกาสก่อตัวและเติบโตขึ้น

นอกจากนี้รัฐยังได้กล่าวถึงปัจจัยเป็นอุปสรรค 5 ประการ ที่จะสร้างประชาสังคมในไทยให้เข้มแข็ง คือ

1. ระบบพรรคการเมือง ในภาพรวมระบบพรรคการเมืองของไทยยังไม่มีโครงสร้างที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง พรรคการเมืองยังอยู่ภายใต้อิทธิพลของคนเพียงไม่กี่คนที่สามารถกำหนดผู้สมัครส.ส.ได้ทั่วประเทศ ลักษณะเช่นนี้ไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาพรรคการเมืองไปสู่ความเป็นสถาบันทางสังคม และไม่เอื้ออำนวยต่อการสร้างสังคมให้แข็งแกร่งได้

2. รัฐไทย เป็นรัฐข้าราชการ ระบบราชการเป็นระบบที่สร้างอาณาจักร อาณาจักรที่หวงอำนาจ แยกทรัพยากร (คน งบประมาณ อำนาจตามกฎหมาย) ไม่ประสานงานกัน เป็นระบบรวมศูนย์ที่กระจัดกระจาย กล่าวคือ รวมศูนย์อยู่ที่กรมต่างๆ ในส่วนกลาง แต่กรมต่างๆ ไม่ประสานงานกัน ทั้งในส่วนกลางและภูมิภาค ระบบราชการได้แทรกซึมไปทุกหย่อมหญ้า ทำให้ภาคสังคมอ่อนแอ ไม่สามารถพัฒนาองค์กรบริหารท้องถิ่นให้เข้มแข็ง อีกทั้งไม่ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดประชาสังคมท้องถิ่นได้พัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ

3. ระบบการศึกษา กระบวนการเรียนการสอนยังเน้นการท่องจำมากกว่าให้รู้จักคิด ให้มีวิจารณญาณ ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงวัฒนธรรมที่ได้สั่งสอนกันมาจากบรรพชนว่าให้ว่านอนสอนง่าย เดินตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด เป็นต้น กระบวนการเรียนการสอนเช่นนี้สนับสนุนส่งเสริมบ่มเพาะความคิดแบบไพร่ให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยตราบนานเท่านาน คนไทยจึงมีลักษณะพึ่งพิง เชื่อง่าย ขาดการไตร่ตรอง นอกจากนี้ในขณะที่สังคมไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมสารสนเทศ ที่ท่วมท้นไปด้วยข้อมูล หากไม่มีวิจารณญาณในการรู้เท่าทัน คัดกรองข้อมูลแล้วจะทำให้ไม่สามารถคุ้มครองปกป้องตนเองหรือนำข้อมูลไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีได้ นอกจากนี้มีการตั้งข้อสังเกตว่าคนไทยไม่ค่อยชอบเห็นใครดีกว่าตน ชื่นชมคนเก่งที่มีความสามารถไม่ค่อยเป็นลักษณะจำเพาะของคนไทยเช่นนี้ ล้วนไม่สนับสนุนการสร้างประชาสังคม

4. ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมไทยเป็นความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง (Vertical relationship) เป็นลักษณะมูลนายกับไพร่ โดยเฉพาะสังคมในชนบทจะมีความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์อย่างแนบแน่น ดังนั้นคนไทยส่วนใหญ่จึงยังคงมีความคิดแบบไพร่ที่มองไม่เห็นถึงปัญหาเชิงระบบหรือโครงสร้าง ไพร่คิดเพียงแต่ว่าที่ตนเองเป็นอยู่ไม่ดีเพราะมูลนายไม่ดีจึงโยนหา

มูลนายที่ดี ซึ่งตรงข้ามกับความเป็นพลเมือง (Citizen) ในประชาสังคมที่มีความสัมพันธ์เท่าเทียมกันในแบบแนวนราบ (Horizontal relationship)

5. สื่อมวลชน ด้วยเหตุที่ระบบการเมืองและระบบข้าราชการไม่มีกลไกในการตรวจสอบถ่วงดุลอย่างมีประสิทธิภาพ สื่อมวลชนจึงมีบทบาทที่สำคัญในการแสดงบทบาทนำในการตรวจสอบถ่วงดุล ในขณะที่สื่อในสังคมไทยจำนวนไม่น้อยยังไม่อยู่ในฐานะที่สามารถตรวจสอบถ่วงดุลได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มในการรับใช้อำนาจรัฐอำนาจทุนมากกว่าสาธารณชน ซึ่งบั่นทอนต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคม

นอกจากนี้การกล่าวถึงประชาสังคมยังต้องคำนึงถึง ส่วนที่เป็นตัวอำนวยความสะดวกและสนับสนุนให้เกิดประชาสังคมได้ นั่นก็คือ องค์กรเอกชน หรือ NGO ซึ่งภาคประชาสังคมจะแข็งแรงได้ NGO จะเป็นส่วนประกอบที่สำคัญตัวหนึ่ง โดยเล่นบทบาทเป็น facilitator เป็นเสมือนครูที่คอยกระตุ้นให้เกิดพลัง แต่ไม่ใช่การชี้นำและจากการที่ภาครัฐไม่ได้มอง NGO และประชาสังคมว่าเป็นสิ่งที่มีตัวตนอยู่ มองเพียงว่าเป็นส่วนมาเสริมเท่านั้นและให้อยู่กันด้วยตนเอง ทำให้ NGO มีปัญหาทางด้านเงินทุนที่จะนำมาสนับสนุนภาคประชาสังคม กล่าวคือ ภาคธุรกิจที่มีเงินทุนมากไม่ได้ให้ความสำคัญกับ NGO เหมือนที่รัฐได้กระทำกับ NGO จึงทำให้ NGO มีลักษณะเป็นสาธารณกุศลเกิดขึ้นมากกว่า NGO ที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนา

ธรรมชาติเป็นปรัชญาความคิดใหม่ที่ใช้เป็นประโยชน์ในสังคมอื่นมาแล้ว แนวความคิดนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับรัฐบาลฝ่ายเดียวแต่ขึ้นอยู่กับสังคม หลักการใหญ่ของธรรมชาตินั้นเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมขององค์กรสถาบันที่เกี่ยวข้องกับพลเมืองมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันกับหน่วยงานของรัฐให้ความสำคัญกับกระบวนการการพัฒนาที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน มุ่งความสนใจไปที่องค์ประกอบที่เกิดการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้แน่ใจว่านโยบายที่กำหนดไว้จะได้ผลมีบรรทัดฐานว่ารัฐบาลสามารถสร้างผลงานตามที่สัญญาไว้กับประชาชนได้ องค์ประกอบของธรรมชาติ ได้แก่ การทำงานอย่างมีหลักการ และรับผิดชอบ โปร่งใส อีกทั้งสามารถคาดการณ์การได้ มีการเชื่อมโยงขององค์กรต่างๆ ทั้งจากภาครัฐบาล ธุรกิจภาคเอกชน ส่วนท้องถิ่น ชุมชน ให้ไปในทิศทางที่ทุกคนสามารถรับได้

การที่จะตรวจสอบว่าเมืองมีธรรมชาติหรือไม่นั้น สามารถดูได้จาก

1. ความสามารถในการบริหารจัดการรวมทั้งการออกนโยบายที่เป็นไปตามความต้องการของประชาชน

2. ความเป็นตัวแทนของกลุ่มต่างๆ ในประชาสังคม

นอกจากนี้ยังสามารถดูได้จากองค์ประกอบของธรรมชาติ ที่มีด้วยกัน 4 มิติ คือ

1. มิติทางด้านเทคนิควิธีการ
2. มิติทางการเมือง

3. มิติทางด้านสถาบัน

4. มิติทางด้านวัฒนธรรม : มิติด้านนี้จะขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละประเทศเป็นสำคัญ แต่ละประเทศจะมีความแตกต่างกันในหลายๆ ลักษณะ

ในแต่ละประเทศจะมีองค์ประกอบทั้ง 4 ในการสร้างให้เกิดธรรมรัฐในการปกครอง แต่การที่จะหาตัววัดว่าประเทศไหนมีธรรมรัฐบ้างนั้นไม่สามารถที่จะระบุได้ เนื่องจากความเป็นธรรมรัฐนั้น ประชาชนแต่ละประเทศจะเป็นผู้กำหนดเองรวมทั้งบริบททางด้านวัฒนธรรมด้วยที่ทำให้หลักธรรมรัฐในแต่ละประเทศแตกต่างกัน เราอาจมองว่าประเทศหนึ่งไม่มีธรรมรัฐในขณะที่ประชาชนในประเทศนั้นมองว่าประเทศเขามีความเป็นธรรมรัฐแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงไม่สามารถกำหนดขอบเขตของธรรมรัฐได้

อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่สามารถแสดงให้เห็นได้ว่าประเทศนั้นมีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดธรรมรัฐได้ นั่นก็คือ การมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเฉพาะในระดับรากหญ้า รัฐบาลในหลายๆ ประเทศในปัจจุบันจึงได้ลดบทบาทของตนจากการควบคุมและแทรกแซงในการบริหารและจัดการ มาเป็นผู้สร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของกลุ่มต่างๆ ในสังคมและกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ปรัชญาการณดังกล่าวส่งผลให้การก้าวเข้าสู่การเป็นธรรมรัฐในหลายๆ ประเทศมีมากขึ้นและหลายๆ ประเทศก็กำลังเผยแพร่แนวคิดที่ว่าต้องสร้างความแข็งแกร่งของชุมชนในการปกครองดูแลและทำกิจกรรมต่างๆ ของตนเอง หรือร่วมกันทำให้เกิดความสำเร็จร่วมกัน มีลักษณะเป็น "ประชาสังคม" ซึ่งจะนำไปสู่รูปแบบการบริหารและการจัดการที่ดี ประชาชนมีส่วนร่วมเห็นการกระทำ "ไม่มีการ "หมกเม็ด" หรือปิดบังซ่อนเร้นข้อมูลข่าวสารที่สังคมควรรับรู้ รับทราบ และวิพากษ์วิจารณ์ได้ ถ้าทำได้ในรูปแบบดังกล่าวก็จะนำไปสู่ลักษณะเป็น "ธรรมรัฐแห่งชาติ" มากขึ้นโดยมีกลยุทธ์ที่สำคัญ คือ "ความโปร่งใส" ในการทำกิจกรรมเพื่อสังคมโดยรวมทุกๆ อย่าง

จากประเด็นที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นจะเห็นได้ว่าการเป็นธรรมรัฐของแต่ละประเทศไม่ใช่เรื่องยากและไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องอาศัยปัจจัยหลายๆ อย่างที่จะต้องนำมาพิจารณาประกอบ และตัวแสดงสำคัญที่สุด ก็คือ ประชาชนที่จะเป็นตัวแสดงสำคัญร่วมกับรัฐบาลที่เป็นตัวแทนของกลุ่มต่างๆ ในประชาสังคม ในการผลักดันให้เกิดธรรมรัฐในประเทศของตนได้ กล่าวคือ ประเทศใดที่มีขอบเขตของ Action Space อย่างกว้างขวาง ประเทศนั้นก็จะมีความเป็นธรรมรัฐสูงสุด ดังที่รัฐบาลท้องถิ่นของประเทศกานา (1995) อ้างโดย Harpham and Boateng (1997 : 69) ได้กล่าวสุนทรพจน์ไว้ตอนหนึ่งว่า **การมีประสิทธิภาพของการมีส่วนร่วม นำมาซึ่งประสิทธิภาพในการปกครอง และมันก็จะนำมาซึ่งผลลัพธ์ที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในท้ายที่สุดด้วย**

ธรรมรัฐเป็นการสร้าง Action Space ของการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างรัฐ กับประชาสังคมให้มีมากขึ้น เป็นการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเฉพาะในระดับรากหญ้า และลดบทบาทของภาครัฐจากการควบคุมแทรกแซงมาเป็นผู้สร้างและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของกลุ่ม

ต่างๆ ในสังคม รวมทั้งการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นด้วย ดังนั้นชุมชนจึงต้องแข็งแกร่งขึ้น สามารถช่วยตนเองและเป็นตัวนำในการพัฒนาได้ภายใต้การสนับสนุนของรัฐ สิ่งที่จะขาดไม่ได้ในการเกิดธรรมรัฐก็คือ ความโปร่งใสทั้งในด้านการบริหารการจัดการ การรับทราบข้อมูลข่าวสาร และด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของชุมชน

ด้วยเหตุนี้การอาศัยหลักธรรมรัฐมาช่วยให้เกิดการรวมตัวของชุมชนในการมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมที่มีผลต่อความอยู่รอดของชุมชน ซึ่งเป็นประเด็นที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจในการที่จะนำไปสู่การศึกษาทดลองปฏิบัติจริงในการเสริมสร้างพลังแนวราบที่จะนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืนของชุมชนได้ในลำดับต่อไป

2.1.4 การมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation)

ยูวัฒน์ วุฒิเมธี (2526 : 25) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบต่อตัวประชาชนเอง การที่สามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนที่ดีขึ้นได้นั้น ผู้ทำการเปลี่ยนแปลงต้องยอมรับปรัชญาการพัฒนาที่ว่ามนุษย์ทุกคนต่างมีความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่นและพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมของชุมชน ขณะเดียวกันต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่ามนุษย์นั้น สามารถพัฒนาได้ ถ้ามีโอกาสและได้รับการชี้แนะอย่างถูกต้อง

White (1982 : 18) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมของคนนั้นประกอบด้วย 3 มิติ มิติที่หนึ่งเป็นการตัดสินใจว่าควรจะทำอย่างไร และทำได้อย่างไร มิติที่สองเป็นการลงมือปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ และมิติที่สามเป็นการมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงาน และ White ยังได้เพิ่มเติมว่าสาระสำคัญของการมีส่วนร่วมประการที่สี่ ที่นำมาพิจารณาคือการมีส่วนร่วมในการประเมินผล

จากการศึกษาของ Payakapan (1986) อ้างโดยจินตนา เสมารเงิน (2539 : 12) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่าเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของหลักการพัฒนาชุมชน ซึ่งจะนำประชาชนให้บังเกิดการพึ่งพาตนเองและความเชื่อมั่นในการดำเนินการตามโครงการพัฒนาต่างๆ ในชุมชน ทำให้เกิดความสามัคคีและประสิทธิภาพในการดูแลตนเองตามระบอบประชาธิปไตย จุดเน้นของการมีส่วนร่วม ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพึ่งตนเอง การพิจารณาตัดสินใจและการเลือกโครงการให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและความต้องการพื้นฐานของประชาชนในปัจจุบัน การมีส่วนร่วมได้เน้นถึงเรื่องการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมทำกิจกรรม และร่วมทำนุบำรุงรักษา

องค์การสหประชาชาติ (1978 : 4) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะที่เป็นกระบวนการในการพัฒนาไว้ว่า คือการมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีพลังของประชาชนในระดับต่างๆ คือ

1. ในกระบวนการตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคมและการจัดสรรทรัพยากรในการให้บรรลุเป้าหมายนั้น

2. ในการปฏิบัติตามแผนการ หรือโครงการต่างๆ โดยความสมัครใจ

และการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจจะหมายถึงการที่ให้ประชาชนหลุดพ้นจากการเป็นสิ่งที่ต้องพัฒนามาเป็นตัวนำของการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลง ซึ่งประชาชนจะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องในทุกขั้นตอนของการพัฒนา คือ

1. การกำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

2. การจัดลำดับความสำคัญ

3. การวางแผน

4. การปฏิบัติตามแผน

5. การให้ได้มาซึ่งความรู้ที่จะไปส่งพลังการพัฒนา

จากคำนิยามข้างต้น แสดงถึงภาพรวมของการมีส่วนร่วมไว้อย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ตามได้มีผู้เสนอว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่สามารถให้คำจำกัดความตายตัวได้ การให้ความหมายของการมีส่วนร่วม เราต้องดูแนวคิด (concept) ของแต่ละประเทศและคำนึงถึงสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองของประเทศนั้น สำหรับประเทศไทย แนวคิดการพัฒนาประเทศโดยใช้การมีส่วนร่วมได้เริ่มจากทศวรรษที่ 50 และได้แพร่ขยายในรายละเอียดออกไปอีกในทศวรรษที่ 70 โดยต่างมีแนวคิดที่ตรงกันในเรื่องการพึ่งเล็งความสนใจไปที่พวกผู้ที่ได้รับความลำบาก ความยากจน เป็นพวกที่ไม่ได้รับผลประโยชน์จากเศรษฐกิจในประเทศ แต่มีปัญหาจากประสบการณ์พบว่า การจัดกิจกรรมต้องยกเลิกไป เพราะประชาชนในท้องถิ่นไม่ให้ความร่วมมือ นอกจากนั้นยังพบว่า การช่วยเหลือตนเอง (self-help) ของประชาชนเป็นสิ่งที่กำหนดจากภายนอกและไม่ได้เป็นการช่วยเหลือตนเองอย่างแท้จริง เพราะเมื่อตัวแทนภายนอกถอนตัวออกไปกิจกรรมและโครงการต่างๆ ต้องยกเลิกไป เมื่อเป็นเช่นนี้การพัฒนาควรเริ่มจากรัฐบาล เอกชน หรือประชาชนกันแน่ หลังจากการประเมินผลการพัฒนาในด้านการวางแผนพัฒนาได้ลงความเห็นว่าการมีส่วนร่วมในโครงสร้างหรือกระบวนการใดๆ ที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎร จึงได้มีการนำเอาการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม โดยให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา พัฒนา วัดความสามารถของตนในการจัดการและควบคุมการใช้ การกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคมในการมีส่วนร่วมทำให้บุคคลได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการดำเนินชีวิตของตน

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2526) อ้างโดยจินตนา เสมาเงิน (2539 : 12) ได้อธิบายขั้นตอนที่ประชาชนควรมีส่วนร่วมไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุน และปฏิบัติงาน
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2527) อ้างโดยจินตนา เสมาเงิน (2539 : 12) ได้เสนอความหมายและหลักการสำคัญเรื่องนโยบายการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาดังนี้ การมีส่วนร่วมหมายถึงกระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิ และองค์การอาสาสมัครรูปต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องร่วมกันในเรื่องต่อไปนี้นำบรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ คือ

1. ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมถึงตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดหาสร้างแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไข อดปัญหาของชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรสิ่งใหม่ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมวางแผนนโยบายหรือแผนงาน หรือโครงการ หรือกิจกรรมเพื่อจัดและแก้ไข ปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
4. ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
6. ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเอง และของหน่วยงาน
7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้
8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาโครงการ

อคิน รพีพัฒน์ (2527 : 107-111) อ้างโดยสุรัสวดี หนูพยนต์ (2528 : 19) ได้กำหนดช่วงจังหวะและแบ่งระยะการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนไว้ดังนี้

1. การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหาตลอดจนแนวทางแก้ไข
2. การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา
3. การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน

4. การประเมินผลงานกิจกรรมพัฒนา

ปธาน สุวรรณมงคล (2527 : 83) อ้างโดยสุรัสวดี นุ่นพยนต์ (2528 : 19-20) กล่าวว่า ชุมชนควรมีขอบเขตของการมีส่วนร่วม 4 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงาน
3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการประเมินผล

Clark (1974) อ้างโดยจินตนา เสมารเงิน (2539 : 15) ได้ศึกษาแหล่งอำนาจและการตัดสินใจในชุมชน โดยพิจารณาถึงแหล่งอำนาจที่นำมาซึ่งการใช้อำนาจ และการตัดสินใจในการเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนทั้งหมด 13 รายการ ผลของการศึกษาพบว่า ความรู้และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านมีค่าสูงสุด +9 เงินมีค่าแลกเปลี่ยน รองลงมา +7 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความรู้และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ซึ่งก็คือผู้มีการศึกษาสูงและมีเงิน ก็เป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงถึงสถานภาพทางเศรษฐกิจ แหล่งอำนาจทั้งสองชนิด ถ้าผู้ใดได้ครอบครองหรือมีไว้ ก็จะเป็นผู้มีบทบาทสูงในชุมชน โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

จากปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ ความรู้รายได้ เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมทางสังคมของชุมชน

สุรัสวดี นุ่นพยนต์ (2528 : 22-23) ได้สรุปปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 11 ประการ ดังนี้

1. การปฏิบัติตนให้คล้อยตามความเชื่อพื้นฐาน กล่าวคือบุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะเลือกแบบวิถีปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องและคล้ายคลึงกับความเชื่อพื้นฐานของตนเอง
2. มาตรฐาน คุณค่าบุคคลและกลุ่มบุคคลเหมือนจะปฏิบัติในลักษณะที่สอดคล้องกับมาตรฐานคุณค่าของตนเอง
3. เป้าหมาย บุคคลและกลุ่มคนดูเหมือนจะส่งเสริม ปกป้อง และรักษาเป้าหมายของตนเอง
4. ประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา พฤติกรรมของบุคคล หรือกลุ่มบุคคลบางครั้งมีรากฐานมาจากประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา
5. ความคาดหวัง บุคคลและกลุ่มบุคคลจะประพฤติตามแบบที่ตนคาดหวังว่า จะต้องประพฤติในสถานการณ์เช่นนั้น ทั้งยังชอบปฏิบัติต่อผู้อื่นในลักษณะที่ตนคาดหวังจากผู้อื่นด้วยเช่นกัน
6. การมองแต่ตัวเอง บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่างๆ ซึ่งคิดว่าตนเองควรต้องกระทำเช่นนั้น

7. การบีบบังคับ บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่างๆ ด้วยความรู้สึกว่าตนถูกบีบบังคับให้ทำ

8. นิสัยและประเพณี บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่างๆ ซึ่งเรามีนิสัยชอบกระทำ เมื่ออยู่ในสถานการณ์นั้น ๆ

9. โอกาส บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเข้าร่วมในรูปแบบของการปฏิบัติของสังคม โดยเฉพาะในทางที่เกี่ยวข้องกับจำนวนและชนิดของโอกาส ซึ่งโครงสร้างของสังคมเอื้ออำนวยให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกระทำเช่นนั้น เท่าที่พวกเขาได้รับรู้มา

10. ความสามารถ บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมบางอย่างที่ตนเห็นว่าสามารถ ทำในสิ่งที่ต้องการให้เขาทำในสถานการณ์เช่นนั้น

11. การสนับสนุน บุคคลและกลุ่มบุคคล มักจะเริ่มปฏิบัติเมื่อเขาารู้สึกว่า เขาได้รับการสนับสนุนที่ดี พอให้กระทำการเช่นนั้น

Park et. Al. (n.d. : 59) ได้ทำการศึกษาระบบกิจกรรมแบบช่วยตนเอง (self-help) ของชุมชน Saemaul ในประเทศเกาหลี โดยกล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการปรับปรุงบริการสาธารณะของชุมชนว่า ขึ้นอยู่กับตัวกิจกรรมและประสบการณ์ของคนในชุมชนและเน้นว่ากิจกรรมที่เกิดจากคนในชุมชนที่คิดเอง การมีส่วนร่วมจะเกิดทุกขั้นตอนของโครงการ ตั้งแต่การวางแผน นำไปปฏิบัติ และจัดการ ในขณะที่ถ้ารัฐเป็นผู้สนับสนุนโครงการ ชุมชนจะไม่เข้ามามีส่วนร่วมมาก เนื่องจากคนในชุมชนมีประสบการณ์ด้าน self-help มีน้อย และไม่มีความสามารถพอ

Park และคณะได้สรุปเหตุผลที่คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมแบบ self- help จำกัด เนื่องจาก

1. โครงการต่างๆ ไม่ได้ช่วยเรื่องค่าเช่าที่อยู่อาศัยมักจะมุ่งไปที่การปรับปรุงทางกายภาพของบ้านพักมากกว่า
2. โครงการชุมชนต่างๆ เน้นความประหยัดและช่วยคนที่ต้องการจริงๆ ทำให้ไม่เป็นธรรมต่อคนอื่น ๆ
3. ผู้นำชุมชนมักกระทำตามรัฐบาลในการมุ่งสู่เป้าหมาย โดยละเลยกระบวนการที่จะนำไปสู่เป้าหมาย เช่น ความสามารถของชุมชนในการจัดการโครงการให้เป็นประชาธิปไตยและมีประสิทธิภาพ
4. องค์กรชุมชนอ่อนแอไม่สามารถทำหน้าที่ในการเป็นตัวแทนเชื่อมระหว่างรัฐบาล และชุมชนได้เพียงพอ
5. ผู้นำชุมชนไม่มีเวลาพอที่จะสละเพื่องานในชุมชน และไม่มีประสบการณ์ในด้านเทคนิคการจัดการขององค์กร

6. รัฐบาลพยายามให้โครงการสำเร็จในระยะเวลาสั้นเท่าที่จะเป็นไปได้ ในขณะที่ชุมชนไม่ได้ปรับตัวรับแนวทางจากภายนอก และไม่เห็นความสำคัญที่จะให้โครงการ self-help สำเร็จสู่เป้าหมาย

Ramos and Roman (n.d. : 97) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในการได้รับมาซึ่งบริการขั้นพื้นฐานในประเทศฟิลิปปินส์ เขากล่าวว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนหมายถึงความพร้อม และเต็มใจทั้งของรัฐบาลและชุมชนในการยอมรับความรับผิดชอบและกิจกรรมร่วมกัน และอาจหมายถึงการมองเห็นค่านิยมของแต่ละกลุ่ม และถูกนำมาใช้

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนประกอบด้วย 4 ประการ

1. การกระตุ้น (Motivation) สร้างแรงจูงใจให้เกิดการร่วมมือทั้งสองฝ่าย
2. ผู้นำชุมชน (Community Leadership)
3. การร่วมกันและเต็มใจศึกษาและมีประสบการณ์ริเริ่มในงานชุมชน (Learning Approach)
4. ทรัพยากรในการพัฒนาชุมชน (Resource) โดยมากคนในชุมชนจะเสียเปรียบในเรื่องการเข้าถึง ไม่มีทักษะในการเข้าถึงทรัพยากร

นอกจากนี้ Ramos and Roman ได้เสนอรูปแบบการจัดการแบบมีส่วนร่วม (The Participatory Management Model) ในการนำมาใช้ในกิจกรรมแบบ self - help โดยประกอบด้วย 3 ขั้นตอน

1. ปัจจัยนำเข้า (Input) โดยมาจากหลาย ๆ ฝ่าย ทั้งรัฐ ชุมชน NGO
2. กระบวนการที่กระทำร่วมกัน (Throughput /Conversion)
3. ผลลัพธ์ที่ได้ (Output)

โดยรูปแบบนี้จะเปลี่ยนจากรัฐที่เป็นผู้จัดการ ชุมชนเป็นผู้รับ มาเป็นชุมชนแข็งแกร่งขึ้น โดยการนำของหัวหน้าชุมชนในการเข้าร่วมในการวางแผนและปฏิบัติการให้แก่ชุมชน ทั้งสองได้ประยุกต์ใช้ model ดังกล่าวมาใช้ในการจัดการบริการพื้นฐานของเมือง แสดงในตารางที่ 3

การมีส่วนร่วมในบริการพื้นฐานของชุมชน Ramos and Roman เน้นว่าต้องมีองค์กรชุมชนและผู้นำที่เข้มแข็ง เนื่องจากชุมชนต้องสามารถวางแผนและจัดโปรแกรมกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนได้ นอกจากนี้การประชุมประชาชนก็เป็นสิ่งสำคัญในการรับทราบปัญหาและช่วยให้ภายนอกเข้าใจปัญหา รวมทั้งสามารถช่วยชุมชนในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาได้เพื่อนำไปสู่การทราบถึงโอกาส ข้อจำกัดในการที่จะได้รับบริการพื้นฐานต่างๆ ของชุมชนทั้งในปัจจุบันและอนาคตด้วย

ประเด็นสำคัญที่น่าจะนำมาพิจารณาร่วมในเรื่องของการมีส่วนร่วมก็คือส่วนที่เกี่ยวกับความต้องการของผู้คนที่อยู่อาศัยในชุมชนนั้น ๆ ที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการพัฒนา

ตารางที่ 2.3 แสดงการประยุกต์ใช้รูปแบบการจัดการแบบมีส่วนร่วมในบริการพื้นฐาน

บริการพื้นฐาน (Service)	ปัจจัยนำเข้า (Input)		การร่วมมือ (Throughput)	ผลลัพธ์ที่ได้ (Output)
	รัฐบาล (Govt.)	ชุมชน (community)		
น้ำ (water)	- ทักษะ - เทคโนโลยี - โครงสร้างพื้นฐาน	แรงงาน, บำรุงรักษา และซ่อมแซม	การจัดการร่วมกันในเรื่องบริการ - การตัดสินใจวางแผน - ปัจจัยนำเข้า อาทิ แรงงาน เทคโนโลยี ข้อ	- ท่อน้ำร่วมกัน ทำให้ ต้องรักษาอย่างดี - มีระบบการเก็บค่า ธรรมเนียม - ควบคุมการใช้น้ำได้
ไฟฟ้า (Electricity)	- จัดหาให้แก่ผู้มีรายได้น้อย - โครงสร้างพื้นฐาน - เทคโนโลยี	- บำรุงรักษา และซ่อม แซม - ออกความคิดในการ หาทางเลือกของแหล่ง พลังงาน	มูลนิธิอาสา โครงสร้าง พื้นฐาน - การนำไปปฏิบัติ เช่น การก่อสร้าง การฝึกอบรม	- ครอบคลุมเพิ่มขึ้น และควบคุมผู้ลักลอบ ใช้ไฟอย่างผิดกฎหมาย ได้
การเก็บขยะ และของ เสีย (Garbage collection and disposal)	- รถบรรทุกขยะ - ถนนที่กว้างและดีกว่า เดิม - ที่ทิ้งขยะปลอดภัย	- กำหนดวันที่มาจัด เก็บ - กำหนดจุดรับขยะ และแนวทางในการ กำจัดขยะ	- การตรวจสอบและ ควบคุม - การบำรุงรักษา และ ซ่อมแซม - การระดมคน และทุน	- สิ่งแวดล้อมดีขึ้น - หน่วยงานท้องถิ่นที่ จะจัดการหาเงินจาก ขยะที่ทิ้ง
สุขาภิบาล (Sanitation)	- โครงสร้างพื้นฐาน - ทักษะ - เทคโนโลยี	- แรงงาน - การบำรุงรักษาและ ซ่อมแซม - การประชุมเพื่อ รณรงค์ด้านอนามัย		- สิ่งแวดล้อมดีขึ้น - สิ่งแวดล้อม สุขภาพ ดีขึ้น และถูกสุข ลักษณะ
การป้องกันอัคคีภัย (Fire and protective services)	- เพิ่มไฟทาง - อบรมตัวแทนสมาชิก ในชุมชน - จัดหาอุปกรณ์พื้นฐาน เช่น ถังดับเพลิง - ออกระเบียบการเกี่ยว กับการป้องกันไฟ	- ตั้งคณะบุคคลเพื่อ ช่วยเหลือ และช่วยกัน สอดส่องดูแลชุมชน โดยชุมชน		- ชุมชนสงบสุข - ลดอาชญากรรม และ ความขัดแย้ง - ควบคุมและป้องกัน เพลิงได้
สุขภาพ (Health)	- จัดหาศูนย์บริการสา ธารณสุข อุปกรณ์ ยา ผู้เชี่ยวชาญ	- ช่วยด้านยา - แรงงานในการสร้าง และรักษาสิ่งอำนวยความสะดวกด้าน สาธารณสุข		- สุขภาพอนามัยของ คนในชุมชนดีขึ้น - มีการอบรมสาธารณสุข มูลฐานให้แก่ สมาชิกในชุมชน

ที่มา : Ramos and Roman (n.d. : 103)

Maslow (1954 : 90) ได้ค้นคว้าเกี่ยวกับแรงจูงใจของการกระทำของมนุษย์ไว้หลายประการและได้อธิบายถึงพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวกับความต้องการพื้นฐานที่เกิดขึ้นจากความ

พึงพอใจ ความต้องการเหล่านั้นถูกจัดลำดับขั้นของความต้องการจากน้อยไปหามาก เมื่อความต้องการใดเกิดขึ้นแล้วไม่ได้รับการบำบัดเพียงพอ ความต้องการเหล่านั้นก็ยังคงอยู่และจะเป็นแรงขับที่มีพลังผลักดันให้บุคคลมีพฤติกรรมโน้มไปทางที่จะบำบัดความต้องการเหล่านั้นอยู่เสมอ ความต้องการพื้นฐานที่ทำให้คนเราแสดงพฤติกรรมต่างๆ มีอยู่ 5 ประการ และแยกออกเป็นระดับต่าง ๆ ดังนี้

1. ความต้องการทางร่างกาย ถือเป็นความต้องการขั้นแรกสุด
2. ความต้องการเกี่ยวกับรู้สึกปลอดภัย
3. ความต้องการความรัก และการยอมรับเข้าเป็นสมาชิกพรรคพวก
4. ความต้องการยกย่องนับถือจากคนอื่น หรือมีเกียรติในสังคม
5. ความต้องการประสบความสำเร็จ ต้องการแสดงความสามารถตนเองให้ประจักษ์แก่ผู้อื่น

W. I. Thomas (1923 : 129) อ้างโดยสุรัสวดี นุ่นพยนต์ (2528 : 33) ได้สรุปความต้องการออกเป็น 4 ประการ

1. ความต้องการความปลอดภัย
2. ความต้องการเป็นที่ยอมรับจากผู้อื่น
3. ความต้องการพฤติกรรมตอบสนองจากผู้อื่น
4. ความต้องการประสบการณ์ใหม่ๆ

การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นเองหรือเป็นไปเองอย่างลอยๆ แต่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในการกำหนดกิจกรรมต่างๆ ที่จะให้ผลประโยชน์แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับทั้งส่วนตัวและส่วนรวม กิจกรรมเหล่านี้จะสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของประชาชนในชุมชนนั้นๆ ในการเข้าร่วมกิจกรรมของประชาชน ประชาชนจะเป็นผู้คิดค้น กำหนดแผนการและวิธีการทุกอย่าง ผลจากความร่วมมือกันนั้นๆ ประชาชนจะเกิดการเรียนรู้และพัฒนาในด้านต่างๆ จนสามารถสรุปเป็นหลักปฏิบัติและถ่ายทอดให้แกผู้อื่นเพื่อผลักดันให้เกิดการพัฒนาในชุมชนตน และยังแพร่กระจายแนวคิดไปยังชุมชนอื่น ๆ ได้อีกด้วย

การมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งความมั่นคงปลอดภัยในด้านที่อยู่อาศัยของชุมชนเป็นรูปแบบของการรับทราบปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน โดยอาศัยความร่วมมือจาก 3 ฝ่าย คือ ประชาชนในชุมชน องค์กรชุมชน หรือตัวแทนชุมชน และเจ้าหน้าที่รัฐ รวมทั้งผู้นำชุมชนด้วย ลักษณะของการมีส่วนร่วมของชุมชนอาจแบ่งได้เป็น 4 ลักษณะ

1. การเลือกตั้งผู้แทนชุมชน
2. การร่วมระบุปัญหาที่แท้จริง
3. การร่วมประชุมชุมชนในการร่วมตัดสินใจ

4. การร่วมปฏิบัติงานให้ชุมชน

ลักษณะดังกล่าวจะต้องมีรากฐานมาจากความคิดและความต้องการในการพึ่งตนเองของคนในชุมชนจริงๆ มิฉะนั้นการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อให้เกิดการคงอยู่ของชุมชน และเกิดการพัฒนาในลำดับต่อไปนั้นไม่บรรลุผล จะกลายเป็นเพียงการสร้างภาพของการมีส่วนร่วมให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของโครงการที่รัฐกำหนดไว้เท่านั้น

งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่านอกเหนือจากความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการแล้ว สิ่งที่ทำให้เกิดการพัฒนาและการคงอยู่ของชุมชนได้นั้น ก็คือการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกๆ ด้านที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของชุมชน จะเห็นได้ว่าโครงสร้างอำนาจและความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จะเป็นไปในลักษณะแนวตั้ง ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อทั้งด้านบวกและลบแก่ชุมชน ดังนั้นการสร้างความสัมพันธ์ในแนวราบโดยใช้หลักของการมีส่วนร่วมเข้ามาช่วยเสริมในความสัมพันธ์นั้น ก็จะสามารถก่อให้เกิดความสมดุลในการต่อรองของความสัมพันธ์ดังกล่าวได้

จากแนวคิดทั้ง 4 แนวคิดได้แสดงให้เห็นค่อนข้างชัดเจนว่า การคงอยู่ของชุมชนแออัดนั้น ต้องอาศัยองค์ประกอบหลายๆ อย่างมาประกอบกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องโครงสร้างอำนาจที่เน้นในเรื่องความสัมพันธ์ของชนชั้นต่างๆ ในชุมชนโดยมีระบบอำนาจและอิทธิพลเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย และมีระบบอุปถัมภ์เป็นตัวแบบที่แฝงอยู่ในโครงสร้างอำนาจนั้น รวมทั้งหลักกรรมรัฐและการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีลักษณะเป็นองค์ประกอบเสริมให้เกิดความสมดุลในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ แต่สิ่งหนึ่งที่สำคัญที่สุด ก็คือตัวสมาชิกภายในชุมชนเองที่จะเป็นตัวแสดงสำคัญในการจัดการกับความต้องการและปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง โดยอาศัยความช่วยเหลือและสนับสนุนจากบุคคลภายนอกชุมชน ทั้งภาครัฐและเอกชน รวมถึงบุคคลที่มีอำนาจอิทธิพลในพื้นที่ตนด้วย ซึ่งความช่วยเหลือดังกล่าวมักจะอยู่ในรูปของความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการ มีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แนวตั้ง โดยผลกระทบจากความสัมพันธ์ดังกล่าวสามารถแบ่งออกได้ 2 ด้าน

1. ด้านบวก นั่นคือ ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ทำให้ชุมชนได้ในสิ่งที่ต้องการมาโดยไม่ต้องมีขั้นตอนมากมาย ดังเช่นความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ เช่น ทะเบียนบ้าน ไฟฟ้า น้ำประปา เป็นต้น

2. ด้านลบ ความสัมพันธ์ไม่เป็นทางการนำมาซึ่งการผูกขาดอำนาจและทรัพยากรไปที่คนเพียงคนเดียว หรือกลุ่มเดียวทำให้เกิดความไม่เสมอภาคทั้งเรื่องการครอบครองทรัพยากรอำนาจและการต่อรองผลประโยชน์ รวมทั้งทำให้ระบบตัวแทนของชุมชนล้มเหลวด้วย ส่งผลให้ไม่สามารถเกิดการพัฒนาในชุมชนได้

ผลกระทบทั้งสองด้านนี้ชี้ให้เห็นว่าการได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นของชุมชนนั้น ชุมชนต้องยินยอมเสียสิทธิ์บางอย่างไปเพื่อให้ได้สิ่งที่จำเป็นต่อการคงอยู่ของตน

การวิจัยครั้งนี้พยายามแสดงให้เห็นว่า ระบบอุปถัมภ์หรือความสัมพันธ์นอกระบบนั้นเป็นตัวแปรสำคัญที่จะตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ โดยจะแสดงให้เห็นถึงผลดีและผลเสียของระบบอุปถัมภ์ในชุมชนและนำเอาด้านดีมาใช้ให้เป็นประโยชน์ โดยพยายามขจัดข้อเสีย โดยเฉพาะในประเด็นความไม่เสมอภาคในความสัมพันธ์ออกไป และอาศัยการมีส่วนร่วม ธรรมชาติเข้ามาเป็นตัวเสริมให้เกิดความสมดุลของความสัมพันธ์ดังกล่าวให้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้อง กล่าวคือ ผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ในลักษณะของแนวคิด งานวิจัยชิ้นนี้จะพยายามเสนอให้มีความสัมพันธ์แนวราบเกิดขึ้นด้วย นั่นคือยังคงไว้ซึ่งระบบอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์นอกระบบ แต่สมาชิกในชุมชนต้องเข้มแข็ง มีอำนาจต่อรองในเรื่องผลประโยชน์ที่เกี่ยวกับชุมชน โดยเป็นการสร้างพลังแนวราบในการคานอำนาจจากแนวคิด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ นำเอาความสัมพันธ์แนวราบของชุมชนมาช่วยเสริมความสัมพันธ์แนวตั้งระหว่างบุคคลภายนอก ชนชั้นนำ กับคนในชุมชน ผลพวงที่จะเกิดตามมาจากลักษณะดังกล่าว ก็คือการอยู่รอดของชุมชนเอง รวมทั้งก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนในท้ายที่สุดด้วย

2.2 ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้แบ่งกลุ่มตัวแปรที่จะใช้ศึกษาออกเป็น 5 กลุ่มตัวแปร (Conceptual Variables) ด้วยกันดังนี้ คือตัวแปรด้านบุคคล ตัวแปรด้านสภาพชุมชน ตัวแปรด้านความสัมพันธ์ ตัวแปรด้านคุณลักษณะธรรมชาติ และตัวแปรด้านความต้องการของชุมชน โดยแต่ละกลุ่มตัวแปรจะมีตัวแปรเชิงปฏิบัติการ (Operational Variables) ที่จะให้ความหมายที่ชัดเจนในแต่ละกลุ่มตัวแปร และนำไปสู่การชี้วัดในกระบวนการวิจัยได้ในท้ายที่สุด

ตัวแปรแต่ละกลุ่มสามารถนำมาแปลงเป็นตัวแปรเชิงปฏิบัติการได้ดังนี้

1. ตัวแปรด้านบุคคล เป็นตัวแปรที่อธิบายถึงประเภทบุคคลต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชน โดยสามารถแยกออกได้เป็น 3 ประเภทคือ

1.1 บุคคลภายนอกชุมชน เป็นบุคคลที่มีทรัพยากร อำนาจที่สามารถกำหนดความเป็นไปของชุมชนได้ ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่รัฐ นักการเมือง เจ้าของที่ ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น

1.2 ตัวกลาง เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายนอกกับคนในชุมชนในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กัน ได้แก่ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน และกลุ่ม NGO

1.3 สมาชิกภายในชุมชน

ตัวแปรที่สามารถนำมาแยกประเภทบุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนได้นั้น ประกอบไปด้วย สถานภาพทางสังคม ขอบเขตอำนาจ และการเป็นตัวแทน ซึ่งทั้ง 3 ตัวแปรนี้สามารถแปลงเป็นตัวแปรเชิงปฏิบัติการได้อีกดังนี้

- สถานภาพทางสังคม อาจแสดงได้ด้วย ฐานะรายได้ ลักษณะอาชีพ ระดับการศึกษา ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน

- ขอบเขตอำนาจ สามารถแสดงได้ด้วย การเข้าถึงทรัพยากร อำนาจการตัดสินใจ ความสามารถในการจัดการ

- การเป็นตัวแทน สามารถแสดงได้ด้วยวิธีการเข้าสู่กระบวนการตัวแทน บุคลิก ลักษณะเฉพาะตัว และความสามารถในการติดต่อสัมพันธ์

2. ตัวแปรด้านสภาพชุมชน เป็นตัวแปรที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาของชุมชนทั้งทางกายภาพ และจิตใจ รวมทั้งแสดงลักษณะโดยทั่วไปให้เห็นภาพรวมของชุมชนด้วย ตัวแปรที่ใช้ศึกษาในเรื่องสภาพชุมชนนั้น จะเป็นเรื่องของข้อมูลพื้นฐานของชุมชน เช่น เพศ อายุ อาชีพ รายได้ สถานภาพครอบครัว รวมทั้งในเรื่องของสภาพการถือครองที่ดินซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ นอกจากนี้ก็จะเป็นตัวแปรที่จะใช้แสดงลักษณะชุมชน อาทิ สภาพทางกายภาพของที่พักอาศัยในชุมชน สามารถแปลงออกเป็น วัสดุที่ใช้ก่อสร้าง ลักษณะบริการขั้นพื้นฐานที่มีอยู่ในชุมชน และสภาพแวดล้อมทั่ว ๆ ไปด้วย

3. ตัวแปรด้านความสัมพันธ์ เป็นตัวแปรที่สืบเนื่องมาจากตัวแปรด้านบุคคล โดยเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน สามารถแยกออกได้ 3 ลักษณะดังนี้

3.1 ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายนอกกับตัวกลาง

3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างตัวกลางกับคนในชุมชน

3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง

ทั้งสามตัวแปรจะมีตัวแปรเชิงปฏิบัติการที่จะมาใช้วัดลักษณะความสัมพันธ์ ซึ่งจะเป็นการทำให้เข้าใจกระบวนการที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ได้ชัดเจน ประกอบด้วย

- ช่องทางความสัมพันธ์ ว่ามีลักษณะเป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการ

- ลักษณะการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์นั้นว่าเน้นในเรื่องใดบ้าง เชิงพาณิชย์ หรือด้านจิตใจ

- ทรัพยากรที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการแลกเปลี่ยนนั้น โดยอาจแบ่งออกได้เป็น 4 ลักษณะคือ กายภาพ จิตใจ กำลังคนหรือแรงงาน และผลทางการเมือง

4. ลักษณะธรรมชาติ เป็นตัวแปรที่มีลักษณะนามธรรมสูงไม่มีอยู่ในชุมชน เนื่องจากเป็นแนวคิดที่นำมาเสริมให้เกิดความสมดุลในความสัมพันธ์ของชุมชน โดยตัวแปรที่จะนำมาใช้วัดธรรมชาติได้แก่

4.1 ความโปร่งใสของรัฐ (Transparency) ซึ่งหมายถึงการกระทำที่ประชาชนสามารถรับทราบเรื่องได้ทุกอย่างโดยเฉพาะที่มีผลต่อประชาชน ความโปร่งใสจึงหมายถึงความโปร่งใสในการบริหารการจัดการ ความโปร่งใสในการให้ข้อมูลข่าวสาร

4.2 ความรับผิดชอบ (Responsibility) เป็นเรื่องของอำนาจหน้าที่ที่ทั้งรัฐ และประชาสังคมจะต้องกระทำ นั่นคือเป็นการแสดงขอบเขตอำนาจของรัฐและประชาสังคมว่าเป็นอย่างไร จะเห็นได้ว่าภาครัฐจะต้องลดบทบาทจากการควบคุมแทรกแซงมาเป็นผู้สร้างและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของกลุ่มต่างๆ ในสังคม ดังนั้นชุมชนจึงต้องแข็งแกร่งขึ้น สามารถช่วยตนเองและเป็นตัวนำในการพัฒนาได้ภายใต้การสนับสนุนของรัฐ เป็นการแสดงให้เห็นขอบเขตอำนาจที่แตกต่างไปจากความคิดเดิมๆ ที่เคยมีอยู่ในสังคมไทย

4.3 ความสำนึกรับผิดชอบ (Accountability) เป็นการสร้างความน่าเชื่อถือของรัฐและการแสดงบทบาทการเป็นพลเมืองของกลุ่มประชาสังคม ดังนั้นตัวแปรที่จะมาอธิบายความเป็นพลเมืองได้ดี ก็คือ ศักดิ์ศรี ความเสมอภาค และการตอบแทนสังคมหรือส่วนรวม

4.4 การมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นตัววัดธรรมรัฐที่มีตัวแปรร่วมมากมาย แต่ในการวิจัยครั้งนี้จะมองที่บริบทของปัญหาเป็นสำคัญ จึงเลือกเอาตัวแปรที่จะมาชี้วัดการมีส่วนร่วม 4 ลักษณะ คือ การเลือกตั้งผู้แทนชุมชน การร่วมระบุปัญหาที่แท้จริง การร่วมประชุมชุมชน การร่วมปฏิบัติงานในชุมชน

5. ตัวแปรด้านความต้องการของชุมชน เป็นตัวแปรที่จะชี้ให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน รวมทั้งจะเป็นตัววัดความสำเร็จของแนวคิดการวิจัยด้วยว่า ถ้าสามารถแก้ปัญหาที่มีอยู่ในชุมชนได้สามารถตอบสนองความต้องการชุมชนได้ นั่นคือความอยู่รอดของชุมชนเกิดขึ้นและนำไปสู่การพัฒนาได้ในท้ายที่สุด ตัวแปรด้านนี้สามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ

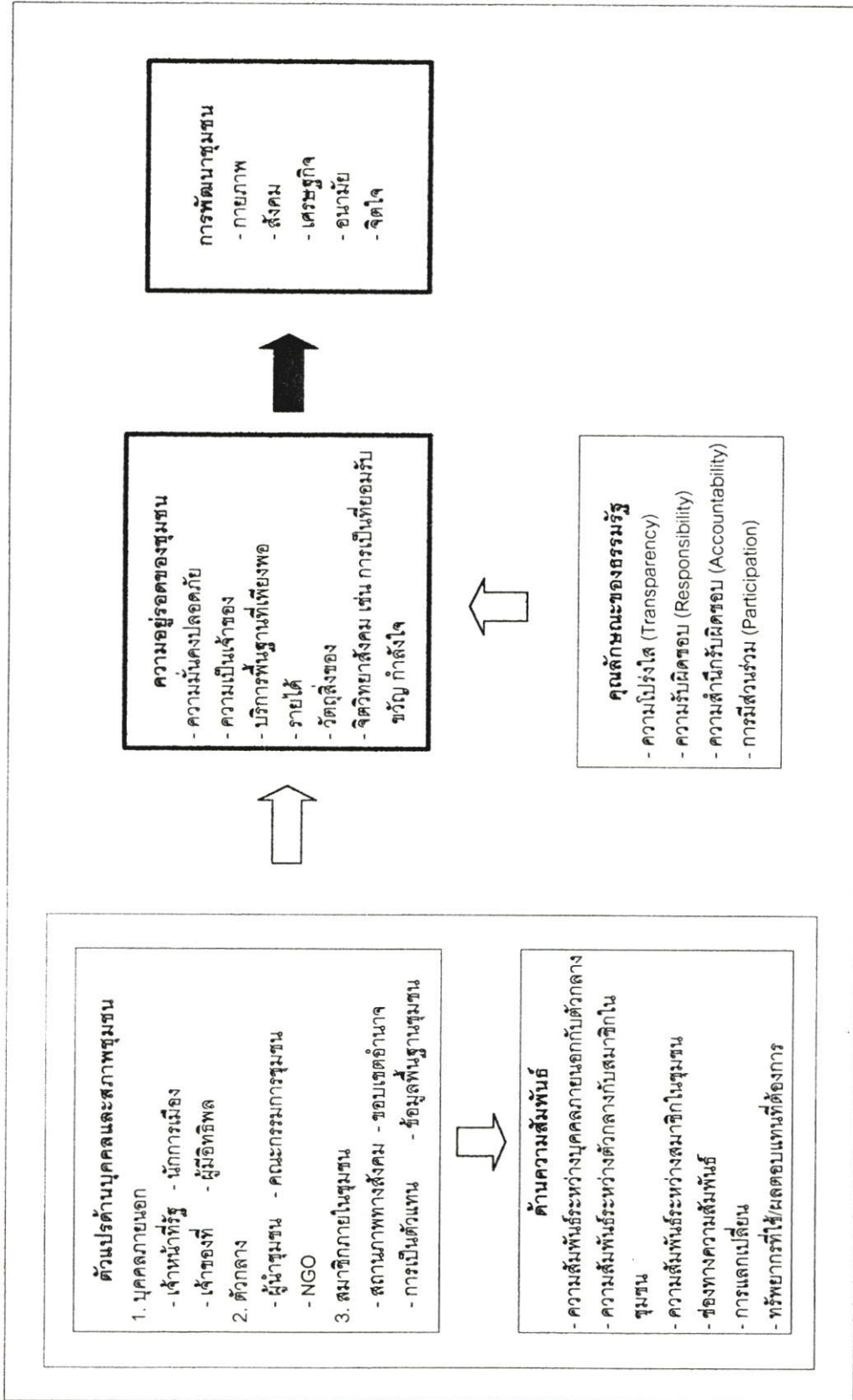
5.1 ทางวัตถุ แปลงเป็นตัวแปรเชิงปฏิบัติการได้ 4 ตัวแปร

- ความมั่นคงปลอดภัย ไม่ถูกไล่ที่
- ความเป็นเจ้าของ มีอำนาจครอบครองในที่ดินอยู่อาศัย
- สิทธิในการได้รับบริการขั้นพื้นฐานเท่าเทียมกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม
- รายได้ ช่องทางทำมาหากินของชาวชุมชน

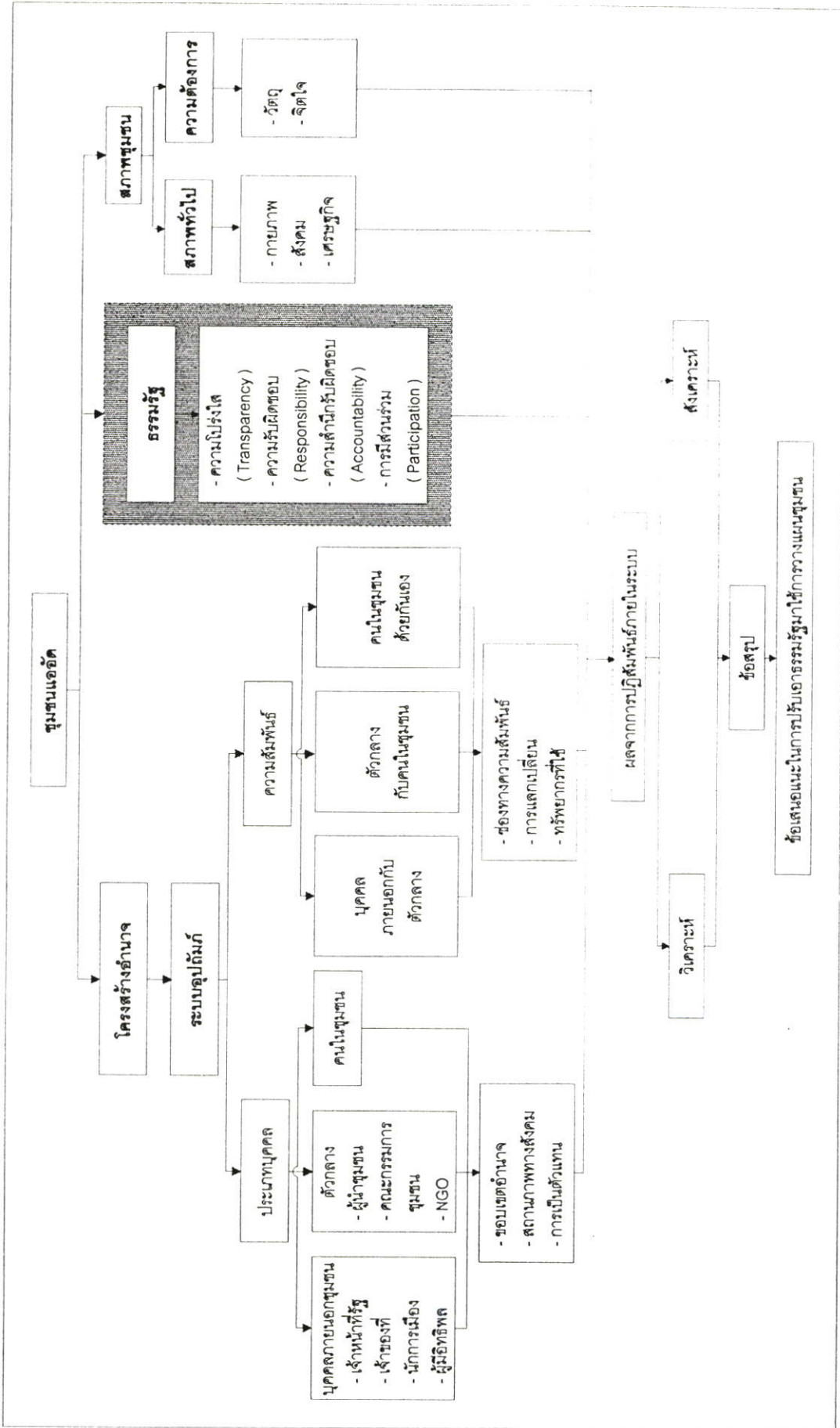
5.2 ทางจิตใจ มี 2 ลักษณะ คือ การเป็นที่ยอมรับ และมีขวัญกำลังใจ ในการดำรงชีวิตอยู่

ตัวแปรทั้งหมดมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันในประเด็นต่างๆ ดังนี้ ตัวแปรด้านบุคคลเป็นตัวแปรที่แสดงให้เห็นถึงชนชั้นต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน โดยทั้ง 3 ประเภทต่างก็มีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งระบบอุปถัมภ์ก็เป็นส่วนประกอบสำคัญในความสัมพันธ์นั้น โดยความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจะมีผลต่อความอยู่รอดของชุมชนแออัดเอง และในขั้นนี้เองที่แนวคิดธรรม

รัฐจะถูกนำมาแทรกในความสัมพันธ์ดังกล่าว เพื่อเสริมให้ความสัมพันธ์นั้นสมบูรณ์และสมดุล จะเห็นได้ว่าในท้ายที่สุดแล้วจะมีผลสืบเนื่องไปถึงการพัฒนาด้วย ดังแสดงกรอบแนวคิดการทำวิจัยในแผนภาพที่ 2.3 แต่กรอบการวิจัย (แผนภาพที่ 2.4) ในครั้งนี้มุ่งศึกษาเพียงระบบความสัมพันธ์ที่มีผลต่อความอยู่รอดของชุมชนไม่ได้บรรลุไปถึงการพัฒนาชุมชน เนื่องจากมีเวลาจำกัดและการพัฒนาชุมชนเป็นเรื่องสำคัญควรแยกพิจารณาในรายละเอียดได้อีกประเด็นหนึ่ง

ภาพที่ 2.3 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 2.4 แสดงกรอบการวิจัย

บทที่ 3

ระเบียบวิธีการวิจัย

3.1 วิธีการวิจัย (Research Methodology)

ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นเรื่องที่วัดค่อนข้างยาก เนื่องจากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ในชุมชนและเกี่ยวข้องกับเรื่องผลประโยชน์ของชุมชน จึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน เป็นเรื่องผลได้ผลเสียของคนบางกลุ่มและในขณะเดียวกันยังเป็นการศึกษาถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่โยงใยกันมากมาย ดังนั้นวิธีการวิจัยที่เหมาะสมกับการวิจัยครั้งนี้ก็คือ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งนำเข้ามาใช้ในกระบวนการทำการวิจัย โดยพิจารณาปรากฏการณ์จากสภาพแวดล้อมตามความจริงในชุมชนเพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์กับสภาพแวดล้อมนั้น ดังนั้นหน่วยที่ใช้ศึกษาจึงเป็นชุมชนมากกว่าบุคคล ซึ่งจะศึกษาบุคคลในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชนในสภาพการณ์ต่างๆ ของชุมชน

นอกจากนี้ เพื่อพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ได้ปราศจากความลำเอียง จึงได้ใช้แบบสอบถามจัดเก็บข้อมูลภายในชุมชนจำนวน 300 ตัวอย่าง โดยแยกเก็บตามเขตพื้นที่ภายในชุมชนๆ ละ 100 ตัวอย่าง ซึ่งข้อมูลจากแบบสอบถามสามารถนำมาสนับสนุนและอธิบายปรากฏการณ์ภายในชุมชนในเชิงสถิติได้อย่างชัดเจน

ดังนั้น การเก็บข้อมูลเพื่อใช้ประกอบการวิจัยนั้น จึงแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. **ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data)** เป็นข้อมูลจากภาคสนาม (Field Survey) โดยใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น

1.1 **การสังเกตการณ์ แบบไม่มีโครงสร้างตามบริบทของปัญหา** เป็นการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) การเข้าร่วมสังเกตการณ์เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ได้สัมผัสและได้ข้อมูลจากประสบการณ์โดยตรง เช่น การร่วมทำกิจกรรมชุมชน ร่วมคุยร่วมประชุม ร่วมทำ จะต้องเป็นการสังเกตและเก็บข้อมูลโดยที่ชุมชนไม่รู้ว่ากำลังถูกสังเกตอยู่

1.2 การสัมภาษณ์

- แบบมีโครงสร้าง ใช้แบบสอบถามสำหรับข้อมูลที่มีลักษณะเฉพาะตัวและข้อมูลพื้นฐานของชุมชน รวมถึงสถานการณ์ที่สร้างขึ้นเพื่อวัดตัวแปรที่ยังไม่มีในชุมชน จำนวน 300 ชุดในเขตชุมชนทั้ง 3 เขต การเก็บข้อมูลของกลุ่มตัวอย่างนั้น ไม่ได้ใช้วิธีการ Mapping เนื่องจากต้องการได้ข้อมูลที่ครบถ้วนในแบบสอบถามแต่ละชุด ดังนั้นการสอบถามจึงเลือกเอาเฉพาะบุคคลในชุมชนที่สะดวกและมีเวลาในการตอบแบบสอบถาม

- แบบไม่มีโครงสร้าง จะใช้มากเนื่องจากเป็นข้อมูลที่ละเอียดลึกซึ้งประกอบด้วย

- พหุคยส่วนตัว (Indepth interview) เป็นการสร้างความสนิทสนมไว้วางใจและเป็นการเก็บข้อมูลด้านลึก เช่น ปัญหาชุมชน การแสดงความคิดเห็น หรือการวิพากษ์วิจารณ์ เป็นต้น

- กลุ่มเล็กๆ (Group interview) เป็นการพูดคุยกับกลุ่มสมาชิกที่เข้ามารวมตัวกันในศูนย์บริการต่างๆ ของชุมชน เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน พ่อบ้าน รวมทั้งมีการนำเอาหลักแนวคิดที่คาดว่าจะแก้ปัญหาชุมชนโดยเฉพาะแนวคิดเรื่องธรรมนูญมาเป็นประเด็นให้กลุ่มต่างๆ นี้ได้แสดงความคิดเห็นด้วย

2. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารทั้งของทางราชการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ

ในด้านการวิเคราะห์ข้อมูลจะใช้วิธีการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย ซึ่งการวิเคราะห์และสังเคราะห์เกี่ยวข้องไปถึงทฤษฎีเพื่อให้เกิดความหมาย โดยมีวัตถุประสงค์ในการมุ่งเข้าใจความหมายของการวิจัยเป็นสำคัญ

การวิจัยครั้งนี้เป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนดังกล่าวกว่าข้างต้น ดังนั้นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในการทำวิจัยครั้งนี้คือ ตัวผู้ทำวิจัยเองที่จำเป็นที่จะต้องสร้างความคุ้นเคยกับชุมชนให้ได้มากที่สุดเพื่อที่จะได้นำมาซึ่งข้อมูลในด้านลึกของชุมชนและนำไปสู่การเข้าใจสภาพปัญหาที่แท้จริงและสามารถหาแนวทางแก้ไขได้ตรงประเด็นในท้ายที่สุด

จากเครื่องมือการวิจัยข้างต้นสามารถนำมาใช้ประกอบกับตัวแปรต่างๆ ในงานวิจัยครั้งนี้เพื่อช่วยให้การเก็บข้อมูลมีความถูกต้อง และรวดเร็วยิ่งขึ้นได้ดังแสดงในตารางที่ 3.1 ดังนี้

ตารางที่ 3.1 แสดงตัวแปรและเครื่องมือการวิจัย

ตัวแปร	Literature Review	Data Secondary	Participant Observ.	Structure Interview	Indepth Interview	Group Interview
ข้อมูลพื้นฐานชุมชน						
- เพศ - อายุ - การศึกษา - อาชีพ - รายได้		✓		✓		
- สถานภาพครอบครัว		✓		✓		
- สภาพการถือครองที่ดินและบ้าน		✓		✓		
- สภาพทางกายภาพของที่พักอาศัย						
+ วัสดุที่ก่อสร้าง		✓		✓		
+ ลักษณะบริการขั้นพื้นฐาน		✓		✓		
+ สภาพแวดล้อมทั่ว ๆ ไป		✓		✓		

ตารางที่ 3.1 (ต่อ)

ตัวแปร	Literature Review	Data Secondary	Participant Observ.	Structure Interview	Indepth Interview	Group Interview
ข้อมูลส่วนบุคคล - สถานภาพทางสังคม +ฐานะ รายได้ + ลักษณะอาชีพ + ระดับการศึกษา + ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน - ชอบเขตอำนาจ + การเข้าถึงทรัพยากร + การตัดสินใจ + ความสามารถในการจัดการ - การเป็นตัวแทน + วิธีการเข้าสู่กระบวนการตัวแทน + บุคลิก ลักษณะเฉพาะตัว + ความสามารถในการติดต่อสัมพันธ์				✓ ✓ ✓ ✓	✓ ✓ ✓ ✓	✓ ✓ ✓ ✓
ความสัมพันธ์ - ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายนอกกับตัวกลาง - ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างตัวกลางกับคนในชุมชน - ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน - ลักษณะการแลกเปลี่ยน - ทรัพยากรที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน (กายภาพ จิตใจ แรงงาน ผลทางการเมือง)			✓ ✓ ✓ ✓ ✓	✓ ✓ ✓ ✓ ✓	✓ ✓ ✓ ✓ ✓	✓ ✓ ✓ ✓ ✓

3.2 ข้อจำกัดของการเก็บข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีปัญหาในช่วงแรกเท่านั้น เนื่องจากเป็นช่วงที่ต้องสร้างความคุ้นเคยกับชุมชนให้เขารู้สึกว่าผู้ทำวิจัยไม่ใช่คนนอกที่มาคอยสังเกตการณ์พวกเขาอยู่ จึงต้องใช้ระยะเวลาพอสมควรในการสร้างความสนิทสนมคุ้นเคย แต่หลังจากผ่านช่วงนี้ไปได้การเก็บข้อมูลจึงง่ายขึ้น ตอนนี้อยู่ที่ตัวของผู้วิจัยเองจะทำตัวเป็นกลางได้มากน้อยแค่ไหนในการตีความข้อมูลที่ได้จากชุมชน แต่เนื่องจากผู้ทำวิจัยได้เตรียมพร้อมในเรื่องของการขจัดความลำเอียงในการทำวิจัยไว้อยู่แล้ว โดยจะศึกษาจากข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งการใช้แบบสอบถามและข้อมูลที่ได้มาจากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจึงนำมาสรุปตีความหมายที่ได้โดยใจเป็นกลางตามบริบทที่แท้จริงของปัญหา

บทที่ 4

ประวัติและสภาพปัจจุบันของชุมชน

4.1 อาณาเขตและที่ตั้ง

ชุมชนห้วยจรดจ๊กตึกแดงตั้งอยู่ในเขตบางซื่อ ด้านทิศเหนือของบริษัทปูนซีเมนต์ไทย ระยะห่างจากถนนใหญ่ถึงชุมชนประมาณ 1.2 กิโลเมตร ชุมชนมีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 66.67 ไร่ แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 เขต ดังนี้

- ชุมชนห้วยจรดจ๊กตึกแดงเขต 1 มีเนื้อที่ประมาณ 25 ไร่เศษ ที่ดินเป็นของกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง และอีกส่วนหนึ่งเป็นที่ดินของเอกชน
- ชุมชนห้วยจรดจ๊กตึกแดงเขต 2 มีเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่เศษ ที่ดินเป็นของการเคหะแห่งชาติ และอีกส่วนหนึ่งเป็นที่ดินของเอกชน
- ชุมชนห้วยจรดจ๊กตึกแดงเขต 3 มีเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่เศษ ที่ดินเป็นของการเคหะแห่งชาติ และอีกส่วนเป็นที่ดินของเอกชน

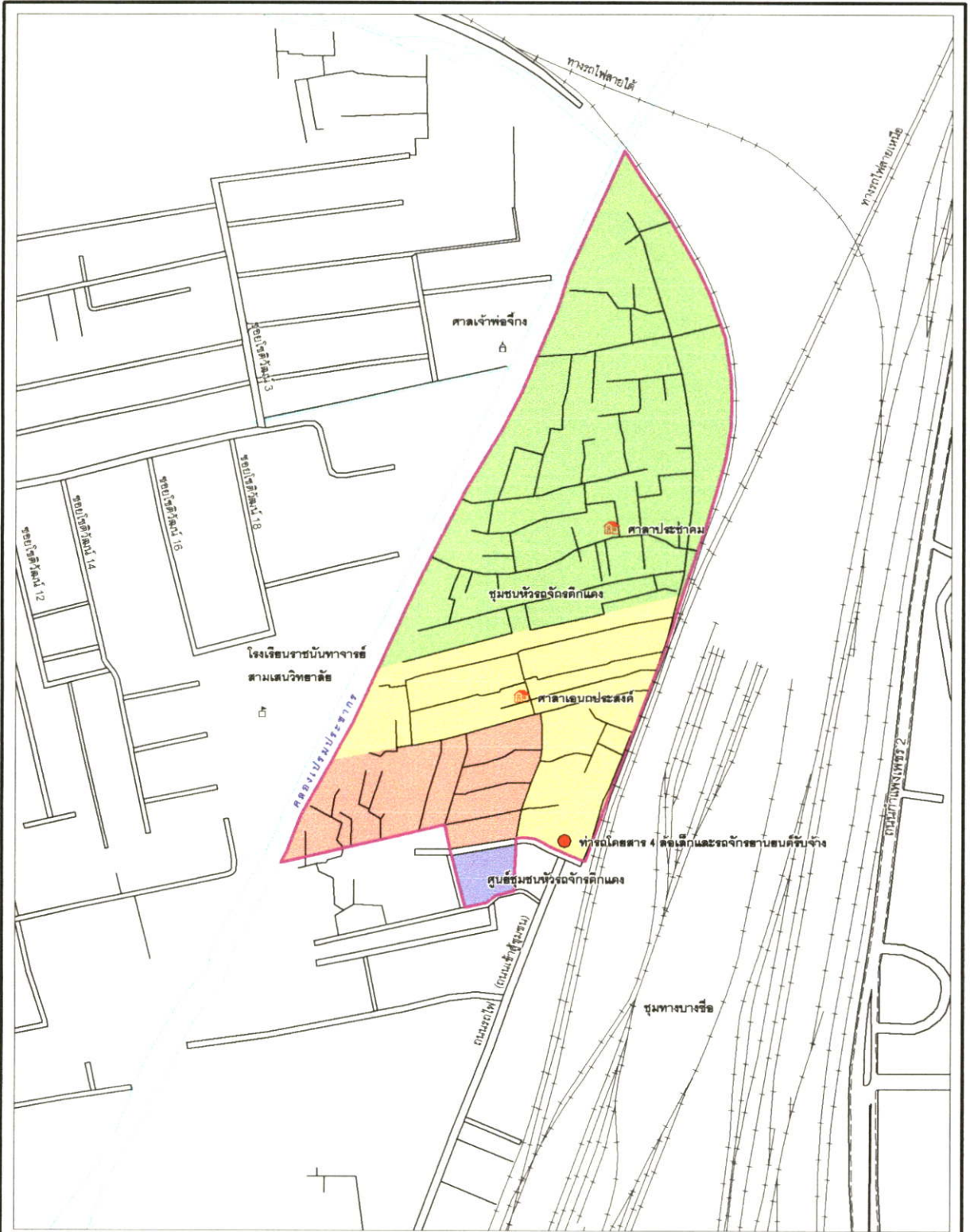
ที่ตั้งของชุมชน

ทิศเหนือ	ติดคลองเปรมประชากร และทางรถไฟ
ทิศใต้	ติดศูนย์ชุมชนห้วยจรดจ๊กตึกแดง
ทิศตะวันออก	ติดเขตรถไฟของสถานีรถไฟบางซื่อ
ทิศตะวันตก	ติดคลองเปรมประชากร

4.2 ประวัติชุมชน

ชุมชนนี้เป็นชุมชนเก่าแก่เกิดก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 สภาพเดิมเป็นป่าพงดงอ้อมมีบ้านเรือนอยู่อย่างกระจัดกระจาย ด้านริมคลองเปรมประชากรเป็นสวนกล้วย ด้านตรงข้ามทางรถไฟเป็นท้องนาซึ่งทำนากันแบบชนบททั่วไป มีคนนำควายฝูงใหญ่มาเลี้ยงเป็นประจำ ต่อมาการรถไฟได้มาตั้งโรงซ่อมห้วยจรดจ๊กและเป็นที่พักรถไฟเพื่อเติมน้ำและพิน จึงทำให้คนในชุมชนนี้มีอาชีพโยนพินขึ้นรถไฟได้ราคาตุ๋ละ 10 บาท ส่วนด้านหน้านั้นมีโรงต้มกลั่นสุรา ซึ่งได้ย้ายไปจากชุมชนนี้ประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา รอบๆ โรงกลั่นจะเป็นบ้านพักคนงานจำนวนมาก และในราวปี พ.ศ. 2517 ได้ถูกไฟไหม้ไปทำให้คนที่ถูกไฟไหม้เหล่านี้ เริ่มทยอยเข้ามาอยู่ในชุมชนมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นชุมชนหนาแน่น

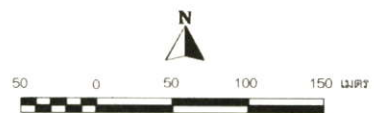
การคมนาคมของชุมชนส่วนใหญ่เดินทางโดยทางเรือโดยสารมาขึ้นที่ตลาดบางซื่อ ถ้ามาทางบกจะต้องมาโดยรถสามล้อถีบ ค่าโดยสารคนละ 1.50 – 2.00 บาท ซึ่งแพงมากในสมัยนั้น ต่อมาเนื่องจากมีคนงานมาทำงานที่โรงซ่อมห้วยจรดจ๊กมากจึงทำให้มีรถเมล์เขียวเข้ามาถึงในชุมชน

ระบบอุปถัมภ์ที่กระทบต่อความอยู่รอดของชุมชนแออัด
กรณีศึกษา : ชุมชนหัวรอจักรติกแดง

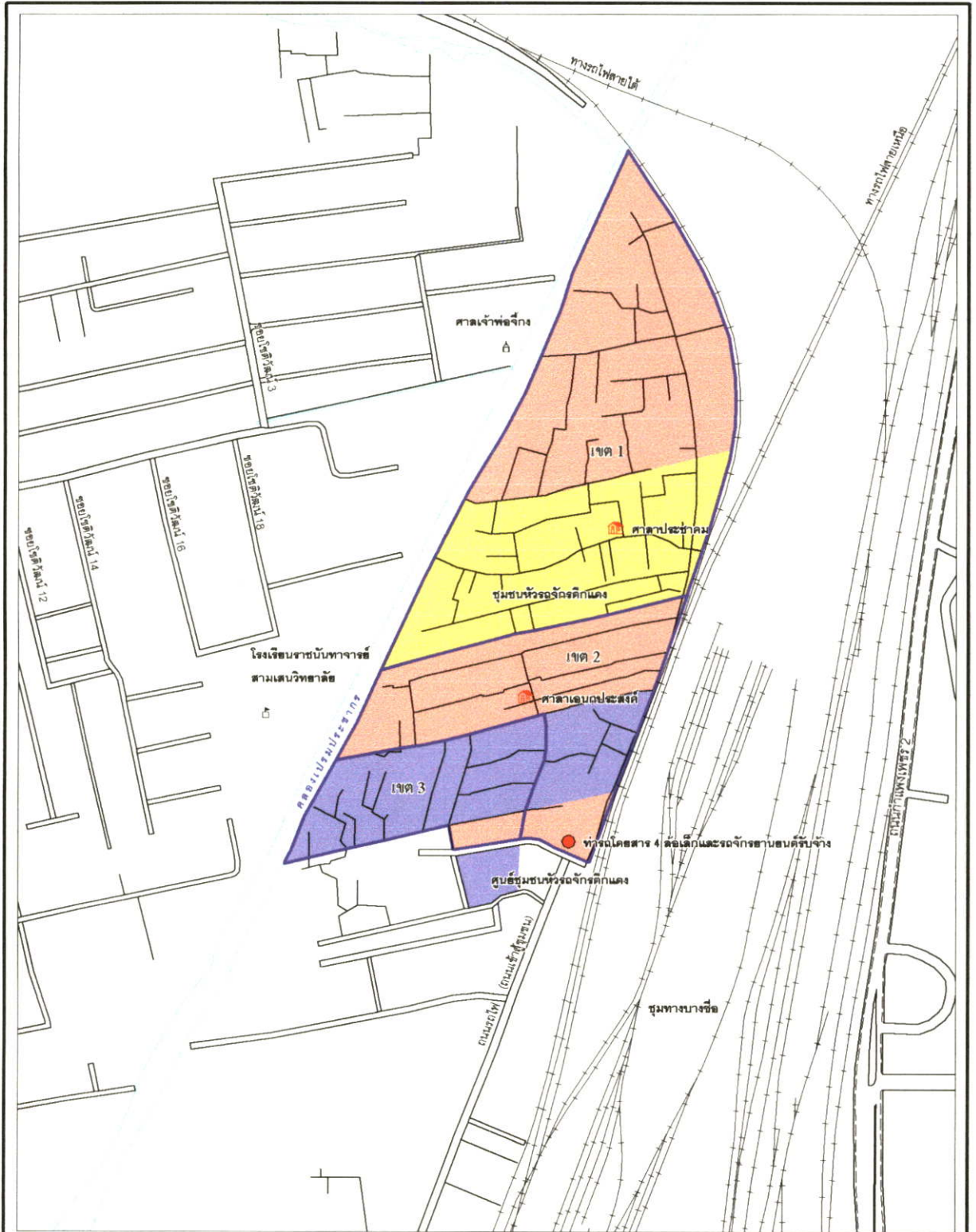
สัญลักษณ์

- ถนน
- +— ทางรถไฟ
- ทางเดินเท้า
- คลอง
- ▭ (pink) ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
- ▭ (green) เขตที่ 1
- ▭ (yellow) เขตที่ 2
- ▭ (orange) เขตที่ 3

ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม

แผนที่ 4.1 แสดงพื้นที่ศึกษา

ระบบอุปถัมภ์ที่กระทบต่อความอยู่รอดของชุมชนแออัด
กรณีศึกษา : ชุมชนหัวรถจักรดีบุกแดง

สัญลักษณ์

- ถนน
- +— ทางรถไฟ
- ทางเดินเท้า
- คลอง
- ▭ เส้นแบ่งเขตชุมชน
- ▭ ที่ดินของกรมธนารักษ์
- ▭ ที่ดินของกระทรวงมหาดไทย
- ▭ ที่ดินเอกชน

ที่มา : จากกองที่ดินการเคหะแห่งชาติ
และกรมธนารักษ์

แผนที่ 4.2 แสดงกรรมสิทธิ์ที่ดิน

และทำให้คนในชุมชนสะดวกสบายขึ้น ทุกเย็นทางการรถไฟจะเปิดโทรทัศน์ข่าวดำซึ่งมีอยู่เพียงเครื่องเดียวให้คนงานและคนในชุมชนได้ชมตรงปากทางเข้าเขตรถไฟ

ในระยะหลังการรถไฟได้เปลี่ยนจากระบบไอน้ำเป็นเครื่องจักรดีเซลและย้ายโรงงานมาตั้งที่มักกะสัน ทำให้สภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชนที่เคยพลุกพล่าน เงียบเหงาลงซึ่งในปัจจุบันเหลือเพียงบ้านพักรถไฟที่ยังคงหลงเหลืออยู่ สภาพชุมชนยังคงเป็นสภาพเสื่อมโทรมทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม สภาพทางเดินเท้าเสื่อมโทรม มีน้ำขังเป็นที่เพาะเชื้อโรค มีวัยรุ่นมั่วสุม สูบยาเสพติด เป็นแหล่งค้ายาเสพติด เป็นแหล่งก่ออาชญากรรม ซึ่งในปัจจุบันมีอัตราลดลง เริ่มแรกชุมชนนี้ไม่มีคณะกรรมการชุมชนจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2524 การเคหะแห่งชาติได้จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นและในปี พ.ศ. 2533 กรุงเทพมหานคร สำนักงานเขตบางซื่อก็ได้ดำเนินการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนขึ้นแทนชุดเดิมที่หมดวาระลง

4.3 สภาพปัจจุบันของชุมชน

เป็นพื้นที่ลุ่มติดกับคลองเปรมประชากรสามารถเดินเข้าชุมชนได้ 2 ทาง คือทางรถยนต์ และทางเรือ กล่าวคือ นอกจากจะอาศัยมอเตอร์ไซค์รับจ้างที่จอดรอรับผู้โดยสารตรงปากทางเข้าชุมชนด้านข้างของบริษัทปูนซิเมนต์ไทยแล้ว ยังมีรถรับจ้างสี่ล้อเล็กที่จอดรับผู้โดยสารตรงตลาดบางซื่อและเตาปูนในราคาค่าโดยสาร 4 บาท สภาพทั่วไปของชุมชนคล้ายคลึงกับชุมชนแออัดที่ได้รับการปรับปรุงแล้วทั่วไป คือมีสภาพเป็นบ้านไม้ชั้นเดียวและ 2 ชั้นตามแต่ฐานะเจ้าของบ้าน ส่วนใหญ่จะปลูกบ้านเองในที่ดินของผู้ให้เช่า สภาพค่อนข้างเก่า ได้ถูกเป็นที่มั่วสุม ทุกบ้านมีไฟฟ้าและน้ำประปาใช้ ทางสัญจรภายในชุมชนเป็นทางคอนกรีตเสริมเหล็กเชื่อมติดต่อกันทั้ง 3 เขต มีมอเตอร์ไซค์รับจ้างวิ่งรับส่งผู้โดยสารตามทางปูน ภายในชุมชนยังมีที่ดินว่างอีกมากโดยเฉพาะด้านหลังชุมชนมีบึงขนาดใหญ่ที่ยังไม่มีคนมาจับจอง

4.4 สภาพการถือครองที่ดิน

ชุมชนห้วยจรดจกรตึกแดงมีขนาดพื้นที่ 66.67 ไร่ มีเจ้าของที่ดินในชุมชนแบ่งออกเป็น 3 ราย ได้แก่ การเคหะแห่งชาติ กรมธนารักษ์ และเอกชน โดยที่ดินที่การเคหะแห่งชาติดูแลอยู่มีพื้นที่ 12 ไร่ 1 งาน 91 ตารางวา ยังไม่มีการเก็บค่าเช่า ส่วนที่ดินของกรมธนารักษ์มีขนาด 17 ไร่ 2 งาน 88 ตารางวา จะเป็นการทำสัญญาเช่ารายปี ขณะที่ที่ดินของเอกชนจะจ่ายค่าเช่าเป็นรายเดือน และยังมีบางส่วนบุกรุกที่ดินของเอกชน อาจแบ่งสัดส่วนการถือครองที่ดินบ้านพักในชุมชนได้ 3 ลักษณะ คือ การมีที่ดินและบ้านเป็นของตัวเอง การเช่าที่ดิน/เช่าบ้าน และการบุกรุก

ตารางที่ 4.1 แสดงสภาพการถือครองที่ดิน/บ้านภายในชุมชน

สภาพการถือครอง	จำนวน (ร้อยละ)
เจ้าของบ้าน/ที่ดิน	35.0
เช่าที่ดิน/บ้าน	60.7
บุกรุก	4.3

ที่มา : สำรวจในปี พ.ศ. 2545

4.5 โครงสร้างประชากร

จากการสำรวจบ้านภายในชุมชนจำนวน 300 หลังคาเรือน (สำรวจในปี 2545 โดยผู้ทำวิจัย) พบว่ามีประชากรเฉลี่ย 4.8 คนต่อครัวเรือน โดยผู้อยู่อาศัยในชุมชนประมาณร้อยละ 47 เท่านั้นที่อยู่อาศัยในชุมชนนี้ตั้งแต่เกิด ส่วนที่เหลือเป็นคนนอกพื้นที่ที่ย้ายเข้ามาอาศัยในชุมชนภายหลัง หากพิจารณาแยกตามเขตพื้นที่ภายในชุมชนแล้ว จะเห็นได้ว่าเขต 1 ถือเป็นชุมชนเก่าแก่ที่สุดเนื่องจากตั้งมาก่อนเขตอื่น โดยมีสัดส่วนการถือครองที่ดินเป็นของตนเองถึงร้อยละ 69 ขณะที่เขต 2 และ 3 เป็นชุมชนที่ย้ายเข้ามาภายหลังจากเกิดไฟไหม้เมื่อปี พ.ศ. 2517 และส่วนใหญ่เป็นคนนอกพื้นที่ที่เข้ามาพักอาศัยชั่วคราวหรือถาวร คิดเป็นร้อยละ 62 และ 56 ตามลำดับ

ตารางที่ 4.2 แสดงจำนวนประชากรในชุมชนห้วยจรดักแดงในปี พ.ศ.2540

ชุมชน	จำนวนหลังคาเรือน (หลัง)	จำนวนครัวเรือน (ครอบครัว)	จำนวนประชากร (คน)
ห้วยจรดักแดง เขต 1	271	292	1,156
ห้วยจรดักแดง เขต 2	270	279	1,395
ห้วยจรดักแดง เขต 3	211	289	1,445
รวม	752	860	3,996

ที่มา : สำนักงานเขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร

สำหรับระดับการศึกษาของคนในชุมชน ส่วนใหญ่จะจบการศึกษาระดับประถมศึกษา โดยคิดเป็นสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 37.3 และโรงเรียนที่ผู้ปกครองนิยมส่งบุตรหลานไปศึกษา คือ วัดสะพานสูง และวัดประหารระเบิดธรรม ซึ่งเป็นโรงเรียนเทศบาลในระดับภาคบังคับ คือ ป.1-ป.6 เป็นโรงเรียนที่อยู่ใกล้ชุมชนเดินทางสะดวก ส่วนระดับมัธยมเด็กในชุมชนนิยมไปโรงเรียนหอวัง และโรงเรียนสามเสนวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนรัฐบาลและมีชื่อเสียงด้านมาตรฐานการศึกษาที่นิยมของคนทั่วไป

ตารางที่ 4.3 แสดงประชากรจำแนกตามระดับการศึกษา

ระดับการศึกษา	จำนวน (ร้อยละ)
ประถมศึกษา	37.3
มัธยมต้น	24.7
มัธยมปลาย/ปวช.	19.0
อนุปริญญา/ปวส.	4.0
ปริญญาตรี	15.0

ที่มา : สำรวจในปี พ.ศ. 2545

4.6 ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

อาชีพของคนในชุมชนแห่งนี้ ส่วนใหญ่รับจ้างทั่วไปร้อยละ 32.7 เป็นช่างฝีมือทำดอกไม้จันทน์ และรับราชการคิดเป็นร้อยละ 21.3 และ 14 ตามลำดับ สำหรับศาสนาที่นับถือส่วนใหญ่ได้แก่ศาสนาพุทธ ส่วนสภาพรายได้และรายจ่ายของครัวเรือนพบว่ารายได้รวมของครัวเรือนโดยเฉลี่ยเดือนละประมาณ 3,000-6,000 บาท จากการสำรวจภาวะหนี้สินพบว่า ร้อยละ 53.3 ของครัวเรือนตอบว่าไม่มีหนี้สิน สำหรับการกู้ยืมเงินพบว่ามีสัดส่วนร้อยละ 67.7 โดยกู้จากบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ญาติ ร้อยละ 33.7 รองลงมากู้จากบิดามารดา/ญาติพี่น้องร้อยละ 15 โดยสรุปสภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนแห่งนี้มีสภาพปานกลางไม่ยากจนมากนัก

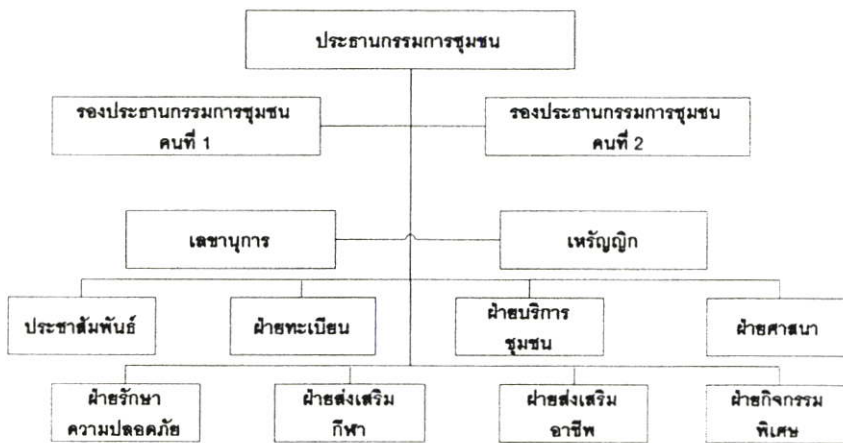
สำหรับสภาพทางสังคม คนในชุมชนรู้จักคุ้นเคยกันเป็นถึงร้อยละ 76.7 มีการพึ่งพาอาศัยให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งพิธีทางศาสนา เช่น สงกรานต์ วันปีใหม่ วันเข้าพรรษา โดยมีการนำเงินที่คนในชุมชนบริจาคมาใช้ในกิจกรรมส่วนรวมภายในชุมชน อาทิ การปรับปรุงทางเดินเท้า ลักษณะการรวมตัวของคนในชุมชนเป็นแบบแบ่งหลายกลุ่ม ตามลักษณะของบ้านที่ตั้งอยู่ใกล้กัน กิจกรรมที่ทำเป็นประจำในชุมชนคือ ทำบุญตามประเพณี ร้อยละ 96.5 ร่วมกันพัฒนาชุมชน ร้อยละ 3.5 โดยมีการร่วมมือของคนในชุมชนร้อยละ 74.3 ให้ความร่วมมือทั้งเงินและแรงงาน รองลงมาคือร้อยละ 18.5 ให้เงิน บางกลุ่มจะมาช่วยด้วยแรงงานร้อยละ 5.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน พบว่า คนในชุมชนนี้ เคารพและยกย่องผู้อาวุโสกว่า และอยู่ในชุมชนนี้มานาน เคยทำกิจกรรมไว้ให้แก่ชุมชน จะเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพมาก

4.7 กิจกรรมภายในชุมชน

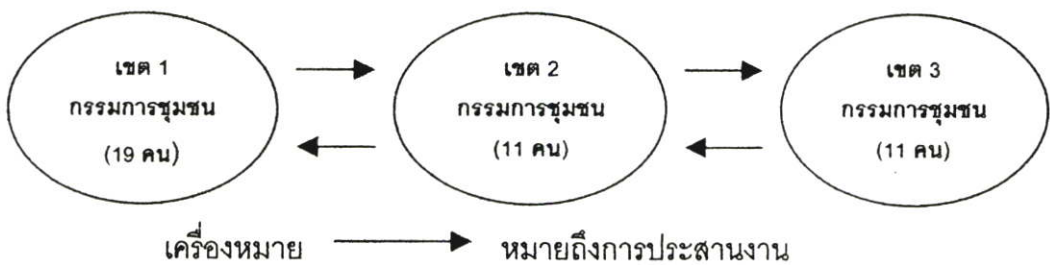
ปัจจุบันการทำกิจกรรมภายในชุมชนที่เห็นได้อย่างเด่นชัด แบ่งออกเป็น 2 กิจกรรม ได้แก่ การจัดระเบียบชุมชนหรือการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน และโครงการศูนย์ชุมชนหัวรถจักรตีแดง

1. โครงการจัดระเบียบชุมชนหรือการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน เนื่องจากชุมชนนี้เป็นชุมชนแออัดขนาดใหญ่ การจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนจึงแบ่งพื้นที่ชุมชนออกเป็น 3 เขต ได้แก่ เขต 1, 2 และ 3 เพื่อสะดวกในการเลือกกรรมการชุมชน โดยคณะกรรมการชุมชนชุดแรกนั้นเริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2524 ด้วยการจัดตั้งของการเคหะแห่งชาติและในปี พ.ศ. 2533 กรุงเทพมหานคร สำนักงานเขตบางซื่อก็ได้ดำเนินการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนขึ้นแทนชุดเดิมที่หมดวาระลง ซึ่งยึดตามระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยกรรมการชุมชน พ.ศ.2528 และได้มีการปรับปรุงระเบียบฯ ใหม่อีกครั้งเป็นระเบียบฯ พ.ศ. 2534

สำหรับจำนวนกรรมการชุมชนชุดปัจจุบันมีคณะกรรมการรวม 41 คน มีโครงสร้างดังนี้

ภาพที่ 4.1 แสดงโครงสร้างกรรมการของแต่ละเขต

ภาพที่ 4.2 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคณะกรรมการชุมชน 3 เขต

วิธีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชน

หลังจากคณะกรรมการชุดปัจจุบันหมดวาระลง สำนักงานเขตจะเข้ามาปิดประกาศรับสมัครโดยเปิดกว้างให้ใครก็ได้ในชุมชนที่ไม่มีคุณสมบัติขัดกับระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยกรรมการชุมชน พ.ศ. 2534 เข้ามายื่นใบสมัคร ซึ่งส่วนใหญ่แล้วแต่ละเขตจะสมัครในลักษณะรวม

ชุดตามจำนวนกรรมการที่เขตกำหนดไว้ หากเขตไหนมีผู้สมัครมากกว่า 2 ชุด สำนักงานเขตจะเข้ามาจัดการเลือกตั้งให้ชาวบ้านในชุมชนได้ลงคะแนนเสียง หลังจากได้ผู้ชนะแล้วหรือเขตไหนมีผู้สมัครเพียงชุดเดียวก็จะมีการประชุมคณะกรรมการทั้งหมดเพื่อเลือกประธานกรรมการโดยวิธีการโหวตเสียงยกมือสนับสนุนจากกรรมการ จากนั้นโหวตเสียงเลือกรองประธาน 2 ตำแหน่งตามวิธีการเช่นเดียวกัน สำหรับตำแหน่งอื่นๆ ก็กระทำด้วยวิธีเดียวกันพิจารณาจากความเหมาะสม ความสามารถ และความถนัดในสายงานที่รับผิดชอบ โดยคณะกรรมการแต่ละชุดจะมีดำรงตำแหน่งตามวาระคราวละ 2 ปี

จากภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่างกรรมการชุมชนทั้ง 3 เขต พบว่ามีการประสานงานซึ่งกันและกันระหว่างทั้ง 3 เขต โดยมีประธานกรรมการเป็นผู้ควบคุมการดำเนินงานในแต่ละเขตในกิจกรรมที่มีงานสำคัญ เช่น การพัฒนาชุมชน จะมีการร่วมมือดำเนินการจากกรรมการทั้ง 3 เขต ยกเว้นกิจกรรมทางด้านศาสนาที่จะจัดขึ้นที่เขตแต่ละเขตแยกส่วนกัน กรรมการชุมชนของแต่ละเขตจะเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการโดยเอกเทศ ดังนั้นโครงสร้างจะแสดงออกมาในรูปที่กรรมการชุมชนทั้ง 3 เขต มีอำนาจหน้าที่เป็นเอกเทศไม่ขึ้นต่อกัน มีประธานของแต่ละเขตเป็นผู้นำในการดำเนินกิจกรรมแต่จะมีการปรึกษาหารือประสานงานกันในกรณีที่มีเรื่องจำเป็นและเป็นเรื่องใหญ่ที่มีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของคนในชุมชนทั้งหมด

ตารางที่ 4.4 แสดงการมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านการเมืองของชุมชน

เขต	การเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชน (ร้อยละ)		การเลือกตั้ง สข. สก. สส. และ สว. (ร้อยละ)	
	ไป	ไม่ไป	ไป	ไม่ไป
1	56	44	81	19
2	37	63	75	25
3	35	65	70	30
รวม	42.7	57.3	75.3	24.7

ที่มา : สํารวจในปี พ.ศ. 2545

2.โครงการศูนย์ชุมชนหัวรถจักรตึกแดง เป็นโครงการที่ได้รับการกำหนดโดยภาครัฐในการจัดหาคณะกรรมการกลุ่มหนึ่งจากชุมชน 3 เขต ได้แก่ เขต 1, 2 และ 3 เพื่อเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมที่เป็นกิจกรรมรวมของทั้ง 3 เขต มีวัตถุประสงค์เพื่อให้บริการแก่ชาวบ้าน เช่น ให้ยืมสถานที่เพื่อจัดงานมงคล จัดตั้งศูนย์เลี้ยงเด็กอ่อนก่อนวัยเรียน ซึ่งร่วมดำเนินงานกับกรุงเทพมหานคร เป็นสนามเด็ก และสนามกีฬา เป็นลานจอดรถและลานอเนกประสงค์ เป็นต้น

ที่มาของโครงการ

โครงการศูนย์ชุมชนเริ่มมาจากการที่การเคหะแห่งชาติได้เข้ามาปรับปรุงทางด้านกายภาพในชุมชน โดยใช้พื้นที่ในบริเวณเขต 3 ซึ่งการเคหะแห่งชาติใช้งบประมาณจัดซื้อที่ดินจำนวน 1 ไร่ 94 ตารางวา เป็นเงิน 1,729,000 บาท และค่าก่อสร้างอาคารขนาดพื้นที่ 580 ตารางเมตร เป็นเงิน 1,029,063 บาท สำหรับสภาพศูนย์เป็นอาคารตึก 2 ชั้น ชั้นล่างกันเป็นห้อง ชั้นบนแบ่งเป็นห้องเก็บของ 1 ห้อง และห้องน้ำ 2 ห้อง นอกนั้นเปิดโล่งเพื่อสะดวกในการทำกิจกรรมต่างๆ ศูนย์นี้เริ่มก่อสร้างเมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2528 – 12 กันยายน พ.ศ. 2528 และปัจจุบันได้มีการต่อเติมตัวอาคารออกไปอีกเพื่อเพิ่มพื้นที่ในการทำกิจกรรมของชุมชนโดยใช้งบประมาณมาจากสมาชิกสภากรุงเทพมหานคร

อาคารอเนกประสงค์ดังกล่าวใช้สำหรับดำเนินโครงการที่เป็นประโยชน์แก่ชาวบ้านในชุมชนทั้ง 3 เขต การอำนวยความสะดวกนี้ให้แกชาวบ้านจะเป็นการให้บริการ การให้เช่าสถานที่ ฯลฯ โดยในเดือนมกราคม พ.ศ. 2529 ได้มีการประชุมระหว่างสำนักงานเขต การเคหะแห่งชาติ และคณะกรรมการชุมชนทั้ง 3 เขตเพื่อหาแนวทางในการบริหารศูนย์ชุมชนแห่งนี้ โดยการเคหะฯ เสนอให้มีการจัดตั้งกรรมการบริหารศูนย์ชุมชนจำนวน 15 คน ให้มาจากทุกเขตๆ ละ 5 คน

โครงสร้างการบริหารศูนย์ชุมชน

หลังจากได้กรรมการ 15 คนจาก 3 เขตมาแล้ว กรรมการจะเลือกประธานและรองประธาน 2 คน ซึ่งปัจจุบันประธานชุมชนเขต 2 ได้รับการเลือกให้ดำรงตำแหน่งประธานศูนย์ชุมชนและประธานชุมชนเขต 1 และ 3 เป็นรองประธาน ส่วนที่เหลืออีก 12 คน เป็นกรรมการโครงการ โดยการเคหะฯ ได้มอบหมายการดำเนินงานให้กับคณะกรรมการชุมชนเป็นผู้ร่างระเบียบข้อบังคับและหลักเกณฑ์ในการใช้ศูนย์ชุมชน

กิจกรรมภายในศูนย์ชุมชน

แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ กิจกรรมประจำ กิจกรรมชั่วคราว และกิจกรรมหารายได้ โดยกิจกรรมแบบประจำ แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมด้วยกัน ดังนี้

1. ศูนย์เด็กก่อนวัยเรียน ใช้พื้นที่บริเวณชั้นล่างของอาคารแบ่งเป็นห้องเรียนโดยจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแก่เด็กอายุ 3-6 ปี เพื่อช่วยเหลือผู้ปกครองที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้านในตอนกลางวัน เปิดให้บริการวันจันทร์-ศุกร์ เวลา 7.00-16.00 น. ปัจจุบันมีเด็กประมาณ 110 คน มีอาสาสมัครผู้ดูแลเด็กจำนวน 7 คนได้รับค่าจ้างจากงบประมาณของสำนักงานเขตรายละ 4,100 บาท สำหรับค่าบริการคิดรายละ 300 บาทต่อเดือน เพื่อเป็นค่าอาหารกลางวัน อาหารว่าง และค่าใช้จ่ายภายในศูนย์ นอกจากนี้สำนักงานเขตยังได้จัดนมผงให้เด็กในจำนวนเดือนละ 1 กิโลกรัมต่อเด็ก 1 คน

2. ศูนย์สุขภาพชุมชน ใช้พื้นที่ชั้นล่างของอาคาร 1 ห้อง สำหรับให้บริการด้านสุขภาพแก่ชุมชน โดยมีอาสาสมัครสาธารณสุขจำนวน 5 คน ผลัดเวรกันมาให้บริการวันจันทร์-ศุกร์ วันละ 1 คน ให้บริการตั้งแต่ เวลา 9.00 – 12.00 น. หากนอกเวลาบริการสามารถไปหาอาสาสมัครสาธารณสุขที่บ้านได้ตลอด 24 ชั่วโมง

3. ชมรมผู้สูงอายุ ใช้พื้นที่ชั้นบนของอาคารจัดกิจกรรมทุกวันอังคาร เวลา 9.00-12.00 น. ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 130 คน ชมรมนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้สูงอายุในชุมชนมีกิจกรรมทำร่วมกัน โดยจัดให้มีการออกกำลังกาย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน และกิจกรรมต่างๆ

สำหรับกิจกรรมชั่วคราวจะใช้สำหรับฝึกอบรมอาชีพ หน่วยแพทย์เคลื่อนที่ เป็นต้น ขณะที่กิจกรรมหารายได้จะเป็นการเปิดสถานที่ให้เขาทำกิจกรรมส่วนบุคคล เช่น งานมงคลต่างๆ โดยคิดค่าเช่าครั้งละ 1,600 บาท และใช้พื้นที่ในศูนย์เป็นสถานที่จอดรถโดยคิดค่าบริการรายเดือนๆ ละ 350 บาท สำหรับจอดได้หลังคา และ 250 บาทกรณีจอดในพื้นที่กลางแจ้ง

4.8 ปัญหาภายในชุมชน

สภาพชุมชนยังคงเป็นสภาพเสื่อมโทรมทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม สภาพทางเดินเท้าเสื่อมโทรม มีน้ำขังเป็นที่เพาะเชื้อโรคและมีขยะบริเวณใต้ถุนบ้านเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ปัญหายาเสพติดโดยเฉพาะยาบ้ากำลังแพร่ระบาดอย่างหนักก่อให้เกิดปัญหาอาชญากรรมตามมา ไม่ว่าจะเป็นการขโมยทรัพย์สินคนในชุมชน การวิ่งราวชิงทรัพย์ และปัญหาการพนันก็เป็นปัญหาสำคัญในชุมชนเช่นกัน ส่งผลให้แต่ละครอบครัวที่ติดการพนันมีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายตามมาด้วยปัญหาการทะเลาะเบาะแว้งในครัวเรือน

ปัญหาการเดินทางเข้าสู่ภายในชุมชนก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่สร้างความเดือดร้อนให้กับชุมชน เนื่องจากทางเดินภายในชุมชนเป็นทางคอนกรีตขนาดประมาณ 1 เมตร แต่มีรถจักรยานยนต์วิ่งเข้าออกตลอดเวลาโดยเฉพาะในช่วงเช้าและเย็นเป็นอันตรายกับผู้ที่ใช้เดินเท้า รวมทั้งปัญหาการเดินทางเข้าชุมชนในเวลาากลางคืนที่ไม่สะดวกและมีอันตรายเพราะรถโดยสารขนาดเล็กจะให้บริการถึง 21.00 น. เท่านั้น หลังจากเวลาดังกล่าวจะต้องว่าจ้างรถจักรยานยนต์เข้าไปเอง ซึ่งค่อนข้างอันตรายเพราะบริเวณสองข้างทางก็ไม่มีไฟทางตลอดทั้งเส้นทาง

บทวิเคราะห์ระบบอุปถัมภ์ภายในชุมชน

5.1 โครงสร้างอำนาจชุมชนหัวรถจักรตึกแดง

ชุมชนหัวรถจักรตึกแดงแบ่งชุมชนออกเป็น 3 เขต ได้แก่ เขต 1, 2 และ 3 โดยแต่ละเขตจะมีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนเป็นตัวแทนของตัวเอง ความสัมพันธ์ภายในชุมชนก่อนที่จะมีการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2524 นั้น จะมีโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างไม่เป็นทางการระหว่างชนชั้นนำกับประชาชนในชุมชนอยู่ก่อนแล้ว และโดยมากชนชั้นนำจะเป็นบุคคลที่มีคนนับถือ สูงอายุ มีลักษณะเป็นลูกพี่ ออาศัยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นตัวเชื่อมตนกับชาวบ้าน หรือเรียกว่าเป็น “ผู้นำนอกระบบ” ประกอบกับความแตกต่างด้านสถานภาพของคนในชุมชน ก่อให้เกิดการเกื้อกูลกันเพื่อผลประโยชน์ในระบบอุปถัมภ์ จึงสนับสนุนให้เกิดผู้นำทางธรรมชาติขึ้นมาภายในชุมชนดั้งเดิมก่อนจะมีการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน และผู้นำนอกระบบนี้จะเป็นบุคคลที่สามารถผลักดันโครงการต่างๆ ในชุมชนให้สำเร็จขึ้นมาได้ และประชาชนส่วนใหญ่จะรับฟังหรือทำตามความคิดเห็นข้อเสนอแนะของผู้นำดังกล่าวด้วย

หลังจากมีการเลือกตั้งกรรมการชุมชน ซึ่งสามารถคุมเสียงสนับสนุนจากชาวบ้านได้ส่วนหนึ่ง ก็ได้นำไปสู่ระบบผู้นำที่เป็นทางการในการนำลูกบ้านพัฒนาชุมชน ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำธรรมชาติกับผู้ตามจะมีลักษณะของความไม่เท่าเทียมเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เน้นตัวบุคคลเป็นหลัก ทำให้ขาดจุดมุ่งหมายในการพัฒนาชุมชนทั้งชุมชน แต่ผู้นำโดยธรรมชาตินี้ก็นับว่ามีบทบาทสำคัญในชุมชนเนื่องจากก่อตัวในความสัมพันธ์มาพร้อมกับประวัติชุมชนและในภายหลังผู้นำประเภทนี้ส่วนใหญ่จะสามารถดำรงตำแหน่งผู้นำอย่างเป็นทางการอีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ ผู้นำชุมชนหัวรถจักรตึกแดง ซึ่งมีผู้นำใน 2 ลักษณะ คือ ผู้นำแบบเป็นทางการ และผู้นำนอกระบบจึงมีบทบาทในการชี้นำชุมชนอย่างมาก โดยผู้นำอย่างเป็นทางการนั้นจะอยู่ในนามของคณะกรรมการชุมชนได้รับการจัดตั้งขึ้นมาเพื่อประสานผลประโยชน์ของชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ รวมทั้งสามารถติดต่อประสานงานกับหน่วยงานภายนอกอื่นๆ ในลักษณะตัวแทนของชุมชน ขณะที่ผู้นำนอกระบบจะมีอิทธิพลต่อความคิดของคนในชุมชนสามารถประสานความร่วมมือระหว่างผู้นำในระบบกับชาวบ้านในชุมชนได้ จากการสำรวจพบว่าชนชั้นนำมีอิทธิพลต่อคนในชุมชนแห่งนี้มากถึง ร้อยละ 79.4 และคุณสมบัติของผู้นำในชุมชนนั้นชาวบ้านมองว่าควรมีลักษณะเป็นผู้ที่อยู่ในชุมชนมานาน ร้อยละ 34 เป็นคนกว้างขวาง ร้อยละ 31.2 เป็นที่เกรงใจของชาวบ้านในชุมชน ร้อยละ 24 และเป็นคนใจบุญ ร้อยละ 21.3 นอกจากนี้คุณสมบัติอื่นๆ ที่ควรมีเพิ่มเติม ได้แก่ ระดับการศึกษาสูง ฐานะดี และเป็นผู้มีบารมี

ลักษณะของผู้นำในชุมชนดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดของจักรกฤษณ์ นรินทิพดุงการ (2515) ที่ว่าบุคคลจะมีอำนาจและขึ้นสู่ตำแหน่งชนชั้นนำได้นั้นเขาผู้นั้นต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างโครงการสำคัญให้สำเร็จขึ้นมา รวมถึงการบริจาคเงินในการริเริ่มทำงานใดๆ ในชุมชนให้ได้รับผลสำเร็จ โดยประชาชนทั่วไปจะรับฟังทำตามความคิดเห็นข้อเสนอแนะของเขา และนอกจากนี้บุคคลจะมีอำนาจหากว่าผู้นั้นได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลกลางอย่างแข็งแรง ส่งผลให้อำนาจที่บุคคลเหล่านี้มีอยู่เดิมมีน้ำหนักมากขึ้น

สำหรับบทบาทของคณะกรรมการชุมชนนั้นมีลักษณะเป็นตัวแทนชาวบ้านในชุมชน โดยมีการรับรองสถานภาพด้วยการออกบัตรประจำตัวให้กรรมการชุมชนเพื่อแสดงตนหรือสถานะเพื่อใช้ประโยชน์ในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง จะเห็นได้ว่าจากระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยกรรมการชุมชน พ.ศ. 2534 ได้กำหนดให้แต่ละชุมชนมีกรรมการชุมชน ซึ่งมาจากการเลือกตั้ง จำนวนอย่างน้อยชุมชนละ 7 คน ถ้าชุมชนใดมีราษฎรเกิน 140 ครอบครัวให้มีการเลือกกรรมการชุมชนนั้นเพิ่มขึ้นอีก 1 คนต่อจำนวนราษฎรทุก 20 ครอบครัว เศษของ 20 ถ้าเกิน 10 ให้นับ 20 แต่เมื่อรวมกรรมการชุมชนแล้ว ต้องไม่เกิน 25 คน โดยกำหนดตำแหน่ง ดังนี้

1. ประธานชุมชน
2. รองประธานชุมชน
3. เลขานุการ
4. เภรัญญิก
5. นายทะเบียน
6. ประชาสัมพันธ์
7. ตำแหน่งอื่นใด ตามที่คณะกรรมการชุมชนเห็นสมควรตั้ง

ในทุกตำแหน่งมีวาระคราวละ 2 ปี และในระเบียบฯ ได้ระบุไว้ว่า “กรรมการชุมชนเป็นตัวแทนสมาชิกชุมชน” ซึ่งการติดต่อประสานงานในเรื่องที่เกี่ยวกับชุมชนทั้งหลาย จึงต้องกระทำผ่านคณะกรรมการชุมชน นอกจากนี้กรรมการชุมชนจะมีหน้าที่ดูแลทรัพย์สินของชุมชนและสาธารณสมบัติในการพัฒนาชุมชน จะเห็นได้ว่าระเบียบฯ กำหนดสิ่งต่างๆ เหล่านี้ขึ้นมาเหมือนการให้สิทธิพิเศษแก่กรรมการชุมชนในการเข้าดำรงตำแหน่งโดยเฉพาะการให้อำนาจกรรมการชุมชนแต่งตั้งผู้ร่วมงานฝ่ายต่างๆ เพื่อช่วยในการดำเนินการ ซึ่งเป็นการปูพื้นฐานแห่งอำนาจเพื่อความสำเร็จของการพัฒนา

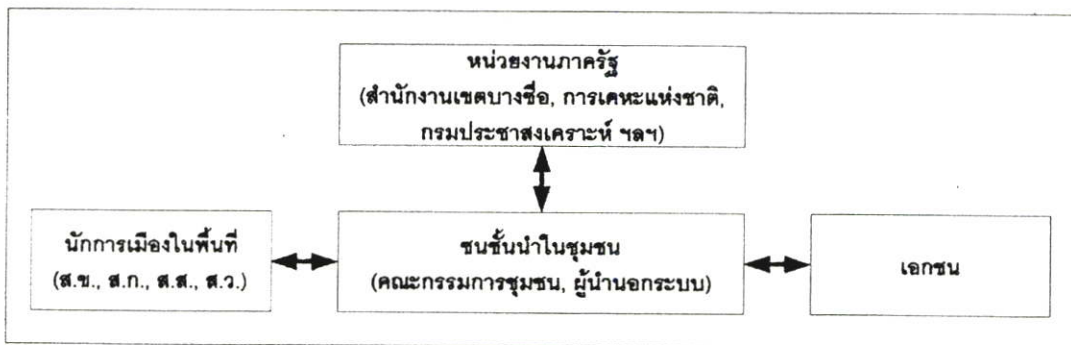
การเข้าดำรงตำแหน่งของกรรมการชุมชนบนพื้นฐานการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ในฐานะผู้ประสานงานให้หน่วยงานรัฐนำโครงการเข้าสู่ชุมชน ซึ่งเป็นการนำประโยชน์สู่ชุมชนที่สามารถมองเห็นเป็นรูปธรรมจากประชาชนในชุมชนแออัดทำให้คณะกรรมการชุมชนมีภาพพจน์

ในสายตาชาวบ้านในด้านดี เป็นประโยชน์ต่อชุมชนเนื่องจากอยู่ในฐานะ “ผู้นำ” ของชุมชนโดยตำแหน่งกำหนด

ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านในชุมชนจึงมองกรรมการชุมชนในลักษณะของ “บุคคลผู้มีอำนาจ” สามารถช่วยชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการทำงานของคณะกรรมการได้ นอกจากนี้หากมีการนำทรัพยากรส่วนตัวมาช่วยกิจกรรมพัฒนาในชุมชนด้วยแล้ว ยิ่งจะส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความเกรงใจ เคารพนับถือและการให้เกียรติในระดับหนึ่ง ซึ่งอาจเพิ่มหรือลดลงได้ตามสัดส่วนการทำงานของกรรมการชุมชน

ขณะที่ผู้นำนอกระบบ หรือ ผู้นำโดยธรรมชาติเป็นผู้นำที่เกิดจากภายในชุมชน เป็นผู้สูงอายุ มีความรู้ประสบการณ์ ชาวบ้านให้การนับถือ ซึ่งมีบทบาทในการนำผลประโยชน์ด้านที่ไม่เป็นทางการมาให้ชาวบ้าน อาทิ การเป็นตัวแทนของชาวบ้านในฐานะหัวหน้าคณะให้กับนักการเมือง ด้วยการติดต่อประสานงานกับนักการเมืองเองโดยไม่ผ่านคณะกรรมการชุมชน

อย่างไรก็ตาม สังเกตเห็นได้ว่าชนชั้นนำในชุมชนทั้งสองลักษณะสามารถควบคุมทรัพยากรทางการเมืองได้มากกว่าชาวบ้านในชุมชนด้วยการใช้ฐานะการเป็นตัวแทนในการเข้าถึงทรัพยากรดังกล่าว รวมถึงทัศนคติของคนในชุมชนจะให้ความไว้วางใจต่อผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าทั้งด้านฐานะ สถานภาพทางสังคมและอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย โดยเชื่อว่าชนชั้นนำในชุมชนจะเป็นตัวกลางเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับคนนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ นักการเมือง หรือผู้มีอิทธิพลอื่นใดก็ตามส่งผลให้ความต้องการของชุมชนบรรลุผลได้โดยง่ายจากความสัมพันธ์ดังกล่าวสามารถสรุปความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำในชุมชนกับบุคคลภายนอกได้ดังนี้

ภาพที่ 5.1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำในชุมชนกับบุคคลภายนอกชุมชน

5.2 ความสัมพันธ์ภายในชุมชนหัวรถจักรตีคแดง

ชุมชนหัวรถจักรตีคแดงเขต 1, 2 และ 3 มีคณะกรรมการชุมชนเขตละ 19, 11 และ 11 คนตามลำดับ โดยแต่ละเขตจะส่งกรรมการเขตละ 5 คนมาร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารศูนย์ชุมชนหัวรถจักรตีคแดง และทั้ง 15 คนจะมีการเลือกประธาน รองประธาน และกรรมการศูนย์ชุมชน

ขึ้นมาเพื่อดูแลบริหารงานศูนย์ชุมชนแห่งนี้ จะเห็นได้ว่าคณะกรรมการชุมชนทั้ง 3 เขตต่างก็มีลูกบ้านที่ต้องดูแล ขณะเดียวกันก็ต้องมาร่วมกันบริหารศูนย์ชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมร่วมของทั้งสามชุมชน ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในสองลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์ในภาพรวมของชุมชนหัวรถจักรตึกแดงและในภาพย่อยของแต่ละเขตชุมชน

หากพิจารณาลักษณะโครงสร้างอำนาจภายในชุมชนโดยรวมแล้ว สามารถกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ได้เป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำกับคนในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำกับบุคคลภายนอกชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน

5.2.1. ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำในชุมชน

ศูนย์ชุมชนหัวรถจักรตึกแดงนับเป็นจุดรวมของความร่วมมือของคณะกรรมการชุมชนทั้งสามเขต โดยปัจจุบันนายขจร (นามสมมติ) ประธานชุมชนเขต 2 ดำรงตำแหน่งประธานศูนย์ชุมชน และมีนายชิงชัย (นามสมมติ) ประธานชุมชนเขต 1 และนายปิติ (นามสมมติ) ประธานชุมชนเขต 3 เป็นรองประธานศูนย์ชุมชน แต่จากการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์ พบว่าผู้ที่เข้ามาทำงานให้ศูนย์ชุมชนอย่างจริงจังมีเพียงประธานชุมชนเขต 2 และคณะกรรมการชุมชนเขต 2 บางคนเท่านั้น

สาเหตุที่คณะกรรมการจากเขต 1 และ 3 ไม่เข้าร่วมนั้น เนื่องจากปัญหาความขัดแย้งในผลประโยชน์ที่ได้จากการบริหารงานในศูนย์ชุมชนโดยเฉพาะรายได้จากค่าที่จอดรถรายเดือน ซึ่งคิดจากการนำรถส่วนบุคคลของคนในชุมชนเข้ามาฝากไว้ในอัตราค่าจอดรถรายเดือน 2 ราคา ได้แก่ 350 บาทสำหรับรถที่จอดภายใต้หลังคา และ 250 บาทสำหรับรถที่จอดในที่กลางแจ้ง ส่วนชาวจิตรายละ 10 บาทต่อครั้ง ซึ่งไม่เข้มงวดเท่าใดนัก นอกจากนี้ยังมีรายได้จากค่าเช่าสถานที่ของศูนย์ชุมชนในการจัดงานพิธีต่างๆ ของลูกบ้านในชุมชน เช่น งานบวช งานแต่งงาน คิดค่าเช่าครั้งละ 1,600 บาท โดยเฉลี่ยแล้วมีการขอเช่าสถานที่ไม่เกินปีละ 5 ครั้ง

ปัจจุบันรายได้ของศูนย์ชุมชนต่อเดือนโดยเฉลี่ยอยู่ที่ 8,000 บาท หักค่าจ้างเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยเดือนละ 5,500 บาท เงินส่วนที่เหลือจะนำไปใช้จ่ายภายในศูนย์ เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟ และจีปาดะ หากเหลือก็จะนำเข้ากองกลางของศูนย์ชุมชนแต่ด้วยการทำงานของนายชาติวี (นามสมมติ) ประธานศูนย์คนเก่าและเป็นอดีตประธานเขต 3 ซึ่งดำรงตำแหน่งผูกขาดมาร่วม 20 ปี มีลักษณะไม่โปร่งใส นั่นคือไม่มีการออกใบเสร็จค่าที่จอดรถ ไม่มีการแจ้งประกาศรายรับรายจ่ายอย่างเป็นทางการ มีเพียงการจดบัญชีไว้ในสมุดเท่านั้นจึงทำให้เกิดความสงสัยว่าจะมีการเก็บงำผลประโยชน์เข้ากระเป๋าประธานศูนย์มากกว่าจะเป็นไปเพื่อส่วนรวม โดยนายปิติแสดงความไม่พอใจในเรื่องนี้อย่างชัดเจนส่งผลให้เขาลงสมัครเป็นกรรมการชุมชนเขต 3 แทนชุดของนายชาติวีหลังจากหมดวาระลง

สำหรับภาพพจน์ของนายชาติริชณะที่ดำรงตำแหน่งประธานเขต 3 และประธานศูนย์ชุมชนนั้นไม่ค่อยดีเท่าที่ควรนอกเหนือจากความไม่โปร่งใสในการบริหารเงินค่าที่จอดรถในศูนย์ชุมชน และยังเป็นพ่อค้าคนกลางในการรับซื้อดอกไม้จันทน์ของคนในชุมชน รวมทั้งการดำรงตำแหน่งมายาวนานนับ 20 ปี ทำให้ชาวบ้านต้องการเปลี่ยนแปลงเพราะที่ผ่านมานายชาติริชณะยังไม่มีผลงานที่ภูมิใจชาวบ้านมากนักแม้จะผ่านการเลือกตั้งมาอย่างถูกต้องก็ตาม ส่วนหนึ่งที่ทำให้นายชาติริชณะได้รับตำแหน่งต่อเนื่องมาหลายปีเนื่องจากเป็นคนเก่าแก่ กว้างขวางรู้จักบุคคลภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐและเอกชนเป็นอย่างดี

หลังจากนายปิติได้ดำรงตำแหน่งประธานชุมชนเขต 3 และได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการศูนย์ชุมชน แต่กลับไม่ได้รับเลือกให้เป็นประธานศูนย์ชุมชนเหมือนอย่างนายชาติริชณะ ซึ่งเป็นประธานชุมชนเขต 3 ก่อนหน้านี้ทำให้รู้สึกไม่พอใจโดยแสดงออกมาในรูปของการไม่เข้าร่วมกิจกรรมศูนย์ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการประชุมหรือการจัดทำกิจกรรมอื่นใด สาเหตุหลักที่ทำให้ไม่พอใจเนื่องจากเขาไม่สามารถเข้าไปบริหารงบประมาณของศูนย์ได้ตามต้องการ โดยการที่นายปิติไม่ได้รับการคัดเลือกจากคณะกรรมการศูนย์ชุมชนให้เป็นประธานนั้นเป็นผลมาจากการเป็นมือใหม่ในการบริหารงาน ไม่มีประสบการณ์ในการบริหารงานชุมชนมาก่อน รวมทั้งเป็นบุคคลที่พูดจาโผงผาง มนุษย์สัมพันธ์ไม่ดีเท่าใดนักและไม่คุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐเท่ากับนายชจรซึ่งเป็นประธานชุมชนเขต 2 และมีความอาวุโสมากกว่า รู้จักคุ้นเคยกับบุคคลภายนอกชุมชนทั้งเจ้าหน้าที่สำนักงานเขต หน่วยงานราชการอื่นๆ และนักการเมืองท้องถิ่น รวมทั้งเป็นคณะกรรมการชุมชนเขต 2 และคณะกรรมการศูนย์ชุมชนมาหลายสมัยจึงได้รับความไว้วางใจจากคนในชุมชนและคณะกรรมการคนอื่นมากกว่านายปิติ

ด้านนายชูชัย ประธานชุมชนเขต 1 และเป็นรองประธานศูนย์ชุมชน ถือเป็นคนหนุ่มหน้าใหม่ในการบริหารชุมชนเช่นกัน ด้วยการก้าวขึ้นมาเป็นประธานคณะกรรมการชุมชนเขต 1 แทนคณะกรรมการชุดเก่าที่ไม่เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านเนื่องจากบริหารเงินกองกลางในชุมชนไม่โปร่งใส กระนั้นเขาก็กลับไม่ค่อยเข้าร่วมบริหารงานในศูนย์ชุมชนมากนักเนื่องจากไม่ต้องการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับผลประโยชน์ของศูนย์ชุมชนจึงปล่อยให้ประธานศูนย์ชุมชนเป็นผู้จัดการเอง นอกจากนี้ นายชูชัยยังอยู่ในวัยทำงาน ไม่ได้อยู่ในวัยเกษียณเหมือนประธานชุมชนทั้ง 2 เขต จึงไม่มีเวลาในการเข้าไปร่วมงานในศูนย์ชุมชนเท่าใดนัก จะเห็นได้ว่าการบริหารงานของศูนย์ชุมชนกลายเป็นหน้าที่รับผิดชอบของประธานศูนย์ชุมชนเพียงผู้เดียว รองประธานและคณะกรรมการที่ไม่ใช่ลูกทีมโดยตรงของประธานศูนย์ก็ไม่ได้เข้าร่วม

นอกจากเรื่องผลประโยชน์แล้ว การเข้าใช้สถานที่ภายในศูนย์ชุมชนเพื่อประกอบกิจกรรมของแต่ละเขตก็เป็นปัญหาเช่นกัน โดยปกติแล้วศูนย์ชุมชนจะเป็นพื้นที่สำหรับการทำกิจกรรมร่วมกันของทั้งสามเขตชุมชน แต่หากเป็นการทำกิจกรรมของแต่ละเขตจะแยกไปจัดกันต่างหาก โดย

เขต 1 จะมีศาลาประชาคม ส่วนเขต 2 ก็จะมีศาลาอเนกประสงค์ ขณะที่เขต 3 ไม่มีอาคารเฉพาะ มีเพียงพื้นที่โล่งและการจัดกิจกรรมแต่ละครั้งจะต้องกางเต็นท์กันเอง ประเด็นนี้เองยิ่งทำให้ประธานชุมชนเขต 3 รู้สึกน้อยใจที่ไม่มีสถานประกอบกิจการเป็นของตนเอง ซึ่งก่อนหน้านี้ประธานเขต 3 ชุดก่อนจะใช้พื้นที่ของศูนย์ชุมชนจัดงานเนื่องจากมีตำแหน่งประธานศูนย์ชุมชนพ่วงอยู่ด้วยทำให้สามารถดำเนินการได้โดยง่าย แต่มาในสมัยของนายปิติ ซึ่งเป็นแค่รองประธานศูนย์จึงไม่สามารถใช้พื้นที่ของศูนย์ชุมชนได้อย่างสะดวกใจ ทำให้นายปิติรู้สึกเหมือนโดนกลั่นแกล้งและไม่ได้รับความเป็นธรรม ส่งผลให้หมดกำลังใจและไม่อยากร่วมทำงานใดๆ ให้กับชุมชน ประกอบกับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานเขตในการทำกิจกรรมของชุมชน ซึ่งสนับสนุนเขตละ 2,000 บาท ต่อเดือน แต่ประธานชุมชน เขต 3 ก็ไม่สามารถเบิกมาใช้จ่ายได้เหมือนกับประธานชุมชนในเขตอื่น เนื่องจากไม่ได้ทำกิจกรรมที่ชัดเจนหรือถ้าทำก็มียอดค่าใช้จ่ายไม่ถึง 2,000 บาท ทำให้สำนักงานเขต ไม่อนุญาติให้เบิกเงินได้ ต่างจากประธานชุมชนเขต 1 และ 2 ที่มีการทำกิจกรรมรายเดือนตลอด ไม่ว่าจะเป็น การปลูกต้นไม้ การซื้อหลอดไฟมาเปลี่ยนให้กับไฟทางเดิน และการทำความสะอาดชุมชนจึงสามารถเบิกงบประมาณสนับสนุนมาใช้ได้ทุกเดือน

ด้วยเหตุนี้ประธานชุมชนเขต 3 จึงไม่มีงบประมาณมาใช้จ่ายในการทำกิจกรรมและหากต้องทำจริงๆ ก็มักจะต้องควักงบประมาณส่วนตัวออกมาใช้เสมอ ทำให้เขาไม่อยากทำกิจกรรมใดๆ โดยเฉพาะกิจกรรมที่ต้องเข้าเนื้อตัวเองส่งผลให้ลูกบ้านรู้สึกผิดหวัง มองภาพพจน์ของนายปิติว่าพึ่งไม่ได้ จึงหันไปหาประธานศูนย์ชุมชนแทน การกระทำดังกล่าวยิ่งทำให้ประธานชุมชนเขต 2 ซึ่งครองตำแหน่งประธานศูนย์ชุมชนเป็นที่รักของชาวบ้านและมีอำนาจในชุมชนเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านในเขต 3 นอกเหนือจากการได้รับความไว้วางใจจากลูกบ้านในเขต 2 ของตนเอง รวมทั้งหลังจากนายขจรเข้ามาดำรงตำแหน่งประธานศูนย์ชุมชน ได้ดำเนินการบริหารอย่างโปร่งใสด้วยการออกใบเสร็จค่าที่จอดรถให้กับผู้เข้ามาใช้บริการทุกคน มีการปิดประกาศรายรับ-รายจ่ายของศูนย์ชุมชนทุก 6 เดือน

ดังนั้น หากมองความสัมพันธ์ระหว่างคณะกรรมการชุมชนทั้ง 3 เขต ซึ่งวิเคราะห์ผ่านความร่วมมือในการบริหารงานของศูนย์ชุมชน พบว่า เป็นไปในทิศทางเดียวกับโครงสร้างอำนาจแบบหลากหลาย ตามแนวคิดของ Kent (1964 : 110) ที่ระบุว่าเป็นโครงสร้างสังคมที่แบ่งออกเป็นหลายกลุ่ม มีอิสระต่อกัน ไม่มีการผสมผสานหรือให้ความร่วมมือใดๆ และมีความขัดแย้งกันระหว่างกลุ่ม โดยคณะกรรมการบริหารศูนย์ชุมชน ซึ่งถือเป็นชนชั้นนำในชุมชน มีความขัดแย้งกันอย่างสูง ไม่มีการร่วมแรงร่วมใจดำเนินกิจกรรมใดๆ ของชุมชน จะเห็นได้ว่าประธานเขต 2 กลายเป็นผู้นำหลักของทั้งสามเขต โดยเขต 3 จะมีท่าทีที่แข็งกร้าวและไม่เข้าร่วมกิจกรรมส่วนรวมใดๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการประชุมคณะกรรมการศูนย์ชุมชน หรือการร่วมประชุมกับสำนักงานเขต ซึ่งจัดขึ้นเดือนละหนึ่งครั้ง ขณะที่เขต 1 จะมีความประนีประนอมมากกว่าเขต 3 โดยจะเข้า

ร่วมประชุมทุกครั้งแต่ก็จะมอบให้เซต 2 ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ และอาวุโสมากกว่าเป็นผู้ตัดสินใจ และดำเนินกิจกรรมตามต้องการ จึงสรุปได้ว่าความมีเอกภาพในกลุ่มผู้นำชุมชนหัวรถจักรตึกแดง อยู่ในระดับต่ำ

ปัจจัยที่กีดกันความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำในชุมชน เนื่องจากสาเหตุ 4 ประการ ได้แก่

1. ผลประโยชน์ที่ได้จากการเก็บค่าที่จอดรถในศูนย์ชุมชน
2. การเข้าใช้สถานที่ของศูนย์ชุมชนในการประกอบกิจกรรม
3. งบประมาณสนับสนุนในการทำกิจกรรมจากสำนักงานเขต โดยทั้งสามประเด็นนี้ ล้วนแล้วแต่มีเรื่องของความรู้สึกเข้ามาเกี่ยวข้องแทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะความรู้สึกเสียเปรียบ และไม่เป็นที่ยอมรับของบุคคลอื่น
4. บุคลิกลักษณะเฉพาะตัวของบุคคลก็มีผลต่อการได้มาซึ่งอำนาจเช่นกัน จะเห็นได้ว่า ประธานเซต 2 ใช้ความอาวุโส และประสบการณ์ในการบริหารงาน รวมทั้งการเป็นคนเก่าแก่ในพื้นที่เป็นฐานให้ตนเองสามารถเข้าบริหารงานในศูนย์ชุมชนได้อย่างสะดวก และจากการทำงานที่โปร่งใสทำให้ได้รับความไว้วางใจจากลูกบ้านและคณะกรรมการบริหาร รวมทั้งเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ในการมอบหมายให้เป็นตัวแทนในการเผยแพร่และดำเนินการกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน

5.2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน

การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน สามารถแบ่งออกเป็นสองลักษณะ ได้แก่ **ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนกับคนในชุมชน** และ **ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง** แต่ไม่สามารถแยกพิจารณาความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะได้เนื่องจากมีความเกี่ยวโยงกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยผู้นำในชุมชนเป็นตัวแปรสำคัญโดยเฉพาะด้านการประสานความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วย ดังนั้นการวิเคราะห์ในส่วนความสัมพันธ์ภายในชุมชนจึงต้องดูความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะร่วมกัน

5.2.2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนเซต 1

ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำกับคนในชุมชนนั้น พบว่ามีความสนิทสนมกันในสัดส่วนร้อยละ 57 หากพิจารณาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนทั้งสามเซต จะพบว่าคณะกรรมการชุมชนเซต 1 จะให้ความสำคัญกับการดูแลลูกบ้านของตนเองมากกว่าเซตอื่น เนื่องจากโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคณะกรรมการชุมชนกับลูกบ้านนั้นจะมีความช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันเองมากกว่าจะพึ่งพาหน่วยงานภาครัฐ หรือบุคคลภายนอกชุมชน สาเหตุเนื่องมาจากชุมชนเซต 1 เดิมเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่มีความร่วมมือร่วมใจกันในกิจกรรมสำคัญ เช่น การช่วยเหลือครอบครัวที่ได้รับความเดือดร้อน การจัดงานทำบุญประจำปีโดยไม่มีการแบ่งแยกคนรวยหรือคนจน ส่งผลให้ความ

สัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนมีลักษณะมีความใกล้ชิดกันจนถึงปัจจุบันแม้จะมีการปรับปรุงชุมชนแออัดโดยหน่วยงานภาครัฐแล้ว ความสัมพันธ์ก็ไม่ได้เปลี่ยนไปเนื่องจากชาวบ้านในเขต 1 ร้อยละ 69 ซึ่งคิดเป็นสัดส่วนมากกว่าครึ่งของจำนวนทั้งหมด มีบ้านเป็นของตนเองและได้อาศัยมาเป็นเวลานาน ไม่ใช่เป็นบ้านเช่าที่มีการโยกย้ายของชาวบ้านอยู่บ่อยๆ เหมือนเขตอื่นทำให้ความสัมพันธ์ของชาวบ้านมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน และคนในชุมชนมีความสนิทสนมกันร้อยละ 68

ก่อนหน้าที่จะมีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชน ภายในชุมชนเขต 1 มีผู้นำออกระบบอยู่ในความสัมพันธ์อยู่แล้วส่วนใหญ่จะเป็นข้าราชการตำรวจและทหารวัยเกษียณที่ชาวบ้านค่อนข้างเคารพและนับถือยำเกรง เนื่องจากอยู่ในชุมชนมานานและมีช่องทางในการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลและหน่วยงานภายนอก รวมทั้งสามารถช่วยเหลือทั้งด้านการเงินและคำปรึกษาให้กับชาวบ้านได้ตลอดและภายหลังก็จะได้รับตำแหน่งเป็นกรรมการชุมชนหลังจากมีการเลือกตั้งอย่างเป็นทางการแล้ว นอกจากนี้ความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านได้พัฒนามีรูปแบบที่เป็นทางการมากขึ้น มีการเรียกประชุมกรรมการชุมชนเพื่อปรึกษาหารือหาแนวทางการพัฒนาเขตของตนให้ดียิ่งขึ้น ความพร้อมใจในการทำงานของคณะกรรมการชุมชนมีอยู่ในระดับสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงระหว่างที่นายยุทธ (นามสมมติ) ประธานกรรมการคนเก่าและอดีตรัฐสภาเขตบางซื่อ เป็นคนใจกว้างขวาง ชอบช่วยเหลืองานชุมชน ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของการบริจาคทรัพย์สินหรือติดต่อสัมพันธ์ขอความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกเพื่อนำมาซึ่งการพัฒนาชุมชน ส่งผลให้ประธานชุมชน เป็นจุดศูนย์กลางที่กรรมการชุมชนและชาวบ้านทุกคนให้ความนับถือ ความรู้สึกดังกล่าวส่งผลมาจนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าทัศนคติต่อกิจกรรมการพัฒนาชุมชนนั้น ร้อยละ 20 มองว่าเป็นหน้าที่รับผิดชอบ ขณะที่ร้อยละ 10 แสดงความคิดเห็นว่าไม่ใช่หน้าที่รับผิดชอบ ร้อยละ 9 มองว่าเป็นหน้าที่ของภาครัฐ และมีเพียงร้อยละ 2 เท่านั้นที่มองว่าทำแล้วไม่ได้ประโยชน์อะไร ส่งผลให้การดำเนินงานของกรรมการชุมชนกับชาวบ้านมีการร่วมมือกันเป็นอย่างดี

นอกจากความสัมพันธ์ส่วนตัวแล้วยังพบว่าความสัมพันธ์ที่เกิดจากลักษณะของการดำเนินงานภายในชุมชนเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น โดยชาวบ้านในเขต 1 จะมีลักษณะความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมในชุมชนดีกว่าเขตอื่น ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพมั่นคง อาทิ ข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ และพนักงานบริษัทเอกชน โดยคิดเป็นร้อยละ 54 ทำให้สามารถแบ่งส่วนรายได้ของตนมาเป็นค่าใช้จ่ายในชุมชนได้ ซึ่งกระทำผ่านในรูปของการจ่ายค่าขยะรายเดือนๆ ละ 30 บาท สำหรับผู้มีบ้านพักเป็นของตนเอง และ 10 บาท สำหรับบ้านเช่า และหากบ้านใดบริจาคไฟแสงจันทร์ให้กับทางเดินภายในชุมชนก็จะได้รับส่วนลดในการจ่ายค่าขยะเหลือเพียง 10 – 15 บาท โดยรายได้ดังกล่าวหลังจากหักค่าค่างานในการชักลากขยะออกจากชุมชนแล้ว เงินส่วนที่เหลือจะนำเข้ากองกลางชุมชนเพื่อนำไปใช้ในการประกอบกิจกรรมร่วมกัน อาทิ งานปีใหม่ งานสงกรานต์ และงานวันเข้าพรรษา

ด้วยเหตุนี้ชุมชนจึงมีรายได้เข้ากองกลางทุกเดือนและหากกรณีจัดกิจกรรมแล้วเงินไม่พอ ผู้นำและคนในชุมชนก็จะร่วมกันบริจาคโดยไม่ต้องพึ่งพาเงินจากภาครัฐ หรือบุคคลภายนอกชุมชนเหมือนเขตอื่น สำหรับกิจกรรมเด่นของชุมชนเขต 1 ได้แก่

1. การสร้างเขื่อนเก็บน้ำขนาดย่อม ความยาว 190 เมตร สานต่อจากโครงการมียาชาวา ซึ่งยังไม่แล้วเสร็จ เพื่อใช้ดับเพลิงกรณีเกิดไฟไหม้ภายในชุมชนเนื่องจากทางเข้า-ออกที่เป็นถนนของเขต 1 มีเพียงทางเดียวเข้าได้เฉพาะรถจักรยานยนต์ และอยู่ห่างไกลจากถนนใหญ่มาก จึงมีการริเริ่มทำเขื่อนกักน้ำที่เชื่อมต่อกับคลองเปรมประชากรเข้ามายังร่องน้ำของชุมชน แต่ยังคงขาดงบประมาณและปัญหาการรื้อล้างพื้นที่ร่องน้ำของชาวบ้านบางราย ขณะนี้กำลังหาทางแก้ไขอยู่โดยอาศัยความช่วยเหลือจากสมาชิกสภาเขต (อดีตประธานชุมชนเขต 1) และผู้นำนอกระบบที่มีเส้นสายกับหน่วยงานราชการ

2. การกระจายเสียงตามสายเดือนละครั้งเพื่อแจกแจงค่าใช้จ่ายเงินกองกลางของชุมชน ปัญหาภายในชุมชน ความคับหน้าของการติดตามเรื่องราวที่ลูกบ้านร้องเรียน รวมถึงข่าวสารจากทางราชการ

อย่างไรก็ตาม แม้เขต 1 จะมีความสัมพันธ์กันค่อนข้างแนบแน่น แต่จากการสำรวจ พบว่า ความรู้สึกด้านการพัฒนาชุมชนเริ่มลดน้อยลง ส่วนใหญ่จะเข้าร่วมในกิจกรรมงานบุญมากกว่า โดยชาวบ้านจะเข้าร่วมทำกิจกรรมในงานบุญร้อยละ 63 ขณะที่การเข้าร่วมทำกิจกรรมในการพัฒนาจะมีเพียงร้อยละ 37 ต่างจากยุคแรกๆของชุมชนที่ชาวบ้านจะร่วมกันพัฒนาชุมชนในทุกเรื่องอย่างแข็งขัน ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการเข้ามาของหน่วยงานราชการ ไม่ว่าจะเป็นการเคหะแห่งชาติ สำนักงานเขตบางซื่อ และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในลักษณะของการเข้ามาดูแลและรับผิดชอบงานด้านพัฒนาชุมชน ทั้งด้านสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ ทำให้ชาวบ้านสบายขึ้น ไม่ต้องออกแรงเหมือนก่อน ระดับความร่วมมือจึงน้อยลงโดยมองว่าไม่ใช่หน้าที่ของพวกเขาอีกต่อไป คิดเป็นสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 80

จึงสรุปได้ว่าชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงแนวคิดในการพัฒนาไปจากเดิม โดยเน้นเป็นผู้รับมากกว่าผู้ให้ ขณะเดียวกันความสัมพันธ์กับผู้นำในชุมชนก็เริ่มเปลี่ยนไป จากเดิมที่ผู้นำในชุมชนจะเป็นศูนย์กลางของชาวบ้าน แต่ในปัจจุบันแนวความคิดดังกล่าวเริ่มแตกออกเป็น 2 ฝ่าย

โดยจากการสัมภาษณ์ กลุ่มชาวบ้านในชุมชนซึ่งมีอายุไม่เกิน 30 ปีถือเป็นคนวัยหนุ่มสาว เห็นว่าคณะกรรมการชุดปัจจุบัน (นายชูชัย) สามารถทำงานได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นคนรุ่นใหม่จึงทำให้การดำเนินกิจกรรมเพื่อชุมชนเป็นไปอย่างรวดเร็วโดยแสดงความพอใจกับการทำงานของคณะกรรมการชุดนี้ร้อยละ 52.9 ขณะที่อีกฝ่าย ซึ่งอยู่ในกลุ่มอายุมากกว่า 30 ปีเห็นว่าการทำงานไม่เป็น ไม่คลุกคลีกับชุมชนเหมือนประธานคนเก่า (นายยุทธ) และเป็นมือใหม่ในการพัฒนาไม่สามารถบริหารงบประมาณได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งไม่ทราบปัญหาภายในชุมชน แสดง

ความพอใจคณะกรรมการชุดนี้เพียงร้อยละ 29.9 เท่านั้นและจากความไม่พอใจของคนในชุมชน ส่งผลให้นายชูชัยไม่สามารถดึงความร่วมมือจากลูกบ้านทั้งหมดให้เข้ามาร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนเพื่อให้เกิดการพัฒนาได้ โดยชาวบ้านมองว่ามีฐานะเป็นเพียงผู้ประสานข้อมูลจากหน่วยงานราชการเท่านั้น ไม่ใช่ นักประสานงานชุมชน

ด้วยเหตุนี้จึงสรุปได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำในชุมชนกับคนในชุมชน เขต 1 จะเป็นลักษณะยึดติดตัวบุคคลเป็นสำคัญ โดยชาวบ้านจะจดจำบุคลิกลักษณะของบุคคล โดยเฉพาะผู้นำชุมชนที่สามารถสร้างประโยชน์ให้กับชุมชนไว้อย่างมากและจะเกิดการเปรียบเทียบ หากมีคนใหม่ขึ้นมาทำหน้าที่นั้นแทน หากไม่สามารถทำได้เทียบเท่ากับคนเก่าก็จะเกิดความไม่พอใจ และไม่อยากจะให้ความร่วมมือด้วย อาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำเก่าและชาวบ้าน เป็นความสัมพันธ์ที่แข็งแรงอย่างมาก เนื่องจากมีมายาวนานและด้วยความสมัครใจเป็นไปในแนวคิดเดียวกับ Eisenstadt and Roniger (1984 : 48-49) ที่ว่าความสัมพันธ์แบบใกล้ชิดในชุมชนดั้งเดิมเป็นตัวแปรสำคัญในการสร้างข้อผูกพันซึ่งกันและกันภายในชุมชน

อย่างไรก็ตาม ผู้นำนอกระบบ ซึ่งยังมีบทบาทอย่างมากในชุมชน ได้กลายมาเป็นตัวสานความสัมพันธ์ระหว่างประธานชุมชนและลูกบ้านในลักษณะเครือข่ายหลักของประธานชุมชน และด้วยเหตุที่เป็นคนเก่าแก่ของชุมชน ผู้นำนอกระบบเหล่านี้จะมีการเชื่อมความสัมพันธ์กับนักการเมืองโดยตรงและนำผลประโยชน์อย่างไม่เป็นทางการเข้ามาในชุมชนได้ อาทิ การเป็นหัวหน้าคะแนนให้กับนักการเมืองในการเลือกตั้งแต่ละครั้ง เป็นต้น

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเองก็เริ่มเปลี่ยนไป จากเดิมที่เป็นความสัมพันธ์ใกล้ชิดเกื้อกูลกัน เน้นจิตใจมากกว่าวัตถุ มีความรักในชุมชน แต่ความรู้สึกรับผิดชอบต่อชุมชนเริ่มลดน้อยลง เน้นวัตถุมากกว่าจิตใจ ประกอบกับชุมชนนี้เป็นชุมชนเก่าแก่มีลูกหลานเป็นคนรุ่นใหม่เกิดขึ้นมากมาย และจากความสัมพันธ์ที่ยึดตัวผู้นำในชุมชนเป็นหลักทำให้เกิดความเห็นที่แตกต่างกันขึ้นภายในชุมชน นั่นคือมีฝ่ายที่สนับสนุนและไม่เห็นด้วยกับการดำเนินงานของผู้นำในชุมชน ซึ่งลูกหลานรุ่นใหม่จะเห็นชอบกับคณะกรรมการชุดปัจจุบัน แต่คนเก่าแก่ในชุมชนจะไม่ชอบ เนื่องจากยึดติดกับประธานชุมชนคนเก่าที่มีบุคลิกลักษณะต่างจากประธานคนปัจจุบัน

สถานการณ์ที่เริ่มเปลี่ยนไป สอดคล้องกับแนวคิดของเจอร์มี เคมป์ (2539 : 244-246) ที่อธิบายไว้ว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่แท้จริงของชุมชนจะอยู่ช่วงกลางระหว่าง 2 ขั้ว นั่นคือขั้วความสัมพันธ์เชิงอำนาจโดยสิ้นเชิงและขั้วความสัมพันธ์แบบเครือญาติโดยขั้วความสัมพันธ์เชิงอำนาจจะเน้นวัตถุมากกว่าจิตใจ ขณะที่ขั้วสัมพันธ์แบบเครือญาติจะเน้นด้านจิตใจมากกว่าวัตถุ ซึ่งความสัมพันธ์ของชุมชน ณ ขณะนี้ เห็นได้ชัดว่ากำลังเข้าใกล้ขั้วอำนาจอย่างสุดโต่งและเชื่อว่ายิ่งเวลาผ่านไปนานมากขึ้นความสัมพันธ์แบบเครือญาติแฝงจะเริ่มน้อยลงทุกขณะ

5.2.2.2 ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเขต 2

ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำกับคนในชุมชนของเขต 2 มีความสนิทสนมกันร้อยละ 33 โดยผู้นำมีอิทธิพลต่อคนในชุมชนร้อยละ 88 เนื่องจากประธานชุมชนเขต 2 เป็นคนเก่าแก่และมีประสบการณ์ในการบริหารงานชุมชนมานานเพราะเป็นกรรมการชุมชนมาหลายสมัยรวมทั้งเป็นพนักงานการรถไฟแห่งประเทศไทยมาก่อน ทำให้มีช่องทางติดต่อสื่อสารกับหน่วยงานราชการได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันกรรมการชุมชนบางคน (นายกร) ก็ได้รับความชื่นชมจากชาวบ้านเช่นกัน ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากประธานชุมชนมีบ้านอยู่นอกชุมชนด้วยจึงไม่ค่อยได้อยู่ในชุมชนตลอดเวลา ทำให้นายกรเข้ามาดูแลงานชุมชนได้มากกว่า ประกอบกับเป็นคนดั้งเดิมของชุมชนอาศัยอยู่ในชุมชนมานาน เป็นที่รู้จักกว้างขวาง และเป็นคนชอบเข้าถึงบ้านลูกบ้านสอบถามทุกข์สุขปัญหาในชุมชน รวมทั้งเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขของชุมชน สามารถดูแลสุขภาพเบื้องต้นของชาวบ้านได้ โดยชาวบ้านสามารถเรียกใช้บริการได้ตลอด 24 ชั่วโมง จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความพอใจในการทำงานของนายกรมาก บางครั้งยังคิดว่านายกรเป็นประธานชุมชนเสียอีกส่งผลให้นายกรเป็นบุคคลหนึ่งที่มีอิทธิพลกับชาวบ้านทั้งในฐานะผู้ให้คำปรึกษา ประสานความช่วยเหลือ แก้ปัญหาชุมชน เป็นผู้ประสานข้อมูลให้กับชาวบ้านได้เป็นอย่างดี

ทั้งนี้ชุมชนเขต 2 ค่อนข้างมีอิทธิพลมากที่สุดในการชุมชนทั้ง 3 เขต เนื่องจากประธานเขต 2 ดำรงตำแหน่งประธานศูนย์ชุมชนด้วย โดยชาวบ้านทั้งเขต 2 และ 3 ซึ่งมีพื้นที่ติดกันมักจะวิ่งมาขอความช่วยเหลือประธานศูนย์ชุมชน ด้านหน่วยงานราชการและบุคคลภายนอกเวลาจะเข้ามาติดต่อกับชุมชนก็จะติดต่อผ่านทางประธานศูนย์ชุมชนทำให้ลูกบ้านมองว่าประธานเขต 2 มีความสามารถในการเป็นตัวแทนนำผลประโยชน์มาให้ชุมชนได้ จะเห็นได้จากเวลามีปัญหาชาวบ้านในชุมชนจะเข้าไปขอความช่วยเหลือผู้นำชุมชน จากการสำรวจพบว่ามีจำนวนร้อยละ 24 มีสัดส่วนสูงกว่าเขต 1 ซึ่งมีเพียงร้อยละ 10 เท่านั้น นอกจากนี้ศูนย์ชุมชนยังเป็นศูนย์รวมกิจกรรมที่สามารถช่วยเหลือและเป็นประโยชน์ให้กับชุมชนได้ในระดับหนึ่ง ได้แก่ ศูนย์เด็กก่อนวัยเรียน ให้บริการรับเลี้ยงเด็กวัย 3-6 ปีให้กับผู้ปกครองที่ต้องไปทำงานในเวลากลางวัน และศูนย์สุขภาพชุมชน สถานพยาบาลเบื้องต้นให้กับคนในชุมชน รวมทั้งศูนย์ชมรมผู้สูงอายุสำหรับผู้สูงอายุในชุมชนได้มาพบปะสังสรรค์กันและมีการทำกิจกรรมร่วมกันผ่อนคลายความเครียด

แต่หากแยกกิจกรรมของเขต 2 ออกจากศูนย์ชุมชน จะพบว่ามีกิจกรรมเด่นในชุมชน ได้แก่ การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนห้วงจักรติกแดง เมื่อปี พ.ศ. 2541 เพื่อช่วยเหลือสมาชิกหากมีความเดือดร้อนต้องการใช้เงินด่วนในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 1 ต่อเดือน ปัจจุบันมีสมาชิก 100 คน ซึ่งแต่ละคนผ่านการคัดเลือกค่อนข้างเข้มงวด เนื่องจากหากเปิดโอกาสให้ทุกคนเข้าร่วมได้อาจไม่สามารถควบคุมการส่งจ่ายเงินคืนได้ และชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ติดการพนัน รวมทั้งติด

นิสัยเป็นผู้รับมากกว่าผู้ให้ นอกจากนี้ยังมีการแจ้งข่าวสารผ่านเสียงตามสายทุกวันอาทิตย์เพื่อกระจายความเป็นไปทั้งภายในและภายนอกชุมชนให้ลูกบ้านได้รับทราบ

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันนั้น จากการสำรวจพบว่ามีความสัมพันธ์สมกันร้อยละ 40 โดยหากพิจารณาจำนวนคนนอกถิ่นที่เข้ามาเช่าอาศัยชั่วคราวหรือถาวร จะเห็นได้ว่ามีสัดส่วนร้อยละ 70 ขณะที่ที่มีที่ดินและบ้านเป็นของตัวเองเพียงร้อยละ 23 ซึ่งต่างจากเขต 1 ที่คนในชุมชนจะเป็นคนในพื้นที่ดั้งเดิมมากกว่าคนนอกโดยมีสัดส่วนการถือครองที่ดินมากถึงร้อยละ 69 ทำให้ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนต่างกัน โดยก่อนหน้าที่จะมีการจัดตั้งชุมชนขึ้นมาอย่างเป็นทางการนั้นพื้นที่ในบริเวณเขต 2 เป็นที่ดินของเอกชนเปิดให้ชาวบ้านไม่กักรายเช่าทำสวน แต่หลังจากเกิดไฟไหม้ในบริเวณพื้นที่รอบๆ เขต 2 เมื่อปี พ.ศ. 2517 ชาวบ้านจึงเริ่มย้ายเข้ามาจับจองพื้นที่กัน และภายหลังการเคหะแห่งชาติได้เข้ามาจัดระเบียบชุมชนใหม่ เมื่อปี พ.ศ.2524

ดังนั้น คนในชุมชนที่ไม่ใช่คนในพื้นที่ดั้งเดิมจึงมีความผูกพันกับชุมชนน้อย ส่งผลให้เกิดความรู้สึกต่างคนต่างอยู่ และมักจะเป็นผู้รับผลประโยชน์แต่เพียงผู้เดียวเนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ในเขต 2 มีการศึกษาไม่สูงนักจบการศึกษาระดับประถมศึกษาร้อยละ 62 และประกอบอาชีพที่ไม่มีความมั่นคง เช่น รับจ้างทั่วไป ร้อยละ 64 จึงมักจะขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐ และผู้นำในชุมชนมากกว่าจะเป็นผู้ออกแรงร่วมทำกิจกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน โดยชาวบ้านในเขต 2 มีทัศนคติต่อการทำกิจกรรมว่าไม่ใช่หน้าที่ของตนถึงร้อยละ 49 ขณะที่มองว่าเป็นหน้าที่รับผิดชอบของตนเพียงร้อยละ 5 เท่านั้น ซึ่งจะสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนว่าเวลาที่หน่วยงานราชการ หรือภาคเอกชน นำของมาแจกในวาระพิเศษต่างๆ จะมีลูกบ้านออกมาร่วมรับของแจกกันเป็นจำนวนมาก ขณะที่หากเรียกร้องให้มีการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนร่วมกัน เช่น ทำความสะอาด มักจะไม่ได้ได้รับความร่วมมือเนื่องจากเห็นว่าไม่ได้ประโยชน์อย่างที่ต้องการ

นอกจากนี้ พื้นที่เขต 2 ยังมีปัญหาด้านยาเสพติด โดยเฉพาะยาบ้าแพร่ระบาดอย่างหนัก เนื่องจากมีกลุ่มอิทธิพลภายในชุมชน เช่น นักเลง กลุ่มค้ายาขายย่อย และกลุ่มอิทธิพลภายนอกชุมชน เช่น ข้าราชการตำรวจในพื้นที่สนับสนุนให้มีการค้ายาในชุมชนทั้งเวลากลางวันและกลางคืน ส่งผลให้เกิดปัญหาคนในชุมชนติดยาเสพติดและเกิดคดีจี้ปล้น ฆาตกรรมบ้านเรือนชิงทรัพย์อยู่บ่อยๆ นอกจากกลุ่มอิทธิพลยาเสพติดแล้วยังมีผู้มีอิทธิพลกับชุมชนในด้านลอบอีกกลุ่ม ซึ่งจะเข้ามามีส่วนครอบงำชาวบ้านในลักษณะของการหาประโยชน์จากชาวบ้าน ได้แก่ นายทุนผู้ให้เงินกู้ โดยกลุ่มชาวบ้านที่อยู่ใต้อิทธิพลของคนกลุ่มนี้ มักเป็นผู้มีฐานะยากจนและมีการศึกษาน้อย

ปัญหาดังกล่าวยิ่งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านยิ่งห่างเหินกันออกไป มีลักษณะต่างคนต่างอยู่มากขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน ก็คือกรณีที่มีการทะเลาะทำร้ายร่างกายกันระหว่างผู้ค้าและผู้ซื้อขายยาในบริเวณชุมชน แม้แต่ในสถานที่สาธารณะคนในชุมชนที่ไม่เกี่ยวข้อง

ห้องจะไม่สนใจว่ามีอะไรเกิดขึ้นยังคงปฏิบัติภารกิจของตนตามปกติ แม้ผู้ถูกทำร้ายจะร้องขอความช่วยเหลือเพียงใดก็ตาม

ขณะที่ประธานชุมชนก็แสดงท่าทีอย่างเปิดเผยว่าไม่สามารถแก้ปัญหานี้ได้และจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกลุ่มคนพวกนี้ โดยบอกว่าไม่อยากมีปัญหาเกี่ยวกับทางการเนื่องจากเกรงกลัวอิทธิพล ทำให้ปัญหายาเสพติดเพิ่มจำนวนขึ้นจนบางโรงเรียนไม่ยอมรับเด็กในชุมชนเข้าเรียนเพราะเกรงว่าจะเกิดปัญหาตามมา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้มีอิทธิพลภายนอกชุมชนที่มีส่วนได้เสียกับยาเสพติดในชุมชน เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดการแยกกลุ่มคนภายในชุมชนออกจากกัน

ลักษณะความสัมพันธ์ของคนในเขต 2 อาจใช้แนวคิดของ Eisenstadt and Roniger (1984) สรุปได้ว่าเป็นความสัมพันธ์แบบหาผลประโยชน์เฉพาะเจาะจงมากกว่าผลประโยชน์ร่วมแบบกลุ่ม วัตถุประสงค์ที่ผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์คงความสัมพันธ์ต่อกันไว้ ได้แก่ การแสวงหาผลประโยชน์ของแต่ละคน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ **ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน แบ่งออกเป็นลักษณะปัจเจกบุคคล ไม่มีการปฏิสัมพันธ์กันแต่อย่างใด โดยแต่ละคนไม่มีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นใกล้ชิด จะต่างคนต่างอยู่มากกว่าจะให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และจะยึดติดที่ตัวผู้นำในชุมชนมากกว่าช่วยเหลือกันเอง** โดยผู้นำที่ชาวบ้านจะขอความช่วยเหลือนั้น แบ่งออกได้สองลักษณะ ได้แก่ ผู้ที่มีอิทธิพลนอกระบบ ได้แก่ นายทุนเงินกู้ และผู้นำอย่างเป็นทางการ คือ ประธานชุมชน ซึ่งไม่สามารถแก้ปัญหาเร่งด่วนให้กับชาวบ้านได้ เช่นกรณีไม่มีค่าเล่าเรียนของบุตรหรือไม่มีเงินซื้อข้าวสารอาหารแห้ง

อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังมองว่าประธานชุมชนสามารถนำมาซึ่งประโยชน์ให้กับชุมชนได้จึงได้มอบอำนาจการเป็นตัวแทนอย่างเต็มที่ให้กับหัวหน้าชุมชน ลักษณะความสัมพันธ์จึงมีลักษณะแนวตั้งอย่างเห็นได้ชัด คือมีผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ ไม่มีการตัดสินใจใดๆ ในกลุ่มลูกบ้าน ทุกเรื่องจะขึ้นตรงกับหัวหน้าชุมชนจะเห็นได้จากการสำรวจความคิดเห็นของชาวบ้านต่อการทำกิจกรรมในชุมชน พบว่ามีเพียงร้อยละ 16 ที่เคยแสดงความคิดเห็นในการทำกิจกรรมชุมชน และเข้าร่วมทำกิจกรรมในชุมชนเพียงร้อยละ 33 ขณะการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจอยู่ที่ระดับร้อยละ 12.2 เท่านั้น

5.2.2.3 ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเขต 3

จากการสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับคนในชุมชน พบว่ามีความสนิทชิดเชื้อกันร้อยละ 17 ขณะที่อำนาจการตัดสินใจจะมอบหมายให้ผู้นำชุมชนมากถึงร้อยละ 93 ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนจะมีความสนิทสนมกันร้อยละ 49 อาจอธิบายสาเหตุที่ความสัมพันธ์ของคนในเขตนี้ที่มีความสนิทสนมกลมเกลียวน้อยกว่าเขตอื่น เนื่องจากสภาพโดยทั่วไปของคนในชุมชนส่วนใหญ่จะไม่มีบ้านเป็นของตนเองและเป็นคนต่างถิ่นที่เข้ามาเช่าที่พักอาศัยเท่านั้น มีเพียงร้อยละ 44 เท่านั้นที่มีบ้านพักอาศัยเป็นของตนเองมีลักษณะเหมือนกับคนในพื้นที่เขต 2

เนื่องจากมีการย้ายถิ่นเข้ามาเช่นเดียวกันประกอบกับประธานชุมชนเขต 3 ไม่สามารถเป็นที่พึ่งพิงของชาวบ้านได้ สาเหตุสำคัญมาจากความขัดแย้งระหว่างประธานชุมชนคนเก่าและคนใหม่แบ่งพวกกันเป็นฝักฝ่าย ไม่คำนึงถึงการพัฒนาชุมชนในเขต 3 โดยจากการสัมภาษณ์ พบว่า ชาวบ้านบางส่วนเห็นว่าประธานชุมชนคนเก่า ซึ่งมีลักษณะนายทุนมากกว่านักพัฒนา ขัดขวางการทำงานของคณะกรรมการชุมชนชุดใหม่ทำให้ไม่มีผลงานที่เด่นชัด ขณะที่บางส่วนมองว่าประธานชุมชนคนใหม่เข้ามาสู่ตำแหน่งตัวแทนชุมชนเพื่อเข้าไปตักตวงผลประโยชน์แทนชุดเก่าและไม่ได้ตั้งใจทำงานเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างจริงจัง และจากทัศนคติส่วนตัวของประธานชุมชนเองที่มองว่าตัวเองโดนกลั่นแกล้งและไม่เป็นที่ยอมรับของชุมชนทำให้ไม่มีกำลังใจสร้างประโยชน์ให้กับชุมชน แม้แต่เสียงตามสาย ช่องทางการเชื่อมความสัมพันธ์อีกทางระหว่างผู้นำกับลูกบ้านก็ไม่มีการนำมาใช้งานแต่อย่างใด

นอกจากนี้ ชาวบ้านที่พักอาศัยอยู่บริเวณริมคลองเปรมประชากรและด้านในของชุมชน มักไม่ได้รับการดูแลแจ้งข่าวสารทั่วถึง หัวหน้าชุมชนไม่เดินหาลูกบ้าน ไม่มีการติดประกาศข่าวสาร ทำให้ผู้สูงอายุบางคนเสียสิทธิในการได้รับเงินช่วยเหลือจากกรมประชาสงเคราะห์ ดังนั้นลูกบ้านในเขต 3 จึงหันไปหาประธานชุมชนเขต 2 แทนเนื่องจากมองว่าสามารถช่วยเหลือตนเองได้ และหากสามารถรับทราบข่าวสารความเป็นไปทั้งภายในและภายนอกชุมชนได้ดีกว่ายึดติดกับประธานเขต 3 ที่สำคัญพื้นที่ระหว่างเขต 2 และ 3 อยู่ติดกัน การเดินทางเข้าไปใช้บริการจากศูนย์ชุมชนหรือพบกับประธานชุมชนในเขต 2 จึงไม่ใช่เรื่องยาก นอกจากประธานเขต 2 แล้วยังมีกลุ่มบุคคลที่ชาวบ้านมักจะหันไปขอความช่วยเหลือ นั่นคือนายทุนเงินกู้ ซึ่งเป็นผู้มีอิทธิพลนอกระบบที่หันมาหาประโยชน์กับชาวบ้านที่มีระดับรายได้น้อยและการศึกษาต่ำ โดยกลุ่มนายทุนนี้จะสามารถแก้ปัญหาเร่งด่วนให้กับชาวบ้านได้ในกรณีขาดแคลนเงินสำหรับใช้จ่ายภายในบ้าน จากการสำรวจพบว่าชาวบ้านในเขต 3 กู้เงินจากบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ญาติของตนมากถึงร้อยละ 35 ขณะที่กู้ยืมบิดามารดาหรือญาติพี่น้อง ร้อยละ 27 และจากประเด็นปัญหาดังกล่าวทำให้ประธานคนเก่าเริ่มตั้งคณะทำงานขึ้นมาใหม่อีกครั้ง เพื่อรอสวมตำแหน่งแทน ทันทีที่ชุดปัจจุบันหมดวาระลง

สำหรับประชากรส่วนใหญ่ในเขต 3 นั้นมีระดับการศึกษาไม่สูงนักโดยจบการศึกษาระดับประถมศึกษาร้อยละ 42 ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 24 มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช. ร้อยละ 18 ขณะที่ระดับปริญญาตรีมีเพียงร้อยละ 8 ด้านการประกอบอาชีพส่วนใหญ่จะไม่มีความมั่นคง เช่น รับจ้างทั่วไป ร้อยละ 45 และส่วนใหญ่เป็นผู้เช่าบ้านพักอาศัยไม่ใช่คนในพื้นที่ดั้งเดิมจึงมีความผูกพันกับชุมชนน้อยส่งผลให้เกิดความรู้สึกต่างคนต่างอยู่และมักจะเป็นผู้รับผลประโยชน์แต่เพียงผู้เดียว จึงมักจะรอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐและผู้นำในชุมชน มีลักษณะเช่นเดียวกับเขต 2 คือ เวลาที่หน่วยงานราชการหรือภาคเอกชนนำของมาแจกในวาระพิเศษต่างๆ จะมีลูกบ้านออกมาาร่วมรับของแจกกันเป็นจำนวนมาก ขณะที่หากเรียกร้องให้มีการทำ

กิจกรรมพัฒนาชุมชนร่วมกันจะไม่ได้ได้รับความร่วมมือ จะเห็นได้จากการสำรวจพบว่า ร้อยละ 64 เห็นว่ากิจกรรมพัฒนาชุมชนไม่ใช่หน้าที่

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเขต 3 จึงอาจใช้แนวคิดของ Eisenstadt and Roniger (1984) สรุปได้ว่า เป็นความสัมพันธ์แบบผลประโยชน์เฉพาะเจาะจง มากกว่าผลประโยชน์ร่วมแบบกลุ่ม วัตถุประสงค์ที่ผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์คงความสัมพันธ์ต่อกันไว้ ได้แก่ การแสวงหาผลประโยชน์ของแต่ละคน มีลักษณะพึ่งพิงผู้นำสูง เช่นเดียวกับคนในเขต 2 ที่มีความสัมพันธ์ในแนวตั้ง คือ มีผู้ให้กับผู้รับอย่างชัดเจน แต่ระดับความต้องการผลประโยชน์ในเขต 3 นี้ จะมีมากกว่าเขตอื่นๆ เนื่องจากไม่มีผู้นำในชุมชนที่สามารถสนองความต้องการของคนในชุมชนได้ จึงต้องพยายามหันไปหาช่องทางอื่นเพื่อให้ได้ผลประโยชน์ที่ตนต้องการและความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนก็ไม่เข้มแข็ง ต่างคนต่างอยู่ ทำให้ไม่มีการรวมพลังกันสนับสนุนผู้นำที่จะเป็นตัวแทนที่ดีในชุมชนได้ ไม่มีความเข้มแข็งภายในชุมชน และเป็นที่แน่ชัดแล้วว่าหากคณะกรรมการชุดนี้หมดวาระลง ประธานคนเก่าจะกลับมาดำรงตำแหน่งในชุมชนอีกครั้ง ซึ่งแน่นอนว่าโครงสร้างความสัมพันธ์จะไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมจึงเป็นชุมชนที่ค่อนข้างน่าเป็นห่วงมากที่สุด

ตารางที่ 5.1 แสดงการเปรียบเทียบระดับการศึกษาใน 3 เขตชุมชน

เขต	ประถม (ร้อยละ)	มัธยม/ปวช. (ร้อยละ)	อนุปริญญา/ ปวส. (ร้อยละ)	ปริญญาตรี (ร้อยละ)
1	26	47	7	20
2	41	43	2	14
3	45	41	3	11
รวม	37.3	43.6	4.0	15.0

ที่มา : สำรวจในปี พ.ศ. 2545

ตารางที่ 5.2 แสดงการเปรียบเทียบการจัดการกับปัญหาของชุมชน

เขต	จัดการด้วยตนเอง (ร้อยละ)	แจ้งผู้นำชุมชน (ร้อยละ)	แจ้งหน่วยงาน ราชการ (ร้อยละ)	อื่นๆ (ร้อยละ)
1	71	10	16	3
2	50	24	19	7
3	15	40	32	13

ที่มา : สำรวจในปี พ.ศ. 2545

หากเปรียบเทียบระบบความสัมพันธ์ของทั้ง 3 เขต พบว่าเขต 1 เป็นชุมชนที่มีปัญหาน้อยที่สุด เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นคนพื้นที่มีบ้านและที่ดินเป็นของตัวเอง รวมทั้งสัดส่วนของระดับการศึกษา และรายได้ก็สูงกว่าเขตอื่นๆ นอกจากนี้เขต 1 ยังไม่ยึดติดตัวผู้นำมากเกินไป เห็นได้จากเวลาเดือดร้อนมักจะแก้ปัญหาเอง แสดงให้เห็นว่ามีความพึงพอใจตัวเองอยู่ในระดับสูงเมื่อเทียบกับอีก 2 เขต

สำหรับชุมชนที่น่าจะเป็นชุมชนที่อ่อนแอที่สุดเห็นจะเป็นเขต 3 ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการขาดผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่สามารถเป็นตัวแทนของคนในชุมชนได้ ตลอดจนการไม่มีสิทธิ์ในที่อยู่อาศัย รายได้อยู่ในระดับต่ำ ทำให้ไม่มีการรวมกลุ่มกันภายในชุมชน ต่างคนต่างอยู่สนใจแต่เรื่องของตัวเอง

ขณะที่เขต 2 แม้ประธานชุมชนจะเข้มแข็งที่สุดแต่ปัญหาเสียดังกล่าวแพร่ระบาดมากภายในชุมชนก็ทำให้เป็นเขตที่น่าเป็นห่วงเช่นกัน เนื่องจากผู้นำชุมชนประกาศตัวไม่ยุ่งเกี่ยวกับกลุ่มอิทธิพล ซึ่งอาจส่งผลร้ายแรงในระยะยาวได้ กระนั้นประธานเขต 2 ก็ถือได้ว่าเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชนทั้ง 3 เขต เนื่องจากการมีฐานะเป็นประธานศูนย์ชุมชนประกอบด้วยบุคคลลักษณะเฉพาะตัว ไม่ว่าจะเป็นความอาวุโส เป็นคนกว้างขวาง และมีระดับการศึกษาสูง ซึ่งจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนพบว่าทุกคนรู้จักนายจร ประธานชุมชนเขต 2 เป็นอย่างดี

5.2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายนอกกับผู้นำชุมชน

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายนอกและผู้นำในชุมชนนั้น เป็นผลมาจากโครงสร้างอำนาจถูกกำหนดจากภายนอกชุมชน ดังที่มิลเลอร์มองโครงสร้างอำนาจชุมชนว่าเป็นแบบแผนของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ หลายๆ ส่วนในชุมชน คือโครงสร้างอำนาจของสถาบันของสังคม หรือสถาบันราชการ โครงสร้างอำนาจของสถาบันในท้องถิ่นหรือชุมชน องค์การหรือสมาคม หรือกลุ่มในชุมชน ซึ่งมีอำนาจในการต่อรองจะมีบทบาทมากในการใช้อิทธิพลครอบงำโครงสร้างอำนาจชุมชน โดยความสัมพันธ์กับภายนอกนี้จะทำให้ความสัมพันธ์ภายในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป และมีผลต่อโครงสร้างอำนาจในชุมชนโดยตรง

ชุมชนแห่งนี้มีลักษณะของการเป็นอำนาจนิยมค่อนข้างสูง เห็นได้จากชนชั้นนำมีอิทธิพลต่อคนในชุมชนมากถึงร้อยละ 79.4 เนื่องจากทัศนคติของคนในชุมชนที่จะให้ความไว้วางใจต่อผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า ทั้งด้านฐานะ สถานภาพทางสังคมและอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย โดยเชื่อว่าชนชั้นนำในชุมชนจะเป็นตัวกลางที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับผู้ที่มีอำนาจภายนอกชุมชนเพื่อให้ความต้องการของคนในชุมชนบรรลุผลได้ ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำกับบุคคลภายนอกที่มีอำนาจต่อการคงอยู่ของชุมชนในลักษณะช่วยเหลือและแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยอาจแบ่งกลุ่มบุคคลภายนอกที่เข้ามามีส่วนร่วมสัมพันธ์กับชุมชนได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มนักการเมือง แบ่งออกเป็นระดับท้องถิ่น ได้แก่ สมาชิกสภาเขตบางซื่อ (ส.ช.) สมาชิกสภากรุงเทพมหานคร (ส.ก.) ในพื้นที่เขตบางซื่อ และนักการเมืองระดับชาติ ได้แก่ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) และสมาชิกวุฒิสภา (ส.ว.) โดยภายในชุมชนแห่งนี้ จะแบ่งฝ่ายการเมืองที่มีอิทธิพลต่อชาวบ้านออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มนักการเมืองดั้งเดิม และกลุ่มนักการเมืองหน้าใหม่ที่ผันตัวเองจากผู้มีอิทธิพลในพื้นที่หรือเคยเป็นผู้นำในชุมชนมาก่อนที่จะก้าวขึ้นมาเป็นผู้แทนโดยถูกต้องตามกฎหมาย

รูปแบบของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ของกลุ่มนักการเมืองดั้งเดิม จะเป็นการแลกตำแหน่งทางการเมืองกับคะแนนเสียงในชุมชน โดยจะกระทำผ่านผู้นำชุมชนทั้งในระบบและนอกระบบเนื่องจากมีความผูกพันกันมานาน ทำให้ไม่ใช่เรื่องยากหากต้องการเข้าถึงชาวบ้าน ก่อนหน้านั้นพรรคการเมืองจะเป็นผู้แปรงบมาพัฒนาชุมชน อาทิ การช่วยเหลือด้านการมีเลขที่บ้านถาวร การติดต่อหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบให้มาจัดการเรื่องระบบไฟฟ้า และประปาภายในชุมชน แต่ขณะนี้สถานการณ์เริ่มเปลี่ยนไป เนื่องจากชุมชนแห่งนี้ได้รับการปรับปรุงจนมีสาธารณูปการ และสาธารณูปโภคพร้อมอยู่แล้ว และไม่มีปัญหาเรื่องทะเบียนบ้าน เหมือนยุคแรกๆ ทำให้ความต้องการของคนในชุมชนไม่เหมือนเดิม สิ่งที่ต้องการที่สุดในขณะนี้ คือปัญหาเรื่องปากท้อง ทำให้ความพวักเขาหันไปหาผู้ที่สามารถช่วยเหลือพวกเขาได้จริง มากกว่ายึดความนิยมแบบเก่าๆ ของคนรุ่นเก่าในชุมชน

ขณะที่กลุ่มนักการเมืองหน้าใหม่ก็จะมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยทางตรงจะเป็นการแจกสิ่งของ เช่น ข้าวสาร แว่นตา เครื่องใช้ต่างๆ เลี้ยงอาหารในวาระพิเศษต่างๆ เช่น วันปีใหม่ วันเด็ก วันเกิดของตนเองและบุตรด้วยการประสานงานผ่านทางผู้นำชุมชน สำหรับการแลกเปลี่ยนทางอ้อมนั้นจะเป็นลักษณะการเป็นผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ หากมีเรื่องเดือดร้อนให้แจ้งขอความช่วยเหลือได้ตลอดเวลา ไม่ว่าจะปัญหาเล็กหรือใหญ่จะส่งคนมาช่วยจัดการให้ในทันทีและผลตอบแทนที่ได้รับจากชุมชน ก็คือ ตำแหน่งทางการเมือง ชื่อเสียงเกียรติยศ และความนับหน้าถือตาในสังคม รวมถึงการล้างภาพพจน์เดิมที่ไม่ค่อยดี ออกไปได้อีกด้วย

นอกจากนี้คนในชุมชนยังถือว่านักการเมืองกลุ่มนี้เป็นตัวแทนที่แท้จริงของชุมชน เนื่องจากเป็นคนในชุมชนเองส่งผลให้ชาวบ้านมั่นใจว่าคนในพื้นที่จะสามารถสนองตอบความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้านได้เร็วกว่านักการเมืองท้องถิ่นรายอื่นที่ไม่ใช่คนในชุมชน รวมทั้งทำให้มีช่องทางสร้างสายสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการและเอกชนภายนอกชุมชนได้ดีกว่าผู้นำอื่นในชุมชนที่ไม่มีอำนาจอย่างถูกต้องตามกฎหมายรับรอง โดยชาวบ้านจะห่มเสี่ยงสนับสนุนเพื่อแลกกับความมั่นคงทางด้านจิตใจและกายภาพของชุมชน เพราะเชื่อว่าหากมีปัญหาเกิดขึ้น ส.ช. ในชุมชน

จะสามารถประสานงานได้ดีกว่าผู้อื่น ขณะที่ตัวแทนจะได้รับตำแหน่งทางการเมืองเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนซึ่งทำให้สามารถเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรทางการเมืองได้ตามต้องการ

2. กลุ่มอิทธิพลภายในพื้นที่ อาทิ ข้าราชการตำรวจ/ทหาร (นอกแถว) นายทุนเงินกู้และเอเยนต์ค้ายาบ้า โดยกลุ่มคนพวกนี้จะเข้ามาแทรกช่องว่างความสัมพันธ์ที่มีอยู่ภายในชุมชนในลักษณะหาผลประโยชน์จากชาวบ้านที่เดือดร้อนด้วยการใช้อำนาจข่มขู่ คุกคามและใช้คำสั่งให้ผู้ด้อยกว่าทำตามในสิ่งที่ตนต้องการ

ลักษณะของการแลกเปลี่ยน ส่วนใหญ่จะเน้นในเรื่องเศรษฐกิจของคนในชุมชนเป็นสำคัญโดยจะให้ผลตอบแทนในรูปของตัวเงินและยาเสพติดเป็นของแลกเปลี่ยนกับการเข้าเป็นผู้มีอิทธิพลในชุมชนเพื่อที่จะสามารถขยายช่องทางในการทำมาหากินในทางทุจริตได้ดีขึ้น แม้ชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่ชอบกลุ่มคนประเภทนี้ แต่ก็ไม่มีใครต่อต้านหรือคัดค้านการกระทำเนื่องจากกลัวโดนทำร้าย ทำให้กลุ่มอิทธิพลนี้ สามารถดำรงอยู่ได้ อาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชนของกลุ่มอิทธิพล จะมีส่วนร่วมเฉพาะกลุ่มคนที่มีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น

3. หน่วยงานภาครัฐ ประกอบด้วยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโดยตรง ได้แก่ สำนักงานเขตบางซื่อ การเคหะแห่งชาติ กรมประชาสงเคราะห์และหน่วยงานด้านสาธารณสุข โดยหน่วยงานทั้งหมด ส่วนใหญ่จะปฏิบัติตามโครงการและนโยบายของรัฐบาล กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือทำไปตามหน้าที่ด้วยการสนับสนุนงบประมาณในการพัฒนาชุมชน ฝึกอบรมอาชีพ จัดหน่วยแพทย์เคลื่อนที่มาดูแลสุขภาพคนในชุมชน แต่โดยรวมแล้วมีแต่การสนองนโยบายไม่มีการประเมินผลว่าประสบผลมากน้อยเพียงใด ทำไปตามหน้าที่เท่านั้น

ลักษณะของการแลกเปลี่ยน หน่วยงานภาครัฐจะติดต่อประสานงานผ่านทางคณะกรรมการชุมชนโดยตรง เนื่องจากมีการกำหนดหน้าที่ที่ชัดเจนของคณะกรรมการชุมชนในระเบียบกรุงเทพมหานคร ว่าด้วยกรรมการชุมชน พ.ศ. 2534 อยู่แล้วว่า มีหน้าที่ “ประสานงานและดำเนินงานร่วมกับหน่วยงานราชการ องค์กร และหน่วยงานเอกชนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในอันที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ของประชาชนในชุมชนมาทำให้เกิดประโยชน์สูงสุด” ส่วนใหญ่จะเป็นการแลกเปลี่ยนทรัพยากรกันอย่างเป็นทางการ มีนโยบายและงบประมาณในการพัฒนาที่ชัดเจน โดยคณะกรรมการชุมชนจะมีลักษณะเป็นเครือข่ายและผู้ประกาศข่าวสารให้กับภาครัฐมากกว่าจะเป็นผู้นำในการนำเสนอโครงการพัฒนาผ่านหน่วยงานราชการ

5.3 วิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์โดยรวมของชุมชน

ความสัมพันธ์ในชุมชนหัวรถจักรตึกแดงยังคงมีความสัมพันธ์ในลักษณะดั้งเดิมค่อนข้างสูงเนื่องจากเป็นชุมชนที่ตั้งมานาน นั่นคือมีรากฐานความสัมพันธ์เป็นความสัมพันธ์แบบคนใกล้ชิดเกื้อกูลซึ่งกันและกันมาจากอดีต แต่ด้วยลักษณะของสังคมแบบใหม่ที่เน้นการแลกเปลี่ยนใน

เศรษฐกิจแบบตลาดก็ได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในชุมชนเช่นเดียวกันจึงอาจแยกลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชนได้ 2 ลักษณะ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่มีลักษณะแบบดั้งเดิม คือ เน้นด้านจิตใจมากกว่าวัตถุโดยมากจะยังคงมีอยู่ในกลุ่มผู้สูงอายุและคนเก่าแก่ของชุมชน

2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับบุคคลภายนอกชุมชนที่มีลักษณะเน้นในเรื่องผลประโยชน์มากกว่าทางด้านจิตใจได้เริ่มแพร่กระจายเข้าไปสู่คนทุกระดับในชุมชนโดยเฉพาะผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมดีกว่าผู้อื่น รวมไปถึงคนรุ่นใหม่ที่ไม่ม่ประสบการณ์ตรงในการร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนาชุมชนเหมือนคนรุ่นแรกของชุมชน

ความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะยังคงกระทำผ่านตัวแทนอยู่ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ ได้แก่ คณะกรรมการชุมชน หรือผู้นำนอกระบบที่ยังคงมีบทบาทสำคัญในฐานะตัวกลางของความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในชุมชนและบุคคลภายนอกชุมชนเนื่องจากเป็นบุคคลที่มีอำนาจ ทั้งอย่างถูกต้องตามกฎหมายและมีอำนาจที่เป็นลักษณะเฉพาะตัว ได้แก่ การมีบารมี เป็นคนกว้างขวาง เป็นต้น

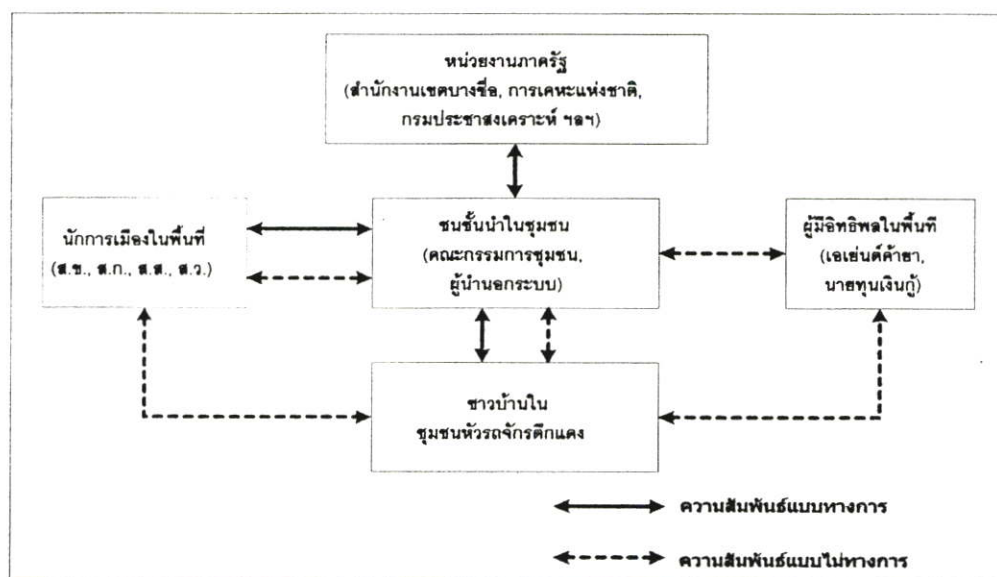
ในเบื้องต้นสรุปได้ว่าลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดระบบอุปถัมภ์ซึ่งมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แนวดิ่ง คือ มีผู้อุปถัมภ์ กับผู้รับอุปถัมภ์ โดยเส้นสายความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์สามารถเชื่อมโยงบุคคลที่มีสถานภาพต่ำไปถึงบุคคลระดับชาติได้ โดยไม่จำเป็นต้องผูกติดกับระบบราชการที่ค่อนข้างเข้มงวดและภายในความสัมพันธ์ดังกล่าวต่างก็มีผลประโยชน์แลกเปลี่ยนกันโดยตลอดส่งผลให้ระดับความช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยเน้นจิตใจมากกว่าวัตถุเหมือนในยุคแรกๆ ของการตั้งชุมชนนั้นเริ่มโน้มเอียงไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับบุคคลภายนอกชุมชนมากขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนกับบุคคลภายนอกแสดงให้เห็นว่ามีส่วนเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนกับคนในชุมชนสนับสนุนแนวคิดความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง นั่นคือ ผู้นำมีอิทธิพลเหนือการตัดสินใจของคนในชุมชนในเรื่องที่เกี่ยวกับความเป็นไปของชุมชนรวมทั้งการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกเพื่อประโยชน์ของชุมชน จะเห็นได้ว่าเกิดความไม่เสมอภาคในความสัมพันธ์ดังกล่าวชนชั้นนำจะมีสิทธิในการครอบครองทรัพยากรของชุมชนมากกว่าคนในชุมชน รวมทั้งสามารถนำเอาทรัพยากรดังกล่าวไปแลกเปลี่ยนกับบุคคลภายนอกได้ตามวิจรรย์ญาณของตนส่งผลให้ผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมสูงภายในชุมชนต้องการเข้าสู่ระบบตัวแทนชุมชนเพื่อการเข้าถึงทรัพยากรในชุมชน ด้วยเหตุนี้เองจึงอาจกล่าวได้ว่าระบบตัวแทนของชุมชนที่มาจากความสัมพันธ์แนวดิ่งประสบความล้มเหลวและนำไปสู่ระบบอำนาจผูกขาดในที่สุด

อย่างไรก็ดี ยังมีปัจจัยอื่นที่ทำให้ความสัมพันธ์ในชุมชนเปลี่ยนไปเป็นรูปแบบต่างคนต่างอยู่อีกประการ นั่นคือการเข้ามาของภาครัฐในฐานะผู้นำของการพัฒนาชุมชนที่มาพร้อมกับบ

ประมาณ เครื่องมือเครื่องใช้ที่พร้อมสรรพและอำนาจการตัดสินใจที่มีกฎหมายรองรับทำให้ชาวบ้านเริ่มมองว่าหน้าที่พัฒนาชุมชนนี้เป็นหน้าที่ของภาครัฐ ไม่ใช่หน้าที่รับผิดชอบของตนเอง จะเห็นได้ว่าร้อยละ 63 ของผู้ตอบแบบสอบถามเห็นว่าการพัฒนาชุมชนเป็นหน้าที่ของภาครัฐ ด้วยเหตุนี้จากผู้ที่เคยมีส่วนร่วมหลักในการพัฒนาก็เริ่มเปลี่ยนไปเป็นผู้ตามและเป็นผู้รอรับความช่วยเหลือเพียงอย่างเดียว แม้จะมีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนขึ้นมาเพื่อเป็นตัวประสานงานระหว่างภาครัฐกับชุมชน แต่ก็ไม่สามารถกระตุ้นและชี้นำแนวคิดให้ชาวบ้านเป็นผู้นำในการพัฒนาได้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ว่าความต้องการที่แท้จริงของคนในชุมชนยังไม่ได้รับการตอบสนองทำให้ชุมชนไม่เข้มแข็ง ต่างคนต่างอยู่ ไม่รวมตัวกัน ไม่เกิดพลังมวลชนขึ้นมาในชุมชน

นอกจากนี้ สถานภาพของชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนทั้ง 3 เขต มีระดับการศึกษาไม่สูงนัก ไม่มีอาชีพที่มั่นคง และรายได้ที่แน่นอนทำให้มีปัญหาด้านเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก ซึ่งทำให้เกิดช่องว่างให้กลุ่มต่างๆ ที่ต้องการหาประโยชน์เข้ามาแทรกระหว่างช่องว่างดังกล่าว นั่นคือ กลุ่มอิทธิพลในด้านมืด ได้แก่ เอเยนต์ค้ายาบ้า นายทุนเงินกู้ และการที่กลุ่มนักการเมืองรุ่นเก่า และผู้นำในชุมชนไม่สามารถตอบสนองความต้องการดังกล่าวได้ ทำให้ชาวบ้านหันไปหานายทุนเงินกู้ เข้าไปประกอบอาชีพทุจริตเพื่อให้ได้เงินมาใช้จ่ายในครอบครัวอย่างรวดเร็ว รวมทั้งรับเงินซื้อเสียงจากนักการเมืองแทนการใช้สายสัมพันธ์แบบเก่า สามารถสรุปภาพความสัมพันธ์ในปัจจุบันของ ชุมชนได้ดังภาพที่ 5.2

ภาพที่ 5.2 แสดงความสัมพันธ์ภายในชุมชนปัจจุบัน

จากการสำรวจสามารถวิเคราะห์แนวโน้มความสัมพันธ์ระหว่างตัวแทนและชาวบ้านในชุมชนได้โดยพิจารณาจากระดับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับคณะกรรมการชุมชน ซึ่งมีความสนิทสนมคุ้นเคยกันเพียงร้อยละ 32.4 อีกทั้งชาวบ้านยังเข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการชุมชน

และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อส่วนรวมในระดับร้อยละ 18.3 และร้อยละ 20.6 ตามลำดับ ส่วนความสัมพันธ์กับผู้มีอิทธิพลในชุมชน ชาวบ้านมีความสนิทสนมทางตรงน้อยที่สุดโดยคิดเป็นร้อยละ 4.4 เท่านั้น แต่กลุ่มอิทธิพลดังกล่าวจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับชาวบ้านในทางอ้อม เพื่อหาประโยชน์มากกว่าจะเป็นผู้ให้ผลประโยชน์กับชุมชน

5.3.1 การใช้ทรัพยากรของระบบอุปถัมภ์ในชุมชน

จากโครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนหัวรถจักรตึกแดงสามารถแบ่งกลุ่มบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมในความสัมพันธ์ได้ 3 กลุ่ม ได้แก่

1. ชนชั้นนำในชุมชนในฐานะผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ ได้แก่ คณะกรรมการชุมชน โดยกลุ่มนี้จะอยู่ระหว่างกลางของผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ กล่าวคือ เป็นผู้รับอุปถัมภ์ของคนที่เหนือกว่าและเป็นผู้อุปถัมภ์ของคนที่อยู่ใต้ตนเอง ในกรณีชุมชนนี้ผู้อุปถัมภ์ชั้นบน อาทิ นักการเมืองจะสนใจในทรัพยากรของผู้รับอุปถัมภ์ชั้นล่างสุด นั่นคือ สมาชิกในชุมชน ด้วยการมอบหมายให้ตัวกลางเป็นผู้ประสานงานให้แทน

2. คนในชุมชนในฐานะผู้รับอุปถัมภ์ ได้แก่ สมาชิกในชุมชน

3. บุคคลภายนอกชุมชนในฐานะผู้อุปถัมภ์ ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐ นักการเมืองผู้มีอิทธิพลภายในพื้นที่

โดยแต่ละกลุ่มจะครอบครองทรัพยากรเพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนประโยชน์ต่างกัน ซึ่งฐานของทรัพยากรสามารถแยกได้ 2 รูปแบบตามประเภทของผู้ครอบครอง นั่นคือ

1. ฐานทรัพยากรของผู้อุปถัมภ์ แบ่งออกเป็น

(1.1) ความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะตัว ทรัพยากรประเภทนี้จะมีความคงทนถาวรมากกว่าทรัพยากรที่เป็นวัตถุ แม้ว่าจะมีระยะเวลาของการเป็นผู้เชี่ยวชาญมีจำกัด แต่ก็สามารถใช้ได้เรื่อยๆ ไม่มีวันหมดไปจากตัวของผู้อุปถัมภ์ เช่น การเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในการเข้ามาให้บริการแก่ประชาชนในชุมชน หรือการเป็นนายตำรวจเก่าของอดีตประธานชุมชนเขต 1 สามารถประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ และสามารถปกป้องคุ้มครองคนในพื้นที่ได้

(1.2) การเป็นเจ้าของทรัพย์สินโดยตรง เช่น ที่ดิน เงิน และวัตถุสิ่งของ ทรัพยากรประเภทนี้ สูญเสียได้ง่ายกว่าความเชี่ยวชาญ โดยผู้อุปถัมภ์แต่ละคนจะมีทรัพยากรในปริมาณที่ค่อนข้างชัดเจน จึงต้องระมัดระวังในการนำทรัพยากรเหล่านี้มาลงทุน ซึ่ง จะต้องให้ได้ผลตอบแทนมากที่สุด อาทิ นายทุนเงินกู้ยืมระบบที่สามารถสร้างความผูกพันกับคนที่มีสถานภาพต่ำกว่าด้วยการให้กู้เงินด่วนได้ ทำให้กลายเป็นผู้มีอิทธิพลในพื้นที่โดยปริยาย

(1.3) การเป็นเจ้าของทรัพย์สินสมบัติที่ตนไม่ได้เป็นเจ้าของโดยตรง แต่อาศัยผู้อื่นหรือโดยตำแหน่ง ทรัพยากรประเภทนี้มักเป็นสิ่งที่มีความมั่นคงน้อยที่สุด เนื่องจากสิ่งที่ใช้

ประโยชน์ได้นั้นขึ้นอยู่กับความต่อเนื่องในการคงอยู่ของตำแหน่ง เช่น การใช้อำนาจหน้าที่ทางการเมืองของนักการเมืองในการช่วยเหลือคนในชุมชนให้สามารถมีเลขที่บ้านถาวร มีระบบบริการพื้นฐานที่เพียงพอ ไม่ว่าจะเป็นไฟฟ้า น้ำประปา รวมถึงการนำงบประมาณมาพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะทางด้านกายภาพ เช่น ทางเดินในชุมชน และไฟทางเดิน เป็นต้น

2. ฐานทรัพยากรของผู้รับอุปถัมภ์ แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

(2.1) บริการด้านแรงงาน เช่น การระดมกำลังช่วยกันพัฒนาชุมชน หรือกิจกรรมอื่นที่ต้องการแรงงานจากคนในชุมชน

(2.2) หน้าที่ด้านการป้องกันหรือการต่อสู้ เช่น การเป็นหูเป็นตาให้กับบ่อนการพนันของนายทุนในพื้นที่

(2.3) บริการทางการเมือง เช่น การสนับสนุนคะแนนเสียงหรือการเป็นตัวแทนของนักการเมือง (หัวคะแนน)

การจำแนกฐานทรัพยากรดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการใช้ทรัพยากรในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ในชุมชนค่อนข้างชัดเจน จึงสรุปได้ว่าความสัมพันธ์ในชุมชนยังคงมีระบบอุปถัมภ์เป็นโครงสร้างหลัก ตัวอย่างที่อาจนำมาสนับสนุนข้อสรุปดังกล่าวที่ว่าคนในชุมชนยังคงรักษาสถานภาพการเป็นผู้รับอุปถัมภ์อย่างเหนียวแน่น ก็คือ เวลาที่มีการนำของมาแจกในบริเวณศูนย์ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นของแจกจากหน่วยงานภาครัฐ หรือนักการเมือง จะมีลูกบ้านในชุมชนมาร่วมงานกันอย่างมากมายต่างจากการขอความร่วมมือในการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน เช่นการต่อต้านยาเสพติดจะมีลูกบ้านมาร่วมงานน้อยมาก

5.3.2 ระบบอุปถัมภ์ที่มีผลกระทบต่อชุมชน

ดังที่กล่าวในตอนต้นแล้วว่าระบบอุปถัมภ์หรือความสัมพันธ์นอกระบบของชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเป็นแนวตั้ง นั่นคือ มีผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ โดยการที่ผู้รับอุปถัมภ์เข้าไปอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์นั้นก็เพื่อสนองตอบความต้องการของตนเป็นหลักไม่ว่าจะเป็นกรณีสิทธิในการถือครองที่ดิน ความมั่นคงปลอดภัย จากการไม่ถูกรื้อร้างไล่ที่ การได้รับบริการขั้นพื้นฐานที่จำเป็น เช่น ไฟฟ้า ประปา และการเสริมสร้างรายได้ให้กับตนเอง

ความต้องการข้างต้นไม่สามารถบรรลุผลได้โดยง่ายต้องอาศัยความสัมพันธ์นอกระบบเป็นส่วนใหญ่ อาทิ บ้านเลขที่ หรือทะเบียนบ้านที่จะทำให้ผู้อยู่อาศัยในชุมชนสามารถเข้าโรงเรียนและให้ประโยชน์จากบริการสาธารณะอย่างอื่นได้นั้น มักจะได้อะไรมาในระหว่างที่มีการเลือกตั้ง แม้ว่าเทศบาลบัญญัติจะกำหนดให้บ้านนั้น ต้องสร้างอย่างถูกต้องก่อนได้รับเลขที่บ้านก็ตาม

จากการสัมภาษณ์ พบว่าสมาชิกในชุมชนจะพึงพิงผู้นำสูง แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้กับผู้รับได้อย่างชัดเจน ซึ่งให้เห็นถึงความเข้มข้นของระบบอุปถัมภ์อยู่ในระดับค่อนข้างสูง โดยผู้นำชุมชนจะเป็นตัวกลางเชื่อมความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการให้กับชาวบ้านและนักการเมือง

ดั้งเดิมและผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ ซึ่งก้าวเข้าสู่ตำแหน่งทางการเมืองในฐานะนักการเมืองรุ่นใหม่ด้วยการนำมาซึ่งผลประโยชน์ที่ชุมชนต้องการ เห็นได้ชัดจากทางเดินในชุมชน ระบบบริการขั้นพื้นฐานต่างๆ ภายในชุมชนล้วนแล้วแต่เป็นผลงานการประสานงานระหว่างนักการเมืองรุ่นเก่ากับผู้นำชุมชนในแทบทั้งสิ้น

โดยหากพิจารณาลักษณะของผู้นำชุมชนแล้ว จะพบว่าคณะกรรมการชุมชน ซึ่งเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการของชุมชนส่วนใหญ่จะผ่านการเป็นผู้นำนอกระบบมาก่อน นั่นคือเป็นผู้กว้างขวาง อยู่ในชุมชนมานาน มีฐานะดี มีบารมี และเป็นที่เกรงใจของคนในชุมชนและด้วยความต้องการในอำนาจและการสนับสนุนอย่างเป็นทางการจากหน่วยงานภาครัฐ และการได้รับการยอมรับของชุมชนอย่างถูกต้องตามกฎหมาย รวมทั้งเป็นการสร้างชื่อเสียงให้กับตัวเองทำให้ผู้นำนอกระบบก้าวเข้าสู่ระบบการเป็นตัวแทนอย่างเห็นได้ชัด

นอกจากนี้ การเข้ามาซื้อที่ดินของหน่วยงานภาครัฐเพื่อจัดสรรให้ประชาชนเช่าอยู่อย่างถูกต้องจากการผลักดันของนักการเมืองในพื้นที่และการจัดทำสัญญาอย่างเป็นทางการระหว่างเจ้าของที่เอกชนกับชาวบ้านในการเช่าที่เพื่อปลูกบ้านพักอาศัย สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกมั่นคง และปลอดภัยในสถานที่อยู่อาศัยมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ความต้องการของชุมชนจะได้รับการตอบสนองในระดับหนึ่ง นั่นคือการเป็นเจ้าของในที่อยู่อาศัย ความมั่นคง ปลอดภัยไม่ถูกรื้อร้างไล่ที่ รวมไปถึงการได้รับบริการขั้นพื้นฐาน เช่น ทะเบียนบ้าน ประปา ไฟฟ้า เป็นต้น จะได้รับการตอบสนองแล้ว แต่ระดับความต้องการด้านรายได้และทางด้านจิตวิทยาสังคมยังไม่ได้รับการสนองตอบมากนัก สามารถแสดงให้เห็นระดับความต้องการ ณ ปัจจุบันของชุมชนในบริเวณพื้นที่ศึกษาจำนวน 300 หลังคาเรือน โดยแบ่งเป็น 5 ระดับ ได้ดังนี้

ต้องการมากที่สุด	แทนค่าด้วย	5
ต้องการมาก	แทนค่าด้วย	4
ต้องการปานกลาง	แทนค่าด้วย	3
ต้องการน้อย	แทนค่าด้วย	2
ต้องการน้อยที่สุด	แทนค่าด้วย	1

สำหรับค่าระดับความต้องการของชุมชนที่คำนวณได้จากผลการสำรวจจากกลุ่มตัวอย่าง มีความหมายดังนี้

ตารางที่ 5.3 แสดงความหมายของค่าเฉลี่ย

ค่าระดับความต้องการ โดยเฉลี่ย	ความหมายของระดับ ความต้องการโดยเฉลี่ย
4.6 – 5.0	มากที่สุด
3.6 – 4.5	มาก
2.6 – 3.5	ปานกลาง
1.6 – 2.5	น้อย
1.0 – 1.5	น้อยที่สุด

จากการสำรวจ พบว่า ความต้องการในของชุมชนที่สูงสุด ได้แก่ การส่งเสริมด้านการประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชน (Mean = 3.73) ต้องการเป็นอย่างมาก ขณะที่ความต้องการในทะเบียนบ้าน (Mean = 1.88) และเลขที่บ้านถาวร (Mean = 1.94) มีความต้องการน้อย ส่วนบริการขั้นพื้นฐาน ได้แก่ น้ำประปา (Mean = 2.11) และไฟฟ้า (Mean = 2.06) อยู่ในระดับน้อยเช่นกัน และยังพบว่า ชุมชนต้องการให้มีการปรับปรุงสภาพที่พักอาศัยภายในชุมชนให้ดีขึ้น โดยความต้องการให้มีการบำบัดน้ำเสีย (Mean = 3.64) กำจัดขยะ (Mean = 3.61) และปรับปรุงทางระบายน้ำ (Mean = 3.66) เป็นอย่างมาก ขณะที่ความต้องการสวนสาธารณะ (Mean = 3.24) อยู่ที่ระดับปานกลาง นอกจากนี้หากพิจารณาความต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมสหกรณ์ชุมชน ซึ่งเป็นสถานการณ์จำลองที่กำหนดขึ้นมาสำหรับวัดระดับการมีส่วนร่วมแล้ว พบว่าชุมชนต้องการมีส่วนร่วมมาก (Mean = 3.64) ดังตารางที่ 5.4

ด้วยระดับความต้องการดังกล่าว เห็นได้ชัดว่า ความต้องการด้านความมั่นคงปลอดภัย จากการไม่ถูกรื้อร้างไล่ที่ การได้รับบริการขั้นพื้นฐานที่จำเป็น อันเนื่องมาจากการมีทะเบียนบ้านและเลขที่บ้านถาวรของชุมชนห้วงจักรตึกแดงนั้น จะมีระดับความต้องการน้อยกว่าการเสริมสร้างรายได้และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับความ เป็นไปของตนโดยเฉพาะ สาเหตุสำคัญเป็นเพราะว่าชุมชนแห่งนี้มีอายุเกือบ 50 ปี การแก้ปัญหาความต้องการของชุมชนจากบุคคลภายนอกและหน่วยงานภาครัฐเป็นไปในลักษณะความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ ซึ่งได้รับแรงผลักดันมาจากความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการ (ระบบอุปถัมภ์ระหว่างนักการเมืองกับผู้นำในชุมชน) จึงทำให้ระดับความต้องการในสิ่งดังกล่าวลดน้อยลง

ตารางที่ 5.4 ระดับความต้องการของชุมชน ณ ปัจจุบัน

ประเภท ความต้องการ	ระดับความต้องการ					Missing Data	รวม N = 300	Mean	SD.	ระดับ เฉลี่ย
	มากที่สุด	มาก	ปาน กลาง	น้อย	น้อย ที่สุด					
ส่งเสริมรายได้	156 (52.0)	50 (16.7)	48 (16.0)	23 (7.6)	18 (6.0)	5 (1.7)	300 (100.0)	3.73**	1.69	ต้องการ มาก
ทะเบียนบ้าน	29 (9.7)	26 (8.7)	24 (8.0)	10 (3.3)	199 (66.3)	12 (4.0)	300 (100.0)	1.88*	1.43	ต้องการ น้อย
บ้านเลขที่ถาวร	40 (13.3)	22 (7.3)	20 (6.7)	7 (2.3)	202 (67.3)	9 (3.0)	300 (100.0)	1.94	1.52	ต้องการ น้อย
ประปา	40 (13.3)	31 (10.3)	26 (8.7)	14 (4.7)	177 (59.0)	12 (4.0)	300 (100.0)	2.11	1.54	ต้องการ น้อย
ไฟฟ้า	41 (13.7)	26 (8.7)	25 (8.3)	13 (4.3)	183 (61.0)	12 (4.0)	300 (100.0)	2.06	1.54	ต้องการ น้อย
บำบัดน้ำเสีย	139 (46.3)	54 (18.0)	22 (7.3)	14 (4.7)	65 (22.7)	6 (2.0)	300 (100.0)	3.64	1.71	ต้องการ มาก
กำจัดขยะ	143 (47.7)	50 (16.7)	19 (6.3)	12 (4.0)	72 (24.0)	4 (1.3)	300 (100.0)	3.61	1.61	ต้องการ มาก
ทางระบายน้ำ	147 (49.0)	49 (16.3)	21 (7.0)	13 (4.3)	63 (22.3)	3 (1.0)	300 (100.0)	3.66	1.63	ต้องการ มาก
สวนสาธารณะ	112 (30.7)	44 (5.0)	30 (10.0)	15 (4.7)	92 (37.3)	7 (2.3)	300 (100.0)	3.24	1.77	ต้องการ ปาน กลาง
การมีส่วนร่วมใน กิจกรรมสหกรณ์	145 (48.3)	68 (22.7)	51 (17.0)	20 (6.7)	13 (4.3)	3 (1.0)	300 (100.0)	3.64	1.71	ต้องการ มาก

หมายเหตุ : **มีความต้องการมากที่สุด *มีความต้องการน้อยที่สุด

ขณะที่ระดับความต้องการด้านรายได้และทางด้านจิตวิทยาสังคม โดยเฉพาะทางด้านจิตใจยังไม่ได้รับการตอบสนองให้อยู่ในระดับที่พึงพอใจ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการเกิดวิกฤตในระบบอุปถัมภ์นั้นเป็นการพัฒนาชุมชนในรูปแบบการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์เฉพาะหน้า ไม่นำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืนโดยเฉพาะกับกลุ่มนักการเมือง ซึ่งต้องการคงไว้ซึ่งฐานเสียงของชาวบ้านสำหรับเป็นเครื่องมือทางการเมืองต่อไป ดังนั้นหากประชาสังคมหรือคนในชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้นมาและสามารถพึ่งตนเองได้ก็จะก่อให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น ความสัมพันธ์นอกระบบก็จะเริ่มลดระดับความเข้มข้นลงไป ด้วยเหตุนี้จึงสามารถสรุปผลกระทบทั้งด้านบวกและลบของระบบอุปถัมภ์ในชุมชนได้ดังนี้

5.3.2.1 ผลกระทบทางด้านบวกของระบบอุปถัมภ์ในชุมชน

ความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการนำมาซึ่งงบประมาณในการพัฒนาชุมชนและสิ่งของอุปโภคบริโภคต่างๆ รวมถึงการช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ ไปจากนักการเมืองทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่นโดยติดต่อประสานงานผ่านทางผู้นำชุมชน จากอดีตจะพบว่านักการเมืองจะเข้ามามีบทบาทอย่างเต็มที่ในการตอบสนองความต้องการของชาวบ้านโดยเฉพาะความต้องการด้านบริการขั้นพื้นฐาน ทั้งไฟฟ้า และน้ำประปา รวมถึงถนนหนทางภายในชุมชนด้วย

ตัวอย่างความสัมพันธ์ที่เห็นได้ชัดในปัจจุบัน ได้แก่ การแปรงบประมาณมาใช้ในชุมชนของนักการเมือง ซึ่งสามารถช่วยให้กิจกรรมในชุมชนสามารถลุล่วงไปได้ อาทิ การสร้างเขื่อนเก็บน้ำในชุมชนเขต 1 ที่ยังไม่แล้วเสร็จกำลังหางบประมาณมาสนับสนุนอยู่และการติดต่อประสานงานในการสร้างถนนเลียบริมทางรถไฟสำหรับการเข้าถึงชุมชนได้ดีขึ้น และเกิดความปลอดภัยแก่ผู้สัญจรไปมาภายในชุมชน แม้ขณะนี้การรถไฟแห่งประเทศไทยจะยังไม่อนุมัติแต่นักการเมืองท้องถิ่นในเขตพื้นที่ที่กำลังพยายามหาทางช่วยเหลืออยู่

นอกจากนี้ การให้เงินสนับสนุนชมรมผู้สูงอายุในชุมชนของนักการเมืองท้องถิ่นแก่ประธานศูนย์ชุมชนเพื่อนำมาจัดกิจกรรมให้กับชมรมทุกอาทิตย์ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของคนสูงอายุในชุมชน รวมทั้งการนำสิ่งของและรางวัลมาช่วยงานวันปีใหม่ของชุมชน หรือวันพิเศษอื่นๆ ก็ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มในการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชนได้ในระดับหนึ่ง อาทิ การทำความเข้าใจในเรื่องบางเรื่องที่ไม่เข้าใจระหว่างคนในชุมชน การพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันและกัน

5.3.2.2 ผลกระทบทางด้านลบของระบบอุปถัมภ์ในชุมชน

1. เกิดความไม่เสมอภาคในชุมชนในการได้รับผลประโยชน์ โดยผู้นำชุมชนและผู้ใกล้ชิดกับผู้นำจะสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ดีกว่า เนื่องจากข่าวสารและเรื่องราวจากภายนอกชุมชนจะส่งผ่านผู้นำในชุมชนก่อนที่จะเข้าถึงชุมชน ดังนั้นกลุ่มของผู้นำชุมชนจึงมีโอกาสได้รับผลประโยชน์นั้นก่อน ขณะที่ลูกบ้านที่มีสถานภาพในชุมชนด้อยกว่าจะไม่ค่อยได้รับทราบข่าวสารขาดศักยภาพในการต่อรอง มักต้องยอมตามความคิดหรือการตัดสินใจของผู้นำชุมชน

2. จากความไม่เสมอภาคในข้อ 1 ก่อให้เกิดช่องว่างในความสัมพันธ์และกลุ่มต่างๆ ที่ต้องการหาประโยชน์ได้เข้ามาแทรกระหว่างช่องว่างดังกล่าว โดยเฉพาะกลุ่มอิทธิพลในด้านมืด ได้แก่ เอเยนต์ค้ายาบ้า นายทุนเงินกู้ ที่สามารถแก้ปัญหาเร่งด่วนให้กับชาวบ้านได้ เช่น กรณีไม่มีค่าเล่าเรียนของบุตรหรือไม่มีเงินซื้อข้าวสารอาหารแห้ง และอาจพัฒนากลายเป็นกลุ่มอิทธิพลภายในชุมชนที่สามารถครอบงำความคิด และการกระทำของชาวบ้านในชุมชนได้ในท้ายที่สุด

3. เกิดการขัดแย้งระหว่างผู้นำชุมชนในเรื่องผลประโยชน์ เนื่องจากผู้นำบางคนที่ได้รับการยอมรับของชาวบ้านด้วยเสียงส่วนใหญ่ จะสามารถเข้าจัดการและบริหารทรัพยากรในชุม

ชนได้ตามต้องการ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดกรณีค่าที่จอดรถของศูนย์ชุมชนทำให้ชนชั้นนำในชุมชนไม่มีความกลมเกลียวกัน มัวแต่คิดถึงประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าส่วนรวมทำให้ไม่เกิดการพัฒนาขึ้น

4. ชาวบ้านส่วนใหญ่ติดนิสัยเป็นผู้ได้อุปถัมภ์มากยิ่งขึ้น โดยไม่มีจิตวิญญาณของการเป็นผู้เสียสละ โดยเฉพาะผู้มีรายได้น้อยและสถานภาพทางสังคมต่ำไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้เท่ากับชนชั้นนำในชุมชนทั้งในและนอกระบบทำให้ไม่เกิดแรงจูงใจในการพัฒนา มีแต่การรอรับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกชุมชน

5.4 การศึกษาธรรมรัฐในชุมชน

งานวิจัยชิ้นนี้ ได้เสนอแนวทางในการนำหลัก “ธรรมรัฐ” ซึ่งประกอบด้วย ความโปร่งใส ความรับผิดชอบ ความสำนึกรับผิดชอบ และการมีส่วนร่วม เข้ามาใช้ในชุมชนเพื่อสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการดังกล่าว ด้วยการใช้แนวคิดของ Harpham and Boateng (1997) ในการสร้าง Action Space ของการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างรัฐกับประชาสังคมให้มากขึ้นด้วยการเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเฉพาะในระดับรากหญ้าและลดบทบาทของภาครัฐจากการควบคุมแทรกแซงมาเป็นผู้สร้าง ให้กลายมาเป็นผู้ให้การสนับสนุนการมีส่วนร่วมของกลุ่มต่างๆ ในสังคม โดยสิ่งที่จะขาดไม่ได้ในการเกิดธรรมรัฐก็คือ ความโปร่งใส ทั้งในด้านการบริหารการจัดการ การรับทราบข้อมูลข่าวสาร และด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของชุมชน

ธรรมรัฐเป็นระบบของสังคม วัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจที่มีปฏิสัมพันธ์กันท่ามกลางตัวแสดงที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชนและประชาสังคม ลักษณะของระบบที่หลากหลายนำไปสู่กิจกรรมของอำนาจ การบังคับใช้อำนาจนั้นให้ถูกต้องตามกฎหมาย ในการกระจายบริการสาธารณะไปยังกลุ่มต่างๆ ในสังคม ซึ่งนำไปสู่ความเสมอภาคภายในสังคม

ดังนั้น เพื่อพิสูจน์สมมติฐานที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยจึงได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การศึกษากิจกรรมเดิมที่มีการพยายามนำธรรมรัฐเข้ามาใช้ในชุมชน และกิจกรรมที่ยังไม่มีในชุมชน แต่เป็นกิจกรรมที่มาจากความต้องการที่แท้จริงของชุมชน นั่นคือกิจกรรมสหกรณ์ผลิตดอกไม้จันทร์ ชุมชนห้วยถกวัดจักรตีแดง ซึ่งขอบเขตการวิจัยของกิจกรรมใหม่นี้จะสำรวจความคิดเห็นเฉพาะภาคประชาชน ไม่ได้นำเอาภาครัฐมาร่วมด้วยเนื่องจากในกรณีสหกรณ์หากต้องการศึกษาธรรมรัฐในฝั่งภาครัฐนั้นจำเป็นต้องมีเหตุการณ์จริงเกิดขึ้นเพื่อว่าจะได้สามารถวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของรัฐได้อย่างถูกต้อง โดยหากใช้การสอบถามความคิดเห็นอาจไม่ได้ข้อมูลที่แท้จริงเพราะส่วนใหญ่เจ้าหน้าที่ของรัฐมักจะตอบข้อซักถามตามแนวทางที่นโยบายได้กำหนดไว้มากกว่าจะตอบจากความรู้สึกที่แท้จริง จุดนี้เองทำให้เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาธรรมรัฐฝั่งภาครัฐในกรณียังไม่มีกิจกรรมเกิด

ขึ้นในชุมชน กระนั้นการศึกษาในฝั่งประชาชนได้พยายามครอบคลุมประเด็นที่เกี่ยวกับธรรมรัฐไว้ทั้งหมดจึงเชื่อว่างานวิจัยชิ้นนี้จะสามารถอธิบายการเกิดธรรมรัฐในชุมชนได้ในระดับหนึ่ง

5.4.1 วิเคราะห์ความสำเร็จของกิจกรรมภายในชุมชน

สำหรับกิจกรรมในอดีตที่เป็นความพยายามในการนำธรรมรัฐเข้ามาใช้ในชุมชนนั้น ได้แก่ ศูนย์ชุมชนหัวรถจักรตึกแดง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีอยู่แล้วภายในชุมชนและวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งศูนย์ชุมชนขึ้นมาก็เพื่อให้เป็นจุดศูนย์รวมของชุมชนทั้ง 3 เขตในการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันโดยมีสำนักงานเขต การเคหะแห่งชาติและหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ เป็นผู้ให้การสนับสนุนและให้คำแนะนำในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาชุมชนหรือกิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ให้กับคนในชุมชน

จากการสัมภาษณ์พบว่าในช่วงแรกของการตั้งศูนย์ชุมชนนั้น ภาครัฐได้พยายามส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการศูนย์ชุมชนขึ้นมาโดยดึงเอาตัวแทนของทั้ง 3 เขตเข้ามาร่วมในการบริหารจัดการ รวมทั้งเป็นตัวประสานงานระหว่างหน่วยงานรัฐและคนในชุมชนด้วย จะเห็นได้ว่ารัฐได้พยายามดำเนินตามแนวทางของธรรมรัฐนั่นคือ ลดบทบาทของตนเองในการชี้นำชุมชนลงไป ช่วยเหลือด้านข้อมูลและข่าวสารแก่ชุมชนอย่างเต็มที่และสนับสนุนให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทำให้การดำเนินงานในส่วนของภาครัฐเกิดความโปร่งใส แต่หลังจากรัฐปล่อยให้คณะกรรมการศูนย์บริหารงานเองอย่างเต็มที่ผลที่ได้กลับไม่เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้อง ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากศูนย์ชุมชนไม่มีระบบการตรวจสอบที่ชัดเจน เนื่องจากข้อบังคับและกฎระเบียบของการบริหารศูนย์ในขณะนั้นไม่ได้กำหนดระบบตรวจสอบความโปร่งใสของการบริหารลงไปด้วย กำหนดเพียงหน้าที่รับผิดชอบของคณะกรรมการไว้เท่านั้น

นอกจากนี้กรรมการหลายคนยังไม่มี ความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย มีคนทำงานจริงเพียงไม่กี่คนเท่านั้น ส่งผลให้การบริหารงานเองของชุมชนเริ่มมีลักษณะรวมศูนย์มากขึ้นเรื่อยๆ จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในเขต 2 และ 3 ซึ่งมักจะเข้ามาใช้บริการในศูนย์ชุมชนและรู้เรื่องราวของกรรมการศูนย์ชุมชนเป็นอย่างดี แจ้งว่าการดำเนินงานของศูนย์ชุมชนในอดีตไม่เป็นที่พอใจของชาวบ้านในชุมชนเพราะกรรมการที่ได้รับแต่งตั้งมาไม่ยอมทำงานและคนที่ทำงานก็ทำงานอย่างไม่โปร่งใสโดยไม่ชี้แจงให้ชาวบ้านรับรู้ความคืบหน้าในการดำเนินงานและผลประโยชน์ที่ได้ นอกจากนี้ยังมีการขัดแย้งในหมู่คณะกรรมการโดยเฉพาะกรรมการที่มาจากคนละเขตจะปฏิเสธไม่ยอมทำงานร่วมกัน

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันแม้จะมีการเปลี่ยนชุดทำงานแล้วชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังไม่พอใจอยู่ดี เนื่องจากความขัดแย้งระหว่างกรรมการด้วยกันยังคงมีอยู่และไม่ช่วยกันทำงาน มีเพียงนายขจรประธานศูนย์และนายกร กรรมการในเขตเดียวกันเท่านั้นที่ร่วมกันทำงาน ขณะที่นายชูชัย รองประธานศูนย์ให้เหตุผลที่ไม่ไปร่วมทำงานว่าไม่อยากเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับผลประโยชน์ของศูนย์ และ

คิดว่าประธานศูนย์ก็รับผิดชอบหน้าที่ได้ที่อยู่แล้วแต่หากมีเรื่องให้ช่วยเหลือก็พร้อมที่จะช่วยเหลือ ส่วนนายปิติ รองประธานศูนย์อีกคนก็ไม่ร่วมมือใดๆ กับศูนย์ชุมชนทั้งสิ้นโดยให้เหตุผลว่าประธานศูนย์คนปัจจุบันเป็นพวกของประธานศูนย์คนเก่า (นายประชา) ที่นายปิติไม่ชอบใจในการบริหาร และเชื่อว่ากลุ่มดังกล่าวคอยกีดกันตนไม่ให้เข้าร่วมในการตรวจสอบรายรับรายจ่ายของศูนย์ชุมชน ดังนั้นการควบคุมการดำเนินการทั้งหมดของศูนย์ชุมชนจึงเป็นผู้นำระดับสูงไม่กี่คน ทำให้ผู้นำระดับต่ำลงมาคนอื่นๆ ต้องยอมรับผู้นำระดับสูงในการทำงานร่วมกันเพราะผู้นำระดับสูงเหล่านั้นจะเป็นผู้ทำงานทุกอย่างแทนตนโดยที่ตนไม่ต้องรับผิดชอบบริหารงาน ในขณะที่เดียวกันความสัมพันธ์ระหว่างหมู่ผู้นำระดับสูงที่ทำงานร่วมกันจึงมีค่อนข้างมากเพราะความจำเป็นในการพึ่งพากันในการทำงาน โดยไม่สนใจที่จะมีความสัมพันธ์กับผู้นำระดับต่ำและบางครั้งอาจจะมากถึงปฏิเสธไม่ยอมร่วมงานด้วย

ด้วยเหตุนี้ศูนย์ชุมชนจึงไม่สามารถบรรลุได้ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ในตอนแรก ไม่ว่าจะ เป็นศูนย์กลางการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน การเป็นพื้นที่ปฏิสัมพันธ์กันระหว่างภาครัฐและคนในชุมชน สถานการณ์ดังกล่าวทำให้กิจกรรมศูนย์ชุมชนไม่ประสบความสำเร็จ สามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

1. คณะกรรมการศูนย์ชุมชนไม่มีความโปร่งใสในการบริหารจัดการ อาทิ ไม่มีการชี้แจงรายรับรายจ่ายของศูนย์ชุมชนให้คนในชุมชนได้รับทราบ การเผยแพร่ข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนมักผ่านมือกรรมการบางคนก่อนที่จะไปถึงชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชน เช่น กรณีการแจกแว่นตา ชาวบ้านหลายคนบอกว่าไม่มีการประชาสัมพันธ์เสียงตามสายให้ทุกคนได้รับทราบทั่วถึงกัน มีเพียงแต่การบอกต่อกันปากต่อปากเท่านั้น
2. ไม่มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย จะเห็นได้ว่ากรรมการหลายคนไม่เข้ามาปฏิบัติหน้าที่ตัวแทนชุมชนของตน แต่กลับให้กรรมการไม่กี่คนเท่านั้นเป็นผู้ดำเนินงานในกิจกรรมต่างๆ โดยใช้ข้ออ้างว่าไม่อยากเข้ามายุ่งเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกันของกรรมการบางคน
3. ขาดสำนึกรับผิดชอบต่อที่จะตอบแทนสังคมอย่างแท้จริง กรรมการที่ได้รับมอบหมายให้เข้ามาบริหารศูนย์ชุมชนส่วนใหญ่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ไม่ทุ่มเทให้ส่วนรวมเท่าที่ควรจะเป็น จะเห็นได้ว่ากรรมการศูนย์ชุมชน ซึ่งเป็นกรรมการของชุมชนแต่ละเขตด้วยนั้น จะให้ความสนใจกับกิจกรรมในเขตของตนมากกว่ากิจกรรมของส่วนรวมทั้ง 3 เขต
4. ชาวบ้านในชุมชนไม่สนใจเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมอย่างเต็มที่ ตัวอย่าง เช่น แม้จะรู้สึกสงสัยในการบริหารงานของคณะกรรมการศูนย์ชุมชนแต่ชาวบ้านก็ไม่สนใจตรวจสอบการบริหาร มีเพียงเสียงบ่นไม่พอใจในการบริหารเท่านั้น ทำให้ไม่มีพลังผลักดันให้เกิดการดำเนินงานที่ถูกต้องเหมาะสม

5. ภาครัฐก็ไม่ได้เข้ามาแสดงบทบาทที่เหมาะสมของตนเช่นกันด้วยการมอบหมายให้ชุมชนบริหารจัดการกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชนเองโดยที่ภาครัฐไม่เข้ามาดูแลเป็นที่เล็งเห็น ทำให้ทิศทางการดำเนินงานเริ่มเดินไปผิดทางและเมื่อเห็นความผิดพลาดแล้วก็ไม่ได้เข้ามาร่วมแก้ไข กลับปล่อยให้ชุมชนดำเนินต่อไปอย่างไร้ทิศทาง จึงกล่าวได้ว่าในกรณีภาครัฐขาดสำนึกรับผิดชอบ และไม่รู้จักหน้าที่รับผิดชอบที่แท้จริงของตน

6. ศูนย์ชุมชนไม่ได้เป็นสิ่งที่คนในชุมชนเป็นผู้กำหนดขึ้นมาแต่เป็นสิ่งที่กำหนดจากภายนอกและไม่ได้เป็นการช่วยเหลือตนเองอย่างแท้จริง ดังนั้นเมื่อตัวแทนภายนอกในที่นี้ได้แก่ภาครัฐถอนตัวออกไป กิจกรรมและโครงการต่างๆ ก็จะไม่ประสบความสำเร็จ

ประเด็นทั้ง 6 ประการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ากิจกรรมศูนย์ชุมชนขาดการนำธรรมรัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการที่ถูกต้อง ยังคงยึดรูปแบบของระบบอุปถัมภ์ค่อนข้างเข้มข้น เห็นได้จากการเล่นพรรคเล่นพวกในหมู่กรรมการศูนย์ชุมชน ซึ่งมักจะนำผลประโยชน์ที่ได้ผ่านกลุ่มตนเองก่อนที่จะถึงมือชาวบ้านในชุมชน อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มผู้บริหารใช้ศูนย์ชุมชนเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ให้พวกพ้องมากกว่าจะดำเนินการเพื่อส่วนรวม

นอกจากนี้ความเข้มข้นของระบบอุปถัมภ์ก็เป็นอุปสรรคสำคัญที่จะเสริมสร้างธรรมรัฐในชุมชน หากพิจารณาในแง่การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐและชุมชน จะเห็นได้ว่าแม้รัฐจะพยายามใช้ศูนย์ชุมชนสร้าง Action space หรือจุดเชื่อมความสัมพันธ์ แต่ก็ไม่ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องเพียงแต่เข้าร่วมในช่วงแรก หลังจากนั้นก็ได้ให้ความสนใจปล่อยให้คณะกรรมการศูนย์ดูแลกันเอง จึงทำให้ระบบอุปถัมภ์เข้ามาใช้ Action space ดังกล่าวเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีอำนาจในชุมชนกับชาวบ้านมากกว่า

ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าทัศนคติด้านธรรมรัฐของหน่วยงานภาครัฐยังไม่ถูกต้องนัก หรืออาจยังไม่เข้าใจเพราะธรรมรัฐไม่ใช่กระบวนการเชิงนโยบายแต่เพียงอย่างเดียวต้องเน้นรูปแบบการปฏิบัติด้วย การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชน ซึ่งอาจกระทำผ่านตัวกลางของชุมชนสามารถถ่วงดุลความสัมพันธ์ภายในชุมชนให้เกิดความสมดุล ไม่นักไปทางผู้ให้กับผู้รับแต่เพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตามแม้ระบบอุปถัมภ์จะเป็นอุปสรรคหนึ่งที่ทำให้ศูนย์ชุมชนไม่ประสบความสำเร็จ แต่จากระบบความสัมพันธ์นอกระบบนี้เองก็ยังคงมีส่วนช่วยให้โครงสร้างชุมชนขับเคลื่อนไปได้อย่างต่อเนื่อง กล่าวคือช่วยให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้แม้จะมีความไม่เสมอภาคแฝงอยู่ก็ตาม แต่ตัวกลางของชุมชนก็พยายามสานความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐและเอกชนในการนำมาซึ่งประโยชน์แก่ชุมชน แม้จะต้องผ่านมือของผู้ใกล้ชิดของตัวกลางก่อนก็ตาม ขณะที่ทัศนคติเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ ซึ่งผู้รับอุปถัมภ์พึงพิงผู้ให้อุปถัมภ์เป็นหลัก ยังคงฝังอยู่กับคนในชุมชนอยู่มากจึงทำให้การปรับเปลี่ยนระบบไปสู่ธรรมรัฐไม่ใช่เรื่องง่ายนัก ต้องอาศัยความเข้าใจ

และการสนับสนุนไปในทิศทางที่ถูกต้องของภาครัฐ แต่ขณะนี้ทั้ง 2 ฝ่ายยังขาดความเข้าใจหลัก ธรรมรัฐที่แท้จริงทำให้ความพยายามนำธรรมรัฐมาใช้ในกิจกรรมศูนย์ชุมชนไม่บังเกิดผล

Harpham and Boateng (1997) กล่าวว่าแนวโน้มการก่อให้เกิดธรรมรัฐในแต่ละ ประเทศนั้นดูได้จากการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเฉพาะในระดับรากหญ้า รัฐบาลในหลาย ประเทศในปัจจุบันจึงได้ลดบทบาทของตนจากการควบคุมและแทรกแซงในการบริหารและจัดการ มาเป็นผู้สร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของกลุ่มต่างๆ ในสังคมและกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น หลายประเทศกำลังสร้างความแข็งแกร่งของชุมชนในการปกครองดูแลและทำกิจกรรมต่างๆ ของตนเองหรือร่วมกันทำให้เกิดความสำเร็จร่วมกันมีลักษณะเป็น "ประชาสังคม" ซึ่งจะนำไปสู่รูปแบบการบริหารและการจัดการที่ดี ประชาชนมีส่วนร่วมรู้เห็นการกระทำ ไม่มีการ "หมกเม็ด" หรือปิดบัง ซ่อนเร้นข้อมูลข่าวสารที่สังคมควรรับรู้ รับผิดชอบต่อ และวิพากษ์วิจารณ์ได้

ถ้าทำได้ในรูปแบบดังกล่าวก็จะนำไปสู่ลักษณะเป็น "ธรรมรัฐแห่งชาติ" มากขึ้นโดยมีกล ยุทธ์ที่สำคัญ คือ "ความโปร่งใส" ในการทำกิจกรรมเพื่อสังคมโดยรวมทุกๆ อย่าง และในท้ายที่สุด ก็จะไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน ดังนั้นหากมีการนำธรรมรัฐมาใช้อย่างถูกต้องและเหมาะสมกับ สถานการณ์ที่เป็นอยู่ของชุมชน ก็จะทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีระบบรวมทั้งมีภูมิคุ้มกัน ชุมชนเป็นของตัวเองด้วย

5.4.2 วิเคราะห์ความพร้อมของชุมชนที่มีต่อธรรมรัฐ

อย่างไรก็ตามแม้ปัจจุบันชุมชนจะยังไม่มีการนำธรรมรัฐมาปรับใช้ได้อย่างถูกต้องและ เหมาะสมแต่จากการทำวิจัยพบว่าคนในชุมชนมีความพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนทัศนคติด้านระบบ อุปถัมภ์ไปเป็นธรรมรัฐได้ในระดับที่น่าพอใจ ซึ่งอาจไม่ใช่เรื่องง่ายนักที่จะปรับเปลี่ยนทัศนคติทั้ง หมดกับชุมชนที่มีความสัมพันธ์นอกระบบมาเป็นเวลาเกือบ 50 ปี ความพร้อมของชุมชนดูได้จาก ระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนทั้งจากกิจกรรมเดิมที่มีอยู่และจากการวัดแบบสอบถามที่เก็บ ได้จากชาวบ้านในชุมชนทั้ง 3 เขตฯ ละ 100 ราย รวมทั้งสิ้น 300 ราย โดยนำข้อมูลจากการสอบถามมาเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมสหกรณ์ผลิตดอกไม้จันทร์ชุมชน ห้วยถ้งจักรตึกแดงและกิจกรรมศูนย์ชุมชนห้วยถ้งจักรตึกแดง

สำหรับกิจกรรมสหกรณ์ผลิตดอกไม้จันทร์ชุมชนห้วยถ้งจักรตึกแดง แม้จะไม่ได้มีการ สร้างสหกรณ์ขึ้นมาจริงแต่ชาวบ้านเข้าใจหลักการสหกรณ์กันดีอยู่แล้ว การวิจัยครั้งนี้จึงเป็นเพียง การสอบถามความต้องการและความคิดเห็นในกิจกรรมใหม่นี้เท่านั้น และเชื่อว่าการระดมพลชาว บ้านเข้ามาร่วมกันพัฒนาให้เกิดสหกรณ์ชุมชนร่วมกันผ่านการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้านเอง น่าจะเป็นแนวทางในการส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์แบบกระจายในแนวราบได้ ดังที่ยุวัฒน์ วุฒิ เมธี (2526) มองว่าการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบถึงตัวประชาชนเองจะนำมา

ซึ่งสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนที่ดีขึ้นได้ โดยเชื่อว่ามนุษย์สามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาสและได้รับการชี้แนะอย่างถูกต้อง

ทั้งนี้ การทำดอกไม้จันทน์ถือเป็นอาชีพเก่าแก่ในชุมชน มีผู้ชำนาญการในวิชาชีพแขนงนี้ มากมายจนกระทั่งกรมประมงกระทรวงมหาดไทยให้ไปเป็นวิทยากรเผยแพร่อาชีพทำดอกไม้จันทน์ให้ กับชุมชนอื่นและสามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนนั้นๆ ได้อย่างเห็นผล อย่างไรก็ตามก่อน หน้านี้ชุมชนห้วยจรดักตึกแดงเคยมีการรวมกลุ่มกันแล้วในนาม “ชมรมกลุ่มแม่บ้านชุมชนห้วยจรดัก ตึกแดง” ราวปี พ.ศ. 2538 แต่ก็ทำได้ไม่ถึงเดือนก็ล้มเหลว สาเหตุก็เนื่องจาก

(1) การรวมกลุ่มไม่ประสบผล เพราะผู้ผลิตบางราย โดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าคน กลางในชุมชนที่มีช่องทางการส่งออกดอกไม้จันทน์ได้กำไรดีอยู่แล้ว จึงไม่ยอมเข้าร่วมกลุ่มเพราะ กลัวว่าจะเสียรายได้ไป ขณะที่ผู้ที่มาเข้าร่วมส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ไม่มืตลาดและเป็นผู้ผลิตดอกไม้ จันทน์ในลักษณะแยกชิ้นส่วนของดอกจึงไม่มีกำลังที่จะสู้กับพ่อค้าคนกลางที่สามารถรวมชิ้นส่วน ต่างๆ และมาเข้าขอส่งออกได้ราคาดีกว่า

(2) ความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน เนื่องจากไม่มีการกำหนดระเบียบที่ชัดเจนของการ รวมกลุ่มกัน ทำให้กลัวเกิดการได้เปรียบในการทำงาน เช่น ตนทำมากกว่าผู้อื่นแต่ได้ส่วนแบ่งเท่า กันทุกคนทำให้ไม่ยอมเข้าร่วม หันไปค้ากันเองอย่างเสรีแต่ก็ต้องมาตัดราคากันเองภายในชุมชน เพื่อแย่งลูกค้า ส่งผลให้ทำมากได้กำไรน้อย

(3) ส่วนใหญ่คนในชุมชนเป็นผู้มีรายได้น้อยหาเข้ากินค่าทำให้ไม่สามารถรอเงิน บันผลจากสหกรณ์ได้ เพราะได้เงินช้าไม่ทันกับความต้องการที่จะใช้จ่ายเงินในแต่ละวัน

ปัญหาดังกล่าวทำให้การรวมกลุ่มไม่ประสบความสำเร็จ แต่จากการสัมภาษณ์ พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องการรวมกลุ่ม แต่ยังขาดความเข้าใจในการดำเนินงานที่ถูกต้องของ สหกรณ์ และต้องการผู้นำกลุ่มที่เข้มแข็งสามารถติดต่อประสานงานหาตลาดได้ รวมทั้งต้องมีกฎระเบียบใน การบริหารงานที่ชัดเจนและหากมีหน่วยงานราชการเข้าร่วมจะยิ่งเกิดความมั่นใจว่าผลประโยชน์ จะไม่ตกไปอยู่ที่คนเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้น

ความต้องการดังกล่าวสอดคล้องกับองค์ประกอบหลักของธรรมรัฐ กล่าวคือเกิดการมี ส่วนร่วมของคนในชุมชน แม้จะเป็นจุดเริ่มจากฝ่ายประชาชนเท่านั้น แต่ก็เชื่อว่าพลังชุมชนจะทำให้ องค์ประกอบอื่นๆ ของธรรมรัฐ ไม่ว่าจะเป็นความโปร่งใสในการบริหารจัดการ ความรับผิดชอบต่อ หน้าที่ ความสำนักรับผิดชอบต่อสังคม ตามมาในท้ายที่สุดและนำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชน ตลอดจนนำไปสู่การพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืนด้วย งานวิจัยชิ้นนี้อธิบายแนวคิดดังกล่าวด้วยการนำ เอา 2 กิจกรรม ได้แก่ ศูนย์ชุมชน และสหกรณ์ชุมชนมาเปรียบเทียบกันด้วยการแสดงให้เห็นถึง โครงสร้างอำนาจและความสัมพันธ์ภายในกิจกรรมโดยมองว่าโครงสร้างอำนาจภายในของโครงการ สหกรณ์มีลักษณะกระจายมากกว่าโครงสร้างอำนาจของโครงการศูนย์ชุมชน เนื่องจากสหกรณ์

เป็นโครงการที่อาศัยความร่วมมือแรงร่วมใจและการตัดสินใจร่วมกันของชาวบ้าน ขณะที่ศูนย์ชุมชนจะมีเพียงประธานศูนย์และลูกทีมไม่กี่คนเท่านั้นที่เข้าร่วมบริหารงาน

ความแตกต่างของโครงสร้างอำนาจทั้งสองกิจกรรมมีประเด็นสำคัญตรงที่กิจกรรมสหกรณ์มีความสัมพันธ์ในลักษณะแนวราบทำให้สามารถดึงดูดให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมได้มากกว่ากิจกรรมศูนย์ชุมชนที่มีโครงสร้างอำนาจแบบรวมศูนย์ ที่ไม่ได้เป็นกิจกรรมที่เริ่มต้นจากความต้องการพื้นฐานของชาวบ้าน ดังนั้นเพื่อความชัดเจนของงานวิจัย จึงนำทั้งสองกิจกรรมมาทำการทดสอบแบบจับคู่เพื่อเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในโครงการทั้งสองกิจกรรม อันได้แก่ การร่วมประชุม การแสดงความคิดเห็น การร่วมปฏิบัติงาน ความโปร่งใสในการดำเนินงาน และความมีสำนึกรับผิดชอบ

จากการศึกษาพบว่าระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมทั้งสองโครงการมีความแตกต่างกันที่ระดับนัยสำคัญ 0.05 และหากพิจารณาค่าเฉลี่ยของระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมศูนย์ชุมชน มีค่าเท่ากับ 10.7 ขณะที่ระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสหกรณ์ชุมชนมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 15.3 จากตารางที่ 5.5 แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าค่าเฉลี่ยตัวชี้วัดของสหกรณ์ทุกตัวสูงกว่าศูนย์ชุมชนทุกรายการ โดยความต้องการเข้าร่วมกิจกรรมสหกรณ์ชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง (จากตารางที่ 5.3) ช่วงของค่าเฉลี่ยอยู่ที่ 2.6-3.5 ขณะที่ความต้องการเข้าร่วมทำกิจกรรมศูนย์ชุมชนจะอยู่ในระดับน้อย ช่วงของค่าเฉลี่ยอยู่ที่ 1.6-2.5 ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าระดับการมีส่วนร่วมในโครงการสหกรณ์ชุมชนมีมากกว่าโครงการศูนย์ชุมชน

ตารางที่ 5.5 การเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านใน 2 กิจกรรม

ตัวชี้วัด	ศูนย์ชุมชน	สหกรณ์ชุมชน	T (P value)
เข้าใช้บริการ/ร่วมทำกิจกรรม	Mean : 2.35 SD. : 0.93	Mean : 3.11 SD. : 1.24	10.161 (.000)
ร่วมประชุม	Mean : 1.86 SD. : 0.89	Mean : 3.33 SD. : 1.27	14.002 (.000)
แสดงความคิดเห็น	Mean : 1.91 SD. : 0.89	Mean : 2.73 SD. : 1.24	10.655 (.000)
ชักชวนเพื่อน/ญาติทำกิจกรรม	Mean : 2.21 SD. : 0.98	Mean : 2.77 SD. : 1.15	7.996 (.000)
การรับทราบข่าวสาร	Mean : 2.33 SD. : 1.01	Mean : 3.33 SD. : 1.27	9.560 (.000)
รวม	Mean : 10.7	Mean : 15.3	21.356 (.000)

จากการสำรวจความต้องการของชาวบ้านในการเปิดโอกาสให้ภาครัฐเข้าร่วมในกิจกรรมสหกรณ์ชุมชนนั้นพบว่ามีความต้องการให้ภาครัฐเข้าร่วมมากถึงร้อยละ 89 ต้องการให้เข้าร่วมในฐานะผู้ให้คำแนะนำ ร้อยละ 41.7 และต้องการให้ภาครัฐเป็นผู้สนับสนุนในกิจกรรม ร้อยละ 29.3 มีเพียงร้อยละ 18 เท่านั้นที่ต้องการให้ภาครัฐเป็นผู้นำในการดำเนินกิจกรรมสหกรณ์

ความต้องการให้ภาครัฐเข้าร่วมในกิจกรรมแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพื้นที่ของ Action space มีแนวโน้มจะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน ซึ่งถือเป็นจุดสำคัญของหลักกรรมรัฐในการผลักดันให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างภาครัฐและประชาสังคม โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวจะนำไปสู่ทิศทางการพัฒนาที่ถูกต้องเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชนแต่ละชุมชนเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านต่อโครงการทั้งสองมีความแตกต่างกันตามลักษณะโครงสร้างอำนาจและความสัมพันธ์ โดยในกิจกรรมสหกรณ์ชุมชนเป็นกิจกรรมที่มีการกระจายอำนาจเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจและกำหนดความเป็นไปของกิจกรรมได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่มีพื้นฐานมาจากความต้องการอย่างแท้จริงของชาวบ้าน เป็นกิจกรรมที่สามารถให้ผลประโยชน์ตอบแทนแก่ชาวบ้านได้อย่างชัดเจน ขณะที่ศูนย์ชุมชนเป็นกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์ในแนวดิ่งไม่ได้เกิดจากความร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนเกิดขึ้นมานโยบายของภาครัฐ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือชุมชนให้มีสถานที่ประกอบกิจกรรมร่วมกันและการประสานงานของหน่วยงานภาครัฐจะกระทำผ่านประธานศูนย์เท่านั้น โดยที่ชาวบ้านไม่มีส่วนรับรู้ใดๆ ทั้งสิ้น และกิจกรรมนี้ก็ไม่สามารถให้ผลประโยชน์แก่ชาวบ้านได้อย่างเท่าเทียมกัน อย่างในศูนย์ชุมชน ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องเข้าร่วมทำกิจกรรมในกิจกรรมนี้ทุกอย่าง อาทิ กิจกรรมศูนย์เลี้ยงเด็กก่อนวัยเรียน ผู้ที่ไม่มีบุตรก็ไม่สามารถเข้าร่วมได้ หรือการเข้าใช้บริการเช่าสถานที่ ก็เชื่อว่าชาวบ้านทุกคนจะเข้ามาใช้บริการได้เป็นประจำหรือบางครั้งแทบจะไม่เคยเข้าใช้บริการด้วยซ้ำ จึงอาจกล่าวได้ว่าในกิจกรรมที่มีการแบ่งปันผลประโยชน์ให้กับสมาชิกและมีการช่วยเหลือแก่สมาชิกอย่างเห็นได้ชัดจะมีการเข้าร่วมมากกว่ากิจกรรมที่มองไม่เห็นผลประโยชน์อย่างเด่นชัด

นอกจากผลตอบแทนด้านรายได้ที่เห็นได้อย่างชัดเจนแล้ว ยังพบว่าสหกรณ์ชุมชนสามารถตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจให้กับชาวบ้านได้ด้วย โดยชาวบ้านในชุมชนมีความต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในสหกรณ์ถึงร้อยละ 70.3 และยังคงแสดงความต้องการให้มีการแจ้งข่าวสารแก่สมาชิกถึงร้อยละ 75.6 ซึ่งความต้องการดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญของการก้าวเข้าสู่การเป็นประชาสังคม มีความชอบธรรมในตัวเอง คือเป็นสังคมที่คนในชุมชนมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของตนผ่านกระบวนการและกิจกรรมที่จัดตั้งขึ้นเองในชุมชน โดยมีภาครัฐเป็นผู้ให้การสนับสนุนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

แม้งานวิจัยชิ้นนี้จะไม่สามารถนำตัวแปรของธรรมรัฐมาช่วยเสริมความสมดุลของความสัมพันธ์ภายในชุมชนได้ครบทุกตัว มีเพียงตัวแปรด้านการมีส่วนร่วมเท่านั้นที่นำมาใช้แต่ตัวแปรตัวนี้ก็ถือได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาและสามารถผลักดันให้เกิดความสำเร็จของโครงการต่างๆ ขึ้นมาได้ ทำให้เชื่อได้ว่าแนวโน้มของความสำเร็จในกิจกรรมบนพื้นฐานความต้องการของชุมชน อย่างสหกรณ์ชุมชนจะมีความเป็นไปได้สูงและจะนำไปสู่การผลักดันให้ตัวแปรด้านอื่นๆ ของธรรมรัฐเกิดตามมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นการให้การสนับสนุนของภาครัฐ การบริหารงานอย่างโปร่งใส และการมีสำนึกรับผิดชอบต่อรัฐและคนในชุมชน

จากการศึกษาข้างต้นเชื่อว่าหากเกิดกิจกรรมสหกรณ์ขึ้นจริงบนฐานของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอาจสามารถลดผลกระทบด้านลบของระบบอุปถัมภ์ในชุมชนลงได้ นั่นคือ

1. ความไม่เสมอภาคในชุมชนจะลดลงเพราะทุกคนสามารถเข้าร่วมบริหารจัดการและได้รับผลประโยชน์ในกิจกรรมนี้อย่างเท่าเทียมกัน รวมทั้งสามารถลดความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ภายในชุมชนได้ด้วย
2. กิจกรรมนี้ก่อให้เกิดรายได้ที่มั่นคงทำให้กลุ่มอิทธิพลในด้านมืด ได้แก่ เอเยนต์ ค้ายาบ้า นายทุนเงินกู้ ไม่สามารถเข้ามาหาประโยชน์จากชาวบ้านได้
3. ชาวบ้านจะมีสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชนมากขึ้น นั่นคือไม่ทำเพื่อตัวเองแต่จะทำเพื่อส่วนรวมแทนเพื่อจะได้นำมาซึ่งผลประโยชน์ที่มากกว่าที่มีอยู่
4. เป็นต้นแบบที่ดีในการดำเนินกิจกรรมเพื่อส่วนรวมในเรื่องอื่นๆ
5. คนในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในตัวเองเนื่องจากสามารถทำให้โครงการในชุมชนเกิดความสำเร็จขึ้นมาได้ และที่สำคัญสนองตอบความต้องการที่ยังขาดอยู่ ภายในชุมชนด้วย

นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นค่อนข้างชัดเจนว่าชุมชนมีความพร้อมในการปรับเปลี่ยนทัศนคติค่อนข้างสูงเห็นได้จากการรวมตัวของชุมชนในการมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมที่มีผลต่อความอยู่รอดของชุมชนได้ โดยรูปแบบของการเข้ามามีส่วนร่วมนั้นครอบคลุมทั้งด้านการมีส่วนร่วมในค้นหาปัญหาในชุมชน การวางแผนดำเนินกิจกรรม การร่วมลงทุนและปฏิบัติงาน รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล แม้งานวิจัยชิ้นนี้จะสอบถามจากประชาชนเพียงด้านเดียวแต่ผลวิจัยที่ได้ก็พอจะสรุปได้ว่าการที่ประชาชนเป็นฝ่ายเริ่มสร้าง Action Space หรือ พื้นที่ที่ใช้ในการแสดงปฏิสัมพันธ์กันระหว่างรัฐและประชาชนขึ้นมาก่อนย่อมเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการผลักดันให้เกิดการกระจายอำนาจจากรัฐบาลไปสู่ประชาชนในระดับรากหญ้า และส่งผลให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืนได้ในท้ายที่สุดด้วย

5.4.3 แนวทางการปรับใช้ธรรมรัฐในชุมชน

การปรับใช้ธรรมรัฐในชุมชนหวังผลจกรตึกแดงอาจไม่ใช่เรื่องง่ายนัก เนื่องจากชุมชนมีอายุค่อนข้างยาวนานจึงมีรากฐานความสัมพันธ์นอกระบบหรือระบบอุปถัมภ์อยู่ในระดับสูง ทัศนคติจึง

ยึดติดกับการเป็นผู้ให้และผู้รับมากกว่าจะเป็นการร่วมแรงร่วมใจเพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการ แต่ก็เชื่อว่า จะไม่สามารถปรับธรรมชาติรัฐมาใช้ได้ เพราะจากการวิเคราะห์แบบสอบถามชาวบ้านในชุมชนพบว่า ระดับความพร้อมของชุมชนด้านการมีส่วนร่วมนั้นอยู่ในระดับที่น่าพอใจ

ดังนั้นหากมีการวางแนวทางที่เหมาะสมก็จะช่วยให้เกิดความสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมชุมชนได้ อาจสรุปแนวทางการปรับใช้ธรรมชาติรัฐมาในชุมชนอย่างเหมาะสมได้ดังนี้

1. การสร้างความเข้าใจให้กับภาครัฐเกี่ยวกับการดำเนินงานด้านกิจกรรมชุมชนไม่ควรมุ่งเน้นแต่เฉพาะด้านนโยบาย รวมทั้งปรับทัศนคติการมีส่วนร่วมกับคนในชุมชนให้มากขึ้น นอกเหนือจากความรับผิดชอบด้านนโยบายที่ได้รับมา โดยต้องเข้าใจบทบาทของตนในฐานะการเป็นผู้สนับสนุนของชุมชนหรือเป็นที่เลี้ยงชุมชนนั่นเอง

2. ลดระดับความเข้มของระบบอุปถัมภ์ภายในชุมชนลงโดยปรับปรุงรูปแบบความสัมพันธ์นอกระบบนี้จากแนวดิ่ง คือความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้กับผู้รับให้เป็นแนวราบของการมีส่วนร่วมมากขึ้นด้วยการสร้างความเข้าใจกับคนในชุมชนถึงข้อดีของการมีส่วนร่วมว่ามีมากกว่าการเป็นผู้รับแต่เพียงอย่างเดียวอย่างไรบ้าง ด้วยการใช้ประโยชน์จากรูปแบบความสัมพันธ์เดิมในชุมชนโดยหน่วยงานภาครัฐกระตุ้นให้ผู้ให้การอุปถัมภ์ชักชวนผู้ได้อุปถัมภ์เข้าร่วมการดำเนินกิจกรรมของชุมชนด้วยตนเอง เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่

3. ผู้ให้การอุปถัมภ์เองก็ต้องปรับทัศนคติใหม่ด้วย โดยต้องเข้าใจหน้าที่รับผิดชอบของตนเองว่าไม่ใช่ฐานะผู้ปกครองแต่เป็นตัวแทนหรือผู้ประสานงานแทนชุมชน อาจไม่ใช่เรื่องง่ายนักในการปรับทัศนคติดังกล่าว ต้องอาศัยหน่วยงานภาครัฐเข้ามาช่วยดูแลอย่างใกล้ชิด จุดนี้เองที่จะก่อให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกลางกับภาครัฐมากขึ้นด้วย

4. การดำเนินงานทุกอย่างในชุมชนต้องโปร่งใสสามารถตรวจสอบได้ด้วยกลไกของคนในชุมชนเอง อาจมีการสร้างกฎเกณฑ์เฉพาะในชุมชนสำหรับกิจกรรมแต่ละประเภทแตกต่างกันออกไป ซึ่งจะช่วยให้เกิดความยืดหยุ่นต่อระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนได้ด้วย

5. ปลุกจิตสำนึกการรักชุมชน ด้วยการสร้างกิจกรรมที่มีฐานมาจากความต้องการที่แท้จริงของคนในชุมชนและทุกคนมีความเป็นเจ้าของร่วมกัน ซึ่งจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยให้ความสัมพันธ์ภายในชุมชนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทุกคนรู้บทบาทหน้าที่ของตนเองส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นโดยที่ทุกคนมีความเสมอภาคกันทั้งชุมชน

แนวทางดังกล่าวอาจไม่สามารถเปลี่ยนแปลงชุมชนได้ในคราวเดียว แต่หากมีการปรับใช้อย่างต่อเนื่องก็จะเป็นการปูฐานการนำธรรมชาติรัฐเข้ามาใช้ในชุมชนได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม และเชื่อแน่ว่าจะนำไปสู่ชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างสมบูรณ์ในท้ายที่สุด

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ระบบอุปถัมภ์ที่กระทบต่อความอยู่รอดของชุมชนแออัด กรณีศึกษาชุมชนห้วยจรดักตึกแดง เขตบางซื่อ เป็นงานวิจัยที่ศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ของชุมชนแออัด ที่นำไปสู่การคงอยู่ของชุมชน โดยเน้นความสัมพันธ์นอกระบบ หรือระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ด้วยการศึกษาค้นคว้าดีและข้อเสียของระบบ จากนั้นจึงจัดข้อเสียออกไป และนำเอาธรรมรัฐ และการมีส่วนร่วมเข้ามาเพิ่มเติมความสัมพันธ์ดังกล่าว เพื่อให้เกิดความสมดุลของความสัมพันธ์ นำไปสู่การพัฒนาในแนวทางที่ถูกต้องและยั่งยืนแก่ชุมชน

สำหรับแนวคิดที่นำมาศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้นั้น อาศัยแนวคิดด้านโครงสร้างอำนาจชุมชน (Power Structure) ระบบอุปถัมภ์ (Patron – Client System) ธรรมรัฐ (Good Governance) และการมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีผลกระทบโดยตรงต่อความเป็นไปของชุมชนแห่งนี้

จากการศึกษาพบว่า โครงสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ

1. ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนด้วยตนเอง และความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนกับลูกบ้าน
2. ความสัมพันธ์ภายนอกชุมชน ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายนอกชุมชนกับคนในชุมชน โดยบุคคลภายนอกชุมชนนั้น ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ นักการเมืองท้องถิ่น และผู้มีอิทธิพลในพื้นที่

ทั้งนี้ ความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะมีระดับช่วงของความสัมพันธ์ที่อยู่ทั้งในแนวตั้ง คือ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้กับผู้รับ โดยมีผลประโยชน์หรือผลตอบแทนเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนในความสัมพันธ์นั้น นอกจากนี้ชนชั้นนำในชุมชน ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ ผู้นำแบบเป็นทางการ และผู้นำนอกระบบที่มีในโครงสร้างอำนาจชุมชนดั้งเดิมอยู่ก่อนแล้ว ก็ยังมีบทบาทในการเป็นตัวกลางเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายนอกกับคนในชุมชนเข้าด้วยกัน โดยเฉพาะผู้นำอย่างเป็นทางการนั้น ถือเป็นตัวแทนชาวบ้านในชุมชนที่ได้รับการรับรองและสนับสนุนจากภาครัฐโดยตรง นับเป็นการปูพื้นฐานแห่งอำนาจ ในการเข้าถึงทรัพยากรที่เป็นตัวแปรสำคัญในการสร้างการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำ คนในชุมชน และบุคคลภายนอกชุมชน

งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการศึกษาว่าระบบอุปถัมภ์มีผลกระทบต่อชุมชนแออัด ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และกายภาพ ซึ่งกำหนดกรอบการศึกษาไว้ที่ระดับความสัมพันธ์ในชุมชนที่มีผลต่อความอยู่รอดของชุมชน ทั้งในด้านความมั่นคงปลอดภัย การมีสิทธิในที่ดินที่อยู่อาศัย บริการขั้นพื้นฐานที่เพียงพอ รายได้ และผลตอบแทนทางด้านจิตใจ จากการศึกษาพบว่าหน้าที่หน่วยงาน

ภาครัฐได้เข้ามาซื้อที่ดินเพื่อจัดสรรให้ประชาชนเช่าอยู่อย่างถูกต้องและการจัดทำสัญญาอย่างเป็นทางการระหว่างเจ้าของที่เอกชนกับชาวบ้านในการเช่าที่เพื่อปลูกบ้านพักอาศัยทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกมั่นคง และปลอดภัยในสถานที่อยู่อาศัยมากขึ้น

หากพิจารณาในระดับความต้องการด้านบริการขั้นพื้นฐานที่จำเป็น อาทิ ประปา ไฟฟ้า ของชุมชนห้วยถ้งจักรตึกแดงนั้น พบว่ามีระดับความต้องการน้อยกว่า การเสริมสร้างรายได้และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เนื่องจากชุมชนแห่งนี้มีอายุเกือบ 50 ปี ทำให้ความต้องการต่างๆ โดยเฉพาะด้านกายภาพของคนในชุมชนได้รับการตอบสนองผ่านความสัมพันธ์ทั้งในระบบและนอกระบบไปในระดับที่ชุมชนพอใจแล้ว มีเพียงเรื่องรายได้ และความต้องการด้านจิตใจเท่านั้นที่ยังไม่ได้รับการตอบสนอง ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์นั้น เป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์เฉพาะหน้าเท่านั้น ไม่นำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน โดยเฉพาะกับกลุ่มนักรบการเมือง ซึ่งต้องการคงไว้ซึ่งฐานเสียงของชาวบ้านสำหรับเป็นเครื่องมือทางการเมืองต่อไป ดังนั้นหากประชาสังคม หรือคนในชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้นมา และสามารถพึ่งตนเองได้ ความสัมพันธ์นอกระบบ หรือ ฐานเสียงของตนก็จะเริ่มลดระดับความเข้มข้นลงไป ส่งผลให้ชุมชนเกิดการพัฒนาไปในทิศทางที่ถูกต้อง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเกิดการพัฒนาแบบยั่งยืนนั่นเอง

งานวิจัยชิ้นนี้ได้ศึกษาเปรียบเทียบกิจกรรม 2 กิจกรรม ได้แก่การศึกษาความสำเร็จของกิจกรรมเดิมที่มีอยู่ในชุมชน นั่นคือ ศูนย์ชุมชนห้วยถ้งจักรตึกแดง และกิจกรรมที่ยังไม่มีในชุมชน แต่เป็นกิจกรรมที่มาจากความต้องการที่แท้จริงของชุมชน คือ กิจกรรมสหกรณ์ผลิตดอกไม้จันทร์ชุมชนห้วยถ้งจักรตึกแดง ซึ่งขอบเขตการวิจัยของกิจกรรมใหม่นี้จะศึกษาความพร้อมของประชาชนในการเข้าร่วมกับกิจกรรมของชุมชน ซึ่งจะเป็นฐานก่อให้เกิดความสมดุลในความสัมพันธ์นอกระบบรูปแบบเดิมได้

จากการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์พบว่าธรรมชาติในกิจกรรมศูนย์ชุมชนไม่ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ เนื่องจากไม่ได้นำธรรมชาติมาปรับใช้อย่างถูกต้องและเหมาะสมส่งผลให้คณะกรรมการศูนย์ชุมชนไม่มีความโปร่งใสในการบริหารจัดการ ไม่มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ขาดสำนึกรับผิดชอบต่อที่ตอบแทนสังคมอย่างแท้จริงและชาวบ้านในชุมชนไม่มีสนใจเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมอย่างเต็มที่ โดยภาครัฐเองนั้นไม่ได้เข้ามาแสดงบทบาทที่เหมาะสมของตนในการเป็นที่เล็งดูแลทำให้ทิศทางการดำเนินงานเริ่มเดินไปผิดทางและเมื่อเห็นความผิดพลาดแล้วก็ไม่ได้เข้ามาร่วมแก้ไข กลับปล่อยให้ชุมชนดำเนินต่อไปอย่างไร้ทิศทาง จึงกล่าวได้ว่าในกรณีภาครัฐขาดสำนึกรับผิดชอบต่อและไม่รู้จักหน้าที่รับผิดชอบที่แท้จริงของตน

ขณะที่สหกรณ์ชุมชนสามารถระดมพลชาวบ้านเข้ามาร่วมกันพัฒนาให้เกิดสหกรณ์ชุมชนร่วมกันผ่านการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้านเองน่าจะเป็นแนวทางในการส่งเสริมให้เกิด

ความสัมพันธ์แบบกระจายในแนวราบได้ จากการตอบแบบสอบถามของกลุ่มตัวอย่างภายในชุมชนจำนวน 300 หลังคาเรือน ด้วยการศึกษาเปรียบเทียบกิจกรรม 2 รูปแบบ ได้แก่ กิจกรรมที่มีอยู่แล้วในชุมชน คือ ศูนย์ชุมชนห้วยจรดักตึกแดง และกิจกรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น คือ สหกรณ์ผลิตดอกไม้จันทร์ชุมชนห้วยจรดักตึกแดงพบว่ากิจกรรมสหกรณ์ได้รับความสนใจและเข้าร่วมจากชาวบ้านในชุมชนอยู่ในระดับสูงกว่ากิจกรรมศูนย์ชุมชน

ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากกิจกรรมสหกรณ์ชุมชน สามารถตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของชุมชนได้และเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน นั่นคือการสร้างความสัมพันธ์ในแนวราบภายในชุมชน โดยมีภาครัฐเข้าร่วมด้วยในฐานะผู้ให้การสนับสนุนและให้คำแนะนำ ไม่ใช่เป็นผู้นำเหมือนในกิจกรรมศูนย์ชุมชน ซึ่งไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์ในแนวตั้ง เกิดขึ้นจากนโยบายของภาครัฐ และการที่กิจกรรมนี้ ไม่สามารถให้ผลประโยชน์แก่คนในชุมชนได้อย่างเท่าเทียมกันนั้นก็เนื่องมาจากกิจกรรมมีลักษณะเฉพาะด้าน ไม่ว่าจะเป็น ศูนย์เลี้ยงเด็กก่อนวัยเรียน หรือชมรมผู้สูงอายุ ทำให้มองไม่เห็นผลประโยชน์ที่เด่นชัดเมื่อเทียบกับกิจกรรมสหกรณ์ชุมชน ที่มีการแบ่งปันผลประโยชน์ให้กับสมาชิกและมีการช่วยเหลือแก่สมาชิกอย่างเห็นได้ชัด

สำหรับคุณสมบัติของกิจกรรมสหกรณ์ชุมชนนั้น ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมของชุมชน การดำเนินงานที่โปร่งใสบนฐานความเข้าใจร่วมกันของชุมชน การแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างกันอย่างชัดเจนและมีความเสมอภาค การได้รับแรงสนับสนุนจากภาครัฐในการทำกิจกรรม โดยมีผู้นำชุมชนเป็นตัวแทนในการประสานงาน แจ้งข่าวสารที่ถูกต้อง นอกจากนี้ยังสามารถใช้ความสัมพันธ์นอกระบบ (อุปถัมภ์) กับนักการเมืองท้องถิ่นในเขตพื้นที่ในการช่วยเหลือด้านการตลาด ประชาสัมพันธ์ และจัดหางบประมาณมาสนับสนุนการดำเนินกิจกรรม หากกิจกรรมนี้สำเร็จย่อมจะสามารถแก้ปัญหาภายในชุมชนได้ โดยเริ่มตั้งแต่การมีรายได้มั่นคง มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นโดยไม่ต้องไปอาศัยเงินนอกระบบของผู้มีอิทธิพลด้านมืดในชุมชน และยังช่วยเสริมสร้างจิตใจให้มีกำลังใจที่จะร่วมพัฒนาชุมชน นำไปสู่การแก้ปัญหาชุมชนเมืองได้ในท้ายที่สุด

อย่างไรก็ตาม กิจกรรมศูนย์ชุมชน แม้จะเป็นกิจกรรมที่รวมศูนย์อำนาจ แต่ก็สามารถนำมาเสริมความแข็งแกร่งให้กับชุมชนได้ ด้วยการนำเอาข้อดีของกิจกรรมมาใช้ให้เป็นประโยชน์ร่วมกันกิจกรรมสหกรณ์ชุมชน อาทิ กิจกรรมศูนย์เด็กก่อนวัยเรียน สามารถช่วยเหลือสมาชิกที่ต้องทำงานในตอนกลางวันได้ แม้จะไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้แต่ก็สามารถสนับสนุนกิจกรรมสหกรณ์ชุมชนได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าระบบอุปถัมภ์เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ชุมชนห้วยจรดักตึกแดงดำรงอยู่ได้ แม้จะมีข้อเสียแฝงอยู่ในความสัมพันธ์ อันได้แก่ ความไม่เสมอภาคในชุมชนในการได้รับผลประโยชน์ เนื่องจากสถานภาพทางสังคม การเกิดช่องว่างในความสัมพันธ์และการไม่มีจิต

วิญญานของการเป็นผู้เสียสละของคนในชุมชน ทำให้ไม่เกิดแรงจูงใจในการพัฒนา มีแต่การรอรับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกชุมชน แต่หากนำเอาหลักธรรมรัฐเข้ามาปรับใช้ จากการศึกษาทำให้เชื่อได้ว่าจะทำให้มีความสมดุลมากขึ้นและสามารถกำจัดข้อเสียดังกล่าวได้รวมทั้งทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาได้ในลำดับต่อไป

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยชิ้นนี้เน้นศึกษาภาคประชาชนเป็นหลัก ไม่ได้ศึกษาในฝ่ายภาครัฐอย่างเต็มที่ ดังนั้นหากต้องการต่อยอดงานวิจัยออกไปน่าจะศึกษาในส่วนของภาครัฐเพิ่มเติมด้วยการจำลองสถานการณ์จริงเข้าไปในชุมชน โดยผู้ทำวิจัยอาจเป็นผู้ประสานงานให้เกิดกิจกรรมสหกรณ์ขึ้นมาจริงๆ จากนั้นจึงปล่อยให้เป็นไปตามกลไกของตัวกิจกรรมเอง

นอกจากนี้กรอบการทำวิจัยในครั้งนี้มุ่งศึกษาเพียงระบบความสัมพันธ์ที่มีผลต่อความอยู่รอดของชุมชน ไม่ได้บรรลุไปถึงการพัฒนาชุมชน เนื่องจากมีเวลาจำกัด และการพัฒนาชุมชนเป็นเรื่องสำคัญ ควรแยกพิจารณาในรายละเอียดได้อีกประเด็นหนึ่ง โดยหากมีการศึกษาต่อในลำดับต่อไป หัวข้อการพัฒนาชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ อนามัย และจิตใจ จึงน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการสานต่อเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์สำคัญของการวิจัยในครั้งนี้ นั่นก็คือ การแก้ปัญหาชุมชนเมือง

บรรณานุกรม

- จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. 2515. **บุคคลชั้นนำ โครงสร้างแห่งอำนาจ และการเมืองในชุมชนไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- จินตนา เสมาเงิน. 2539. "ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาตำบล : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดปทุมธานี." ภาคนิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต คณะพัฒนาสังคม, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- เจมส์ ซี สก็อตต์. 2539. "การเมืองในระบบอุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้." หน้า 39-136. ใน อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คูวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ. **ระบบอุปถัมภ์**. ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เจเรมี เคมพ์. 2539. "ตัวแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ในสังคมไทย." หน้า 219-25. ใน อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คูวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ. **ระบบอุปถัมภ์**. ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชินชัย ชีเจริญ. 2528 "การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานสังคมสงเคราะห์ชุมชน : ผลกระทบจากการแบ่งช่วงชั้นบุคคลในชุมชนแออัด กรณีศึกษาชุมชนซอยอินทามระ 10 เขตพัฒนาไท กรุงเทพมหานคร." วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล, บรรณาธิการ. 2541. **ประชาสังคมทรรศนะนักคิดในสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : พิมพ์เนศ พรินติ้ง เซ็นเตอร์.
- ณัฐวุฒิ จินากุล. 2538. "โครงสร้างอำนาจและระบบอุปถัมภ์ในชนบทไทย : ศึกษากรณีบ้านตาอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา." วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยามหาบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีรยุทธ บุญมี. 2522 . "ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย." **สังคมและวัฒนธรรมไทย**. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- เบญจมาศ สอนศิลป์พงศ์. 2530. "โครงสร้างอำนาจชุมชน : ศึกษากรณีการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนแออัดทางรถไฟ เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร." วิทยานิพนธ์สังคมวิทยามหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พงษ์ศักดิ์ ศุกรสุด. 2536. "โครงสร้างอำนาจชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนบางกะเจ้า." ภาคนิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต คณะพัฒนาสังคม, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. 2526. **หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพฯ : ไทย
อนุเคราะห์ไทย.
- โยชิฟูมิ ทามาดา. 2539. "อิทธิพล และอำนาจ : การเมืองไทยด้านที่ไม่เป็นทางการ." หน้า
313-351. ใน อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ. **ระบบอุปถัมภ์**.
ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ระดม วงษ์น้อย. 2527. **แนวความคิดเรื่องชนชั้นนำและการศึกษาโครงสร้างอำนาจชุมชน**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิยะดา ทศคร. 2528. **ที่ดิน...บ้าน...และผู้ยากไร้**, เอกสารวิชาการของศูนย์วิชาการที่อยู่อาศัย
และการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ การเคหะแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
- วิรัช วิรัชนิการวรรณ. 2530. **ปัญหาอุปสรรคที่สำคัญของการพัฒนาชุมชน : ประชาชน
ข้าราชการ และผู้นำรัฐบาล**. กรุงเทพฯ : โอเดียน สโตร์.
- สนม อุไรรักษ์. 2531. "ผู้มีอิทธิพล ชนชั้นนำ และโครงสร้างอำนาจในชุมชน อำเภอชายแดนภาค
ใต้." วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมจิต ปัญญาศักดิ์. 2528. "ชนชั้นนำ อำนาจ และโครงสร้างอำนาจชุมชน : การศึกษาเปรียบเทียบ
สองหมู่บ้านในชนบทภาคเหนือ." สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์,
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมหญิง สุนทรวงษ์. 2532. "ระบบอุปถัมภ์กับการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท กรณี
ศึกษาหมู่บ้านในเขตชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก." วิทยานิพนธ์ มานุษยวิทยา
มหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2514. **การพัฒนาชุมชน หลักการและวิธีปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
รุ่งเรืองธรรม.
- สิริลักษณ์ แก้วคงยศ. 2528. **ชุมชนแออัด ตะกอนบางกอก**. ม.ป.ท.
- สุกิจ เจริญรัตนกุล, บรรณาธิการ. 2529. **การเมืองการบริหารราชการไทยรวมบทความ
นักวิชาการของชาวต่างประเทศ ; ภาคหนึ่งลักษณะรัฐทางวัฒนธรรม-สังคม-
เศรษฐกิจ**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สุรัสวดี นุ่นพยนต์. 2528. "ปัจจัยที่มีผลต่อการไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนของประชาชน
ยากจน : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านเขาดิน ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัด
นครสวรรค์." วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์
ศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุนทร สุนันท์ชัย. 2525. **การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม : รวมบทความการศึกษานอก
โรงเรียน เล่ม 4**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เพชรสยามการพิมพ์.

- โสภา ขปิลมันน์, สมบัติ สุพัตตชัย และประกายรัตน์ สุขุมาลชาติ. 2534. "การศึกษารูปแบบของชุมชนที่พึงปรารถนาของผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเขตกรุงเทพมหานคร." งานวิจัยคณะกรรมการพัฒนาชุมชนผ่านคณะกรรมการโครงการฯ, สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์.
- อาภรณ์ จันทร์สว่าง. 2525. **การพัฒนาบุคคล กลุ่ม และชุมชน**, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อดิน รพีพัฒน์. 2523. **ชีวิตและจุดจบของสลัมกรุงเทพฯ แห่งหนึ่ง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อดิน รพีพัฒน์ และคนอื่น ๆ. 2525. **สลัม : ปัญหาและแนวทางแก้ไข**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แอนโทนี ฮอวล์. 2539. "ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ แนวคิด และคำศัพท์." หน้า 25-37. ใน อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คูวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ. **ระบบอุปถัมภ์**. ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อันส์ ดีเตอร์ เบ็คชเตด. 2539. "โครงสร้างสังคมอย่างเป็นทางการกับกฎเกณฑ์พฤติกรรมที่ไม่ได้ระบุเป็นลายลักษณ์อักษรในชนบทไทย : ตัวแบบของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์." หน้า 259-312. ใน อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คูวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ. **ระบบอุปถัมภ์**. ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- "เวทีความคิด : ธรรมรัฐกับอนาคตของประเทศไทย." **ฐานเศรษฐกิจ**, 29 มีนาคม - 1 เมษายน 2541.
- "สังคมโปร่งใส." **ฐานสถาปัตยกรรม**, 22 - 28 สิงหาคม, 2541.
- Choguill, Charles L. 1996. "Ten Steps to Sustainable Infrastructure." *Habitat Intl.* 20(3) : 389 – 404.
- Choguill, Graraldo, Marisa B. 1996. "A Ladder of Community Participation for Underdeveloped Countries." *Habitat Intl.* 20(3) : 431 – 444.
- Clapham, Christopher, editor. 1982. **Private Patronage and Public Power : Political Clientelism in Modern State**. London : Frances Printer.
- Desai, Vandana. 1996. "Access to Power and Participation." *Third World Planning Review*. 18(2) : 217 – 242.
- Eisenstadt, S.N. and Roniger, L. 1984. **Patrons, Clients and Friends. Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society**. Cambridge, London : Cambridge University Press.

- French, John R. and Raven, Bertran. 1959. **The Base of Social Power in Studies in Social Power**. Michigan : University of Michigan.
- Gilbert, Alan. n.d. "Self-help housing and State intervention : Illustrated Reflections on the petty commodity production debate." n.p.
- Hank, Lucien M. 1975. "The Thai Social Order as Entourage and Circle" in **Change and Persistence in Thai Society**. London : Cornell University Press.
- Harpham, Trudy and Boateng, Kwasi A. 1997. "Urban Governance in Relation to the Operation of Urban Services in Developing Countries." **Habitat Int.** 21(1) : 65 – 77.
- Hunter, Floy. 1953. **Community Power Structure**. Ghapel Hill : University of North Carolina Press. Kent, Jennings M. 1964. **Community Influentials The East of Atlanta**. New York : The Free Press of Glencoc.
- Keys, Charles F. 1970. **Local Leadership in Rural Thailand in Local Authority and Administration in Thailand**, edited by Fred R. Von der meden and David A. Wilson. Los Angeles : University of California.
- Lande, Carl. 1966. **Leaders Function and Parties : The Structure of Phillippin Politics**. NewHaven Connection : Southeast Asia Studies monograph Series.
- Maslow, Abraham M. 1954. **Motivational and Personality**. New York : Harper and Brothers.
- Park, Soo-Young. et. al. n.d. "The Saemaul Self-Help Activity System." 59-71. in Yeung, Y.M. and McGee, T.G., editors. **Community Participation in Delivering Urban Service in Asia**. n.p.
- Ramos, Exaltacion and Roman, Ma. A. A. n.d. "Community Participation Model." 97-117. in Yeung, Y.M. and McGee, T.G., editors. **Community Participation in Delivering Urban Service in Asia**. n.p.
- Riggs, Fred W. 1966. **Thailand : The Modernization of Bureacratic Policy**, Honolulu East West Center Press.
- Rose M., Arnold. 1967. **The Power Structure : Political Processing American Society**, New York : Oxford University Press.
- United Nations. 1978. **Popular Participation in Decision Making for Development**. New York : United Nations Publication.

Vago, Steven. 1989. **Social Change**. Pertice Halt Saint Louis University.

White, Alastair T. 1982. **Why Community Participation? A Discussion of the argument**
Community Participation ; current issue and lesson learned. Published by
United Nations Children's Fund.

Wolf, Eric R. 1966. "Kinship, Friendship and Patron-Client Relations" in Bonton (ed.),
The Social Anthropology of Complex Societies, A.S.A. Monograph. London :
Tavistock.

ภาคผนวก

แบบสอบถาม

แบบสอบถามชุดนี้เป็นงานวิจัยของนักศึกษาศาสนาบัณฑิต โนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง ในหลักสูตรการวางแผนภาคและเมือง สาขาการวางแผนภาคและชุมชนเมือง ความร่วมมือของท่านในการกรอกแบบสอบถาม จะช่วยในการวิเคราะห์งานวิจัย ของขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้ วันที่..... อาศัยในชุมชนหัวรถจักรตึกแดงเขตที่.....

คำถามส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานภายในชุมชน

1. เพศ () ชาย อายุ ปี () หญิง อายุ ปี
2. ระดับการศึกษา

() ประถม	() มัธยมต้น.	() มัธยมปลาย/ปวช.
() อนุปริญญา/ปวส.	() ปริญญาตรี	() อื่นๆ.....
3. ภูมิลำเนาเดิม..... 4. ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน ปี
5. จำนวนสมาชิกภายในครัวเรือนของท่าน.....คน
6. อาชีพของท่าน

() รับราชการ	() รัฐวิสาหกิจ	() ประกอบธุรกิจส่วนตัว	() บริษัท / ห้างร้าน
() นักเรียน / นักศึกษา	() รับจ้าง	() อื่นๆ	
7. รายได้ต่อเดือนของท่านประมาณ

() น้อยกว่า 3,000 บาท	() 3,000-6,000 บาท	() 6,001- 9,000 บาท
() 9,001- 12,000 บาท	() 12,001-15,000 บาท	() อื่นๆ.....
8. รายได้ภายในครัวเรือนรวมกันประมาณ

() น้อยกว่า 5,000 บาท	() 5,000-10,000 บาท	() 10,001- 15,000 บาท
() 15,001- 20,000 บาท	() 20,001-25,000 บาท	() อื่นๆ.....
9. รายได้เพียงพอกับรายจ่ายหรือไม่

() เพียงพอ	() ไม่เพียงพอ
-------------	----------------
10. กรณีไม่เพียงพอ ท่านทำอย่างไร

() กู้ยืมบิดามารดา/ญาติพี่น้อง	() กู้ยืมคนอื่นที่ไม่ใช่ญาติ
() กู้ยืมธนาคาร/สถาบันการเงิน	() อื่นๆ
11. สภาพการถือครองที่ดินและบ้านพัก

() ของตนเอง	() บุกรุก	() เช่าที่/บ้าน	() อื่นๆ
--------------	------------	------------------	-----------------
12. กรณีเช่าที่ดินๆ นั้นเป็นของใคร

() รัฐ	() เอกชน	() วัด	() อื่นๆ
---------	-----------	---------	-----------------
13. มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านหรือไม่

() มี	() ไม่มี
--------	-----------
14. ลักษณะที่อยู่อาศัยในปัจจุบัน

() บ้าน ไม้ ชั้น	() บ้านตึก.....ชั้น	() ครึ่งตึกครึ่งไม้	() อื่นๆ
-------------------------	----------------------	----------------------	-----------------
15. สภาพทางเท้าเข้าบ้าน

() ไม้	() คอนกรีต	() ไม้/คอนกรีต	() อื่นๆ
---------	-------------	-----------------	-----------------
16. การรับบริการประปา

() มิมิเตอร์	() ช้อน้ำ	() ต่อบ้านอื่น	() อื่นๆ
---------------	------------	-----------------	-----------------
17. การรับบริการไฟฟ้า

() มิมิเตอร์	() ต่อบ้านอื่น	() ไม่ใช่ไฟฟ้า	() อื่นๆ
---------------	-----------------	-----------------	-----------------

18. เวลามีปัญหาเรื่องทั่วไป เช่น น้ำประปา ไฟฟ้า ทะเลาะเบาะแว้ง ท่านทำอย่างไร

- () จัดการด้วยตนเอง () แจ้งผู้นำชุมชน () แจ้งหน่วยงานราชการ
 () แจ้งนักรการเมืองในพื้นที่ () แจ้งผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ () อื่นๆ.....

19. เวลามีปัญหาเรื่องสำคัญเกิดขึ้นในชุมชน ท่านทำอย่างไร

- () จัดการด้วยตนเอง () แจ้งผู้นำชุมชน () แจ้งหน่วยงานราชการ
 () แจ้งนักรการเมืองในพื้นที่ () แจ้งผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ () อื่นๆ.....

20. เวลามีปัญหาเกี่ยวกับทางหน่วยงานราชการ ท่านทำอย่างไร

- () จัดการด้วยตนเอง () แจ้งผู้นำชุมชนให้ประสานงานแทน
 () แจ้งนักรการเมืองในพื้นที่ () แจ้งผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ () อื่นๆ.....

21. มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนในชุมชนของท่านหรือไม่

- () มี () ไม่มี

22. หากมีท่านได้ไปใช้สิทธิเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนหรือไม่

- () ไป () ไม่ไป

23. ท่านเลือกบุคคลที่เป็นคณะกรรมการชุมชนเพราะเหตุผลใด

- () สนับสนุนส่วนตัว () ตามเพื่อน () อื่นๆ.....

24. คุณสมบัติของผู้นำในชุมชน ควรเป็นเช่นไร (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- () อยู่ในชุมชนมานาน () มีฐานะดี () มีการศึกษาสูง
 () มีบารมี () มีอิทธิพล () เป็นที่เกรงในของคนอื่น
 () เป็นคนใจบุญ () รู้จักคนกว้างขวาง () อื่นๆ.....

25. คณะกรรมการชุมชนมีการประชุมลูกบ้านบ่อยแค่ไหน

- () เดือนละครั้ง () น้อยกว่าเดือนละครั้ง () ไม่เคย () อื่นๆ.....

26. ท่านมีสิทธิเลือกตั้ง สข./สท./สส./สว. หรือไม่

- () มี () ไม่มี

27. ท่านได้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง สข./สท./สส./สว. หรือไม่

- () ไป () ไม่ไป

28. ท่านเลือก สข./สท./สส./สว. ผู้ นั้นเพราะเหตุผลใด

- () ชื่นชอบส่วนตัว () ผู้นำในชุมชนชักชวน () สามารถช่วยเหลือชุมชนได้
 () ให้ผลตอบแทนแลกเปลี่ยน () ตามเพื่อน () อื่นๆ.....

29. ท่านเคยเข้าร่วมทำกิจกรรมงานบุญของชุมชนหรือไม่

- () เคย () ไม่เคย

30. ท่านเคยเข้าร่วมทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชนหรือไม่ เช่น ขุดลอกคูคลอง ปรับปรุงถนนหนทาง

- () เคย () ไม่เคย

31. ท่านมีทัศนคติต่อกิจกรรมพัฒนาชุมชนอย่างไร

- () เป็นหน้าที่รับผิดชอบ () ไม่ใช่หน้าที่รับผิดชอบ () เป็นหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐ
 () ทำแล้วไม่ได้ประโยชน์อะไร () อื่นๆ.....

32. หากท่านเข้าร่วมทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชน ท่านจะช่วยในลักษณะใด

- () ช่วยทั้งเงินและแรงงาน () ช่วยเงิน () ช่วยแรงงาน () อื่นๆ.....

33. ท่านเคยแสดงความคิดเห็นในการดำเนินงานของกิจกรรมร่วมกับชุมชนหรือไม่

- () เคย () ไม่เคย

34. ความสำเร็จของกิจกรรมดังกล่าว เป็นเพราะเหตุใด

- () งบประมาณจากรัฐ () งบประมาณจากผู้สนับสนุนภายนอก () ความร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชน
 () ผู้นำประสานงานเก่ง () อื่นๆ.....

คำถามส่วนที่ 2 วัดระดับความสัมพันธ์และความต้องการของชุมชน

คำถาม	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
35.ท่านมีความสนิทสนมกับคณะกรรมการชุมชน มากน้อยเพียงใด					
36.ท่านต้องติดต่อกับหน่วยงานราชการ มากน้อยเพียงใด					
37.ท่านต้องติดต่อกับพรุคการเมือง มากน้อยเพียงใด					
38.ท่านมีความสนิทสนมคุ้นเคยกับผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ มากน้อยเพียงใด					
39.ท่านมีความสนิทสนมคุ้นเคยกับคนภายในชุมชน มากน้อยเพียงใด					
40.ท่านมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมในชุมชน มากน้อยเพียงใด					
41.ท่านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำกิจกรรมในชุมชน มากน้อยเพียงใด					
42.ท่านประชุมร่วมกับคณะกรรมการชุมชน มากน้อยเพียงใด					
43.ท่านพูดคุยกับญาติ/เพื่อนบ้านเกี่ยวกับกิจกรรมในชุมชน มากน้อยเพียงใด					
44.ท่านเคยชวนญาติ/เพื่อนบ้านเข้าร่วมทำกิจกรรมในชุมชน บ่อยครั้งแค่ไหน					
45.หากขาดงบประมาณ หรือวัสดุสิ่งของในการทำกิจกรรม คณะกรรมการชุมชนมีส่วนช่วยเหลือบ่อยครั้งเพียงใด					
46. นักรการเมืองในพื้นที่ ร่วมทำกิจกรรม+ช่วยเหลือชุมชนบ่อยครั้งเพียงใด					
47.หน่วยงานราชการร่วมทำกิจกรรมและช่วยเหลือชุมชนบ่อยครั้งเพียงใด					
48.ท่านต้องการในสิ่งต่างๆ ต่อไปนี้มากน้อยเพียงใด					
- ทะเบียนบ้าน					
- การมีเลขที่บ้านถาวร					
- การส่งเสริมด้านการประกอบอาชีพ					
- ด้านประปา					
- ด้านไฟฟ้า					
- การปรับปรุงทางเดินในชุมชน					
- การบำบัดน้ำเสีย					
- การกำจัดขยะ					
- การปรับปรุงทางระบายน้ำ					
- สถานพยาบาลภายในชุมชน					
- สวนสาธารณะ					
- โทรศัพท์					
- อื่นๆ (ระบุ) :					

คำถามส่วนที่ 3 วัดระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีอยู่ในชุมชนปัจจุบัน

คำถาม	เป็นประจำ	บ่อย	ค่อนข้างบ่อย	นานๆ ครั้ง	ไม่เคยเลย
49. ท่านใช้บริการต่างๆ ในศูนย์ชุมชน บ่อยครั้งเพียงใด					
50. ท่านเคยเข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการศูนย์ชุมชน บ่อยครั้งเพียงใด					
51. ท่านเคยมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น บ่อยครั้งเพียงใด					
52. ท่านเคยชวนญาติ/เพื่อนบ้านเข้าเป็นสมาชิกศูนย์ชุมชน บ่อยครั้งแค่ไหน					
53. ท่านเคยพูดคุยกับญาติ/เพื่อนบ้านเกี่ยวกับการดำเนินงานของคณะกรรมการศูนย์ชุมชน บ่อยครั้งเพียงใด					

คำถามส่วนที่ 4 วัดระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมใหม่

คำถาม	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
54. หากมีสหกรณ์ผลิตดอกไม้จันทน์ชุมชน ท่านอยากเข้าร่วมมากน้อยเพียงใด					
55. ท่านจะร่วมแสดงความคิดเห็นในการดำเนินงานสหกรณ์ มากน้อยเพียงใด					
56. ท่านต้องการชักชวนญาติ/เพื่อนบ้านเข้าร่วมเป็นสมาชิกสหกรณ์ มากน้อยเพียงใด					
57. ท่านต้องการให้มีการประชุมสมาชิก บ่อยครั้งเพียงใด					
58. ท่านต้องการให้มีการแจ้งข่าวสารแก่สมาชิก บ่อยครั้งเพียงใด					

59. ท่านต้องการให้หน่วยงานภาครัฐเข้าร่วมกิจกรรมสหกรณ์ชุมชน ด้วยหรือไม่ ต้องการ ไม่ต้องการ

60. หากหน่วยงานภาครัฐเข้าร่วมกิจกรรมด้วย ต้องการให้เข้ามาในฐานะใด

ผู้นำ ผู้แนะนำ ผู้สนับสนุน อื่นๆ.....

ขอขอบพระคุณทุกท่านที่ให้ความร่วมมือ

ประวัติผู้เขียน

นางสาวหยาดพิรุณ นุตสถาปนา เกิดเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2518 ที่จังหวัดสุรินทร์ สำเร็จ
การศึกษารัฐศาสตร์บัณฑิต (บริหารรัฐกิจ) จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2539

เข้ารับราชการในตำแหน่งเจ้าพนักงานปกครอง 3 (ปลัดอำเภอ) วันที่ 11 กันยายน 2543
ปัจจุบันเป็นผู้สื่อข่าวกองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ